

INTERZIS XEROX

GEORGETA GHEBREA

316 / G32

REGIM SOCIAL-POLITIC ȘI VIAȚĂ PRIVATĂ

(FAMILIA ȘI POLITICA FAMILIALĂ ÎN ROMÂNIA)

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI
2000

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://unibuc.ro>

Referenți științifici: Prof. dr. DANIEL BARBU
Prof. dr. CĂTĂLIN ZAMFIR

©Editura Universității din București
Șos. Panduri, 90-92, București - 76235; Telefon 410.23.84
E-mail: editura @ unibuc. ro
Internet: www. edituta. unibuc. ro .

Tehnoredactare computerizată: Victoria Iacob

B.C.U. București

C20003843

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale

GHEBREA, GEORGETA

Regim social-politic și viață privată/ Georgeta
Ghebre - București: Editura Universității din București,
2000

192 p., 23,5 cm

Bibliogr.

ISBN 973-575-448-7

316.356.2(498)

CUPRINS

INTRODUCERE	5
1. PRIMUL PROCES: MODERNIZARE SI LIBERALIZARE. SCHIMBARE ȘI STABILITATE	9
1.1. TEORII ALE MODERNITAȚII	9
<i>1.1.1. Tradițional și modern</i>	9
<i>1.1.2. Precauții în definirea modernității</i>	11
<i>1.1.3. Tradițional și modern în sfera familiei</i>	12
1.2. CARACTERISTICI ALE MODERNIZĂRII FAMILIEI ROMÂNEȘTI (1930 – 1990)	18
<i>1.2.1. Contextul social al modernizării</i>	18
<i>1.2.2. Dimensiunea familiei</i>	23
<i>1.2.3. Constituirea și dizoluția familiei</i>	27
<i>1.2.4. Funcțiile, rolurile și structura familiei românești</i>	31
<i>1.2.5. Diferențieri în dinamica modernizării familiei românești</i>	34
<i>1.2.6. Concluzii</i>	37
1.3. MODERNITATE SI POST MODERNITATE ÎN SFERA FAMILIEI	37
<i>1.3.1. Postmodernitate, postmodernism</i>	37
<i>1.3.2. O nouă evoluție a familiei</i>	40
<i>1.3.3. Familia românească în contextul european contemporan</i>	44
<i>1.3.4. Tineretul român și familia: tradiție, modernitate, postmodernitate</i>	56
2. AL DOILEA PROCES: ADAPTAREA FAMILIEI LA TRANZIȚIA LA ECONOMIA DE PIAȚĂ	76
2.1. MODALITĂȚI DE ABORDARE	76
<i>2.1.1. Macrosocial și microsocal</i>	76
<i>2.1.2. Teoriile schimbării sociale</i>	78
<i>2.1.3. Schimbare și ciclu</i>	80
<i>2.1.4. Catastrofă sau criză</i>	81
<i>2.1.5. Tranziție, criză, stres</i>	86
<i>2.1.6. Concluzii</i>	86
2.2. NIVELUL MACROSOCIAL	87

2.2.1. Contextul social-general	87
2.2.2. Dimensiunea economică a viciei de familie	87
2.2.3. Accesul familiilor la serviciile sociale	93
2.2.4. "Ajustarea" demografică	95
2.2.5. Fenomene patologice	99
2.2.6. Concluzii	100
2.3. NIVELUL MICROSOCIAL	101
2.3.1. Construirea unui model teoretic al procesului de adaptare a familiei la tranziția la economia de piață	101
2.3.2. Gradul de sprijin adus de rezultate modelului teoretic	106
2.3.3 Concluzii	126
3. POLITICA FAMILIALĂ ÎN PERIOADA DE TRANZIȚIE	128
3.1. CONCEPTUL DE POLITICĂ FAMILIALĂ	128
3.1.1. Definiție	128
3.1.2. Necesitatea politicii familiale	128
3.1.3. Caracterul integrator al politicii familiale	131
3.1.4. Problematika politicii familiale	132
3.1.5. Obiectivele și principiile politicii familiale	133
3.1.6. Tipuri de politică familială	134
3.1.7. Instrumentele politicii familiale	137
3.1.8. Concluzii	145
3.2. POLITICA FAMILIALĂ A STATULUI ROMÂN ÎNTRE 1950 - 1990	146
3.2.1. Introducere	146
3.2.2. Trăsături generale ale politicii familiale în statele comuniste	146
3.2.3. Etape ale politicii familiale în România în timpul regimului comunist	150
3.2.4. Aspecte și efecte ale politicii familiale în România, între 1950-1989	152
3.3. POLITICA FAMILIALĂ ÎN ROMÂNIA, DUPĂ 1989	156
3.3.1. Aspecte	156
3.3.2. Instrumente	157
3.3.3. Principalele obiective ale politicii familiale în perioada de tranziție: căi și instrumente de realizare a acestor obiective	164
A N E X A NR. 1	178
<i>Prestații familiale</i>	180
A N E X A NR. 2	180
<i>Beneficii de maternitate</i>	184
A N E X A NR.3	184
<i>Quantumul impozitului exprimat ca procent din salariul mediu brut</i>	185
A N E X A NR. 4	185
<i>Rolul transferurilor publice în reducerea sărăciei</i>	186
A N E X A NR. 5	186
<i>Tabloul istoric al apariției și dezvoltării politicii sociale familiale</i>	187
A N E X A NR. 6	187
<i>Servicii sociale pentru familii</i>	190
BIBLIOGRAFIE GENERALĂ	190

INTRODUCERE

DOUĂ IMPORTANTE PROCESE SOCIALE ÎN DESFĂȘURARE CARACTERIZEAZĂ FAMILIA ROMÂNEASCĂ ACTUALĂ

Fiind o instituție ce se transformă foarte lent și anevoios, familia are o independență relativă față de contextul social și economic; schimbările ei nu se fac o dată cu schimbarea regimului politic ci urmăresc succesiunea civilizațiilor.

Cu toate că familia are o mare capacitate de inerție, ea poate, în unele situații, devansa schimbările social-politice.

Deși relația cadru social general-familie nu este una din genul stimul-răspuns și în ciuda relativei stabilități a funcțiilor și structurilor familiale, această instituție a suferit, în țara noastră, în mod incontestabil, importante schimbări după cel de-al doilea război mondial.

Este adevărat că familia a dezvoltat forme de rezistență în fața intruziunii statului, în fața prăbușirilor sociale brutale ce au afectat o tradiție aproape milenară (ne referim la familia rurală tradițională). Așa explicăm eșecul politicii care a încercat să deturneze în mod artificial tendințele proprii ale evoluției familiei românești, cu toate că urmările politicii duse între 1948-1989 au fost uneori catastrofale pentru familie.

Dacă familia s-a transformat în ultima jumătate de secol, instrumentele schimbării au fost (mai degrabă decât cele politice) restructurările majore ale societății, restructurări ce veneau să confirme, să accentueze tendințele de erodare a familiei tradiționale, tendințe existente încă dinainte de război.

Procesele de industrializare, de urbanizare, exodul rural, alfabetizarea masivă, asistența medicală gratuită, mobilitatea socială și teritorială, modificarea relațiilor de proprietate devin componente fundamentale ale unei noi realități, căreia familia a încercat să-i facă față, modificându-și modul de constituire, mărimea, funcțiile.

În ultimul secol s-au produs schimbări majore în evoluția familiei, a valorilor, normelor, comportamentelor din această sferă. Deși se prefigurau de la sfârșitul secolului trecut, aceste schimbări au avut loc, cu precădere, după 1950. În evaluarea acestor schimbări trebuie să distingem două planuri:

- comparativ cu situația anterioară (înainte de 1950);
- comparativ cu situația pe plan european (occidental).

Familia a fost percepută ca un refugiu în fața unui mediu social opresiv, având un loc superior în ierarhia de valori. În Vest individul s-a putut afirma prin posibilități multiple de consum, de petrecere a timpului liber, de avansare în cariera profesională, ceea ce a dus la percepția legăturilor familiale ca o piedică în împlinirea acestor posibilități. În România, posibilitățile de afirmare individuală fiind reduse, a avut loc o repliere asupra familiei și copiilor. Neexistând proprietate privată, investițiile familiei (acolo unde existau aceste posibilități) au fost transferate asupra creșterii și educației copiilor.

Prin urmare, dacă familia occidentală este considerată "o instituție în criză", familia românească a reprezentat (și rămâne) o instituție socială fundamentală, în ciuda unor tendințe de slăbire sau de atomizare.

Indicatorii de nupțialitate rămân ridicați, divorțialitatea este relativ scăzută, la fel celibatul definitiv. "Uniunile libere" nu sunt frecvente (ele apar la cele două extreme ale societății: la categoriile cele mai defavorizate și cele mai "emancipate" - intelectuali, studenți). Copiii născuți în afara căsătoriei și mamele necăsătorite sunt percepute de opinia publică (și incriminate) ca rezultat al unui comportament deviant.

Este dificil de răspuns la întrebarea dacă familia românească este în prezent modernă sau tradițională. Erodarea valorilor tradiționale este evidentă și pătrunderea concepțiilor liberale în ceea ce privește funcționarea familiei este tot mai răspândită.

Deși această erodare este firească în cursul modernizării societății, ea a fost accelerată în prima perioadă (1950-1965) a regimului comunist,

atât prin transformările sociale fundamentale cât și prin încercarea statului de a controla spațiul privat. Această tendință de distrugere a valorilor tradiționale și de dezorganizare a familiei este vizibilă și prin “explozia” divorțurilor între 1956 și 1966.

După 1966, însă, regimul din România a vrut să integreze ideologia tradițională și să reconsidere familia ca “celulă de bază” a societății. Tendințele de disoluție a familiei au fost stopate prin măsuri legislative. O astfel de atitudine pro-familie poate servi unui regim nepopular ca instrument de stabilitate.

IN CONCLUZIE, în ultimul secol, și în special în ultima lui jumătate, familia românească a cunoscut mutații esențiale, păstrându-și totuși rolul fundamental, atât în viața indivizilor cât și în societate, în general.

REVENIND LA PERIOADA ACTUALĂ, *familia românească parcurge, în opinia noastră, două procese majore ce se întrepătrund:*

1 - Adâncirea modernizării și liberalizării comportamentelor și valorilor familiale,

și:

2 - Adaptarea la tranziția la economia de piață, acest din urmă proces putând grăbi sau distorsiona primul proces enunțat. De aceea, este dificilă tratarea lor separată.

Aceste fenomene se desfășoară, simultan, în două planuri, între care există, bineînțeles, numeroase conexiuni:

Nivelul macrosocial integrează familia ca unitate statistică sau ca instituție socială și ia în considerare schimbările legate de fenomene sociale, al căror subiect este (explicit sau implicit) familia.

Nivelul microsocal privește familia ca un grup uman aflat în inter-relație cu mediul social și ia în considerare schimbările din interiorul acestui microgrup.

Încercările de a corela familia cu schimbările sociale sunt puține¹. În schimb, studiile de sociologia familiei s-au concentrat asupra a ceea ce am putea numi interiorul familiei. În loc de a plasa familia în mediul larg al forțelor culturale, instituționale și istorice, atenția a fost acordată mai mult

¹ Tilly, C., *Family history, social history and social change*, Journal of Family History, 12/1987, pag. 319-330.

dinamicii interne a familiei. Desigur, există studii ce relaționează familia cu condițiile socio-economice, cu religia etc., dar schimbările istorice sunt mai puțin avute în vedere. În general, relația dintre macronivelul forțelor sociale și micronivelul vieții familiale este considerată a fi, de către aceste studii, una cauzală. Se pornește de la schimbările mediului social și se ajunge la explorarea implicațiilor acestor schimbări asupra schimbărilor din familie însăși. Astfel, războaiele, crizele economice influențează relațiile maritale și parentale, tendințele în evoluția ratelor și ritmurilor căsătoriilor, a disoluției cuplului marital, a fertilității.

Lucrarea constă într-o încercare de analiză, la cele două niveluri (macrosocial și microsocal) a desfășurării, în societatea noastră, a celor două procese majore: continuarea modernizării și liberalizării valorilor, atitudinilor și comportamentelor familiale (capitolul I) și tranziția la economia de piață (capitolul al II-lea), în special consecințele asupra familiei.

Dificultăți și probleme grave pot apărea atât din primul, cât și din al doilea proces, revenind *politicii familiale* rolul de a contracara aceste posibile efecte negative (capitolul al III-lea).

1. PRIMUL PROCES: MODERNIZARE ȘI LIBERALIZARE. SCHIMBARE ȘI STABILITATE

1.1. TEORII ALE MODERNITAȚII

1.1.1. TRADIȚIONAL ȘI MODERN

Familia este o instituție intrinsecă civilizației umane (deși nu tuturor culturilor). Familia nu este un dat natural (numai relația mamă-copii este naturală, dar aceasta are un rol secundar în istorie). Familia este un element esențial al organizării *sociale*.

Astfel, fiecare civilizație are și un tip dominant, specific, de familie. Civilizația agrară (tradițională) era bazată în mod esențial pe legături de rudenie (neam, clan). Familia avea un rol privilegiat în toate domeniile societății: producție, comunicare, distribuție, protecție, socializare, control social. Procesele de schimbare socială erau foarte lente, practic insesizabile.

Civilizația industrială (modernă) consideră însă schimbarea ca ceva normal, de unde importanța acordată studiului schimbării (pentru stăpânirea ei), științei, tehnologiei. Față de societatea tradițională, societatea modernă reprezintă o treaptă superioară de complexitate și de diferențiere structurală¹ și are ca trăsătură dominantă *raționalizarea*².

¹ Apud, T. PARSONS, N.J. SMELSER: *Economy and society*, Routledge and Kegan, Boston, 1984, p.286.

² Apud. M. WEBER: *Economy and society*, University of California Press, Berkeley, 1978, p. 809.

Această distincție între tradițional și modern își are originile în “epoca luminilor”. În acea perioadă s-au cristalizat atât filosofia, ideologia, conceptele-cheie – cât și realitatea socială corespunzătoare acestei viziuni. Ideile fundamentale ale iluminiștilor (accentul pus pe rațiune, pe secularizare, pe educație ca mijloc de control al instinctelor și al pornirilor iraționale precum și rolul prometeic al omului în stăpânirea naturii) vor continua să domine filosofia socială a secolelor următoare, să dea naștere la noi concepte și dezvoltări. Din acest trunchi comun s-au desprins marile paradigme și modele ce vor domina teoria și practica socială ulterioară (modelele: evoluționist, marxist, ciclic, funcționalist, antropologic, pozitivist...).

Așa cum am mai spus, conceptul-cheie al acestor paradigme ale modernității este acela al schimbării sociale.

Definiția diferită dată schimbării sociale de către un model sau altul deschide calea unor îmbogățiri conceptuale. Astfel:

- **schimbare socială** - variația în timp a comunităților, relațiilor sociale, instituțiilor și culturilor³;

- **dezvoltare** - o schimbare ce urmărește tendința de diferențiere și complexitate;

- **creșterea economică** - venitul pe cap de locuitor⁴ - reprezintă o condiție, necesară dar nu suficientă, a dezvoltării;

- **progres** - indică scopul dezvoltării: îmbunătățirea socială, materială și morală a condiției umane, a calității vieții⁵;

- **modernitatea** - este un ansamblu de atribute ale organizării sociale ce cuprinde: industrializarea, urbanizarea, statul-națiune⁶;

- **modernizarea** - reprezintă procesul (exogen sau endogen) de schimbări și dezvoltări prin care se realizează modernitatea⁷.

Această optică asupra modernității și modernizării este suficient de laxă pentru a include așa-numita “lume a II-a”, țările socialismului real-existent.

³ William Kornblum: *Sociology in a changing world*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1988, p. 567.

⁴ A. Bullock, O. Stallybrass: *The Fontana dictionary of modern thought*, Fontana Books, London, 1982, p.167.

⁵ Idem, p.500

⁶ Kornblum, op. cit., p. 569

⁷ A. Touraine în: *Modernizare și dezvoltare* (coord. I. Drăgan), Universitatea București, 1992, p.116-122.

Din această perspectivă, socialismul a fost o strategie exogenă de modernizare-impusă societății de către statul-partid, și nu un rezultat al dezvoltării sociale spontane, endogene.

Principalele atribute ale modernizării (industrializarea, urbanizarea, statul-națiune, educația, generală, secularizarea) au fost, mai mult sau mai puțin, realizate. Discuția rămâne deschisă asupra “autenticității” acestei modernizări, ce nu a cuprins trăsăturile Occidentului capitalist: inițiativă privată, democrație, economie concurențială, societate civilă.

1.1.2. PRECAUȚII ÎN DEFINIREA MODERNITĂȚII

Din cele de mai sus rezultă dificultatea de a defini modernitatea în termeni ne-echivoci. Pentru aceasta, sunt necesare câteva *precauții* referitoare la:

- *universalitate*: modernitatea este o realitate clar definită în timp (ultimile trei secole) și în spațiu (societatea occidentală); realizarea autentică a modernității în alte contexte e discutabilă:

- *obligativitatea*: nu există suficiente premise pentru a statua ideea unui parcurs inevitabil de la civilizația pre-modernă la civilizația modernă;

- *linearitate*: modernizarea nu este lineară; rezultatele acestui proces nu sunt identice, indiferent de specificul social și cultural; nu putem separa net economicul de social și cultural, pre-modernul de modern;

- *judecată de valoare*: a caracteriza o societate ca modernă sau nu - este un diagnostic sociologic și nu o notă bună sau proastă pentru respectiva societate; de altfel, nu putem spune că viața în societatea modernă este mai bună, mai satisfăcătoare, mai umană. Capacitatea de distrugere și de a provoca suferințe este mai mare într-o societate modernă decât într-o comunitate mică, simplă, tradițională.

Aceste precauții trebuie avute în vedere atunci când analizăm trăsăturile definitorii ale modernității⁸.

- în economie: industrializare.

- În organizarea comunitar-ecologică: urbanizare.

⁸ Apud Kornblum, op. cit., p. 569-571.

- în politică: statul-națiune, cu toate funcțiile și organismele sale.
- în educație și cultură, în sistemul normativ și instituțional: secularizare.
- în familie: tipul conjugal-nuclear.
- în plan individual: personalitatea modernă, caracterizată prin deschidere intelectuală, independență față de autoritatea tradiției, sensul eficienței personale, dorința de a fi un cetățean informat, capacitatea de adaptare la experiențele noi.

Paradigma modernității s-a dovedit productivă în istoria științelor sociale nu numai prin multiple variante și posibilități de îmbogățire ci și prin generarea unei multitudini de poziții critice, chiar opuse (anti-modernismul). Principalele *critici* se pot grupa în următoarele tendințe:

- *etică*: modernitatea generează fenomene morale reprobabile (individualismul, lipsa de scrupule, inegalitatea, exploatarea, masificarea, reificarea);

- *ecologică*: modernitatea, prin trăsăturile ei (în special industrializarea și urbanizarea) generează grave dezechilibre ecologice și ruperea legăturii om-natură;

- *culturală*: modernitatea este etnocentrică, nu ține seama de pluralitatea culturilor, de specificul altor societăți, de identitatea culturală;

- *anticolonială*: modernitatea implică dezvoltarea unor națiuni în detrimentul altora, crearea de dependențe, împărțirea lumii în centre de putere și bogăție și în arii periferice ("teoria sistemului mondial"⁹).

1.1.3. TRADIȚIONAL ȘI MODERN ÎN SFERA FAMILIEI

Procesul de modernizare a instituției familiale este un proces de adaptare la schimbările produse de revoluția industrială, de revoluțiile politice - dar, în același timp, familia a fost un participant activ, cu un rol esențial în cristalizarea economiei, valorilor și comportamentelor moderne.

Astfel, Emmanuel Todd¹⁰ demonstrează că societățile au intrat mai devreme pe calea modernizării în funcție de ce tip dominant de familie

⁹ Apud Immanuel Wallerstein: *The capitalist-world economy*, Cambridge University Press, 1983.

¹⁰ Apud E. Todd în *Modernizare și dezvoltare* (coord. I. Drăgan), Universitatea București, 1992, p.16.

există în societatea respectivă. Astfel, sunt analizate: Anglia (familia nucleară, liberală, inegalitară); Germania (Familia-tulpină, autoritară, inegalitară); Franța (familia nucleară, liberală, egalitară); Italia (familia comunitară, autoritară, egalitară). Dintre aceste tipuri de familie, cea mai aptă pentru modernitate este familia nucleară, liberală și inegalitară, dominantă în Anglia, deoarece acest tip asigură în mod optim mobilitatea indivizilor prin sistemul ei individualist, ce a permis ruperea cu ușurință de căminul familial și, în final, dizolvarea întregii clase țărănești și a structurii feudale în Anglia, ce a devenit astfel prima putere industrială. Germania, deși după invenția tiparului era mai dezvoltată din punct de vedere cultural, nu a devenit prima putere industrială din rațiuni antropologice: tipul său dominant de familie cuprinde trei generații, cu copii strâns legați de familie, de patrimoniul ei economic și cultural. Această familie era astfel prea puțin adaptabilă la transformări și deplasări masive ca cele cerute de revoluția industrială.

Descrieri și explicații “clasice” ale fenomenelor de dezintegrare a familiei tradiționale în decursul modernizării societății occidentale găsim în operele lui Karl Marx (de exemplu “Manifestul Partidului Comunist”) și Max Weber.

Astfel, Weber¹¹ face o conexiune între decăderea familiei tradiționale și nașterea “spiritului calculativ” și a întreprinderii capitaliste, unificând astfel nivelurile microsocial și macrosocial; spațiul privat și cel public. Principalii factori ai acestei transformări, în optica lui Weber, sunt:

a - Creșterea mijloacelor și resurselor economice.

b - Dezvoltarea diferențierii sociale, ce a dus la geneza aspirațiilor individuale, în defavoarea celor de grup.

c - Autoritatea parentală (sau a clanului) apare ca irațională, independentă de condițiile economice (nu mai e dublată de puterea economică).

d - Diviziunea proprietății; de la proprietatea familială extinsă, la ferme mici, individuale, paralel cu reducerea dimensiunii familiei.

e - Decăderea pământului ca valoare economică (bunul cel mai important devine banul).

f - Protecția individului începe să fie exercitată de autoritatea politică, ce înlocuiește astfel rolul familiei în această privință.

g - Separarea ecologică a activității economice (ocupației) de

¹¹ Apud Max Weber, op. cit., p. 880.

gospodăria familială: Ocupația se exercită în birouri, magazine, ateliere etc.; familia devine predominant unitate de consum, nu de producție.

h - Eliminarea dependenței firmei (întreprinderii) de familie (reglementarea juridică a proprietății private, a falimentului, a registrelor comerciale, contabilității).

i - Educația nu se mai face predominant în familie: locul acesteia este luat de școli, biblioteci, teatre, concerte, cluburi, grupuri de socializare. Valorile culturale ale individului pot deveni diferite de cele ale familiei de origine.

Observăm, din această analiză, restrângerea rolului social al familiei, rol preluat, în mai multe domenii, de alte instituții (piața, statul, școala etc.). Familia nu mai domină viața socială. Totuși, chiar și în epoca modernă, familia rămâne o instituție socială fundamentală, având un rol esențial în: socializare, protecție, consum, reproducere, după cum observăm și din următorul **Tablou comparativ între societățile tradițională și modernă**:

TABLOU COMPARATIV A: Societatea tradițională și societatea modernă

FUNCTII SOCIALE	TIP DE SOCIETATE	
	TRADIȚIONALĂ (puțin diferențiată)	MODERNĂ (mai diferențiată)
COMUNICARE	familia, clanul	mass-media
PRODUCȚIE	grupuri familiale	instituții economice
DISTRIBUȚIE	familia extinsă, piețe locale	piața, instituții de transport
PROTECȚIE (instrumentală și emoțională)	familia, satul, tribul	familia, armata, poliția, securitatea socială, instituțiile de asistență medicală
REPRODUCERE (biologică și socială)	familia	familia, școala, instituții religioase alte instituții culturale
CONTROL SOCIAL	familia	familia, religia, instituțiile statului

Sursa: Kornblum, op. cit, p. 357.

În concluzie, încercând să definim **principalele trăsături ale familiei moderne**, vom observa că majoritatea acestor trăsături se integrează complexul de valori, atitudini, norme și comportamente ce caracterizează, în general, civilizația modernă.

1. **Familia nu mai este o unitate de producție economică** (vezi punctele e, g, h din analiza lui Weber).

2. **Reducerea dimensiunii familiei** prin restrângerea numărului de copii ai unui cuplu și prin quasigeneralizarea familiei nucleare. Familiile restrânse sunt mai apte pentru mutațiile sociale ale modernizării. Micșorarea dimensiunii familiei a provocat schimbări importante în stilul de viață, în comportamentele familiale.

3. **Mobilitatea matrimonială, scăderea autorității parentale a clanului, în general) și creșterea rolului individului** în decizia asupra momentului căsătoriei și a alegerii partenerului. Datorită transferării unor funcții ale familiei către alte instituții sociale, rațiunile economice și politice ale căsătoriei încep să-și piardă din importanță. Deși considerentele legate de avere joacă un rol mai puțin important, similitudinea statusurilor socio-culturale ale soților predomină în constituirea cuplurilor. Aceasta homogamie nu mai este atât de riguroasă ca în societățile tradiționale. Analizând motivele ce duc la căsătorie, un rol important începe să capete în mentalitatea modernă, ca o valoare în sine, "dragostea romantică". Tinerii nu mai sunt obligați să moștenească pozițiile părinților, pot scăpa de sub autoritatea acestora și să devină independenți din punct de vedere economic. Dragostea romantică devine un suport emoțional, altădată oferit de clan, de familie.

O altă consecință a sporirii rolului individului în orientarea propriei vieți de familie (și a scăderii autorității și controlului exercitate prin legăturile de rudenie) este și răspândirea **neolocalității** (cuplurile nou formate pot locui unde vor nu neapărat în familia soției - matrilocalitate sau a soțului - patrilocalitate).

4. **Intrarea masivă a femeilor în populația ocupată** a fost favorizată de cererea de forță de muncă. Salariul femeii începe să devină o componentă esențială a veniturilor familiei și să îi confere femeii o anumită independență economică. Paralel, a crescut nivelul de școlaritate la bărbați și la femei. Femeia are un rol nou în societate și în familie. Distribuția rolurilor și sarcinilor în gospodărie se modifică și ea, inclusiv în educația copiilor.

Există o tendință de realizare a “societății simetrice”. Față de statutul social tradițional de inferioritate femeia modernă începe să capete drepturi sociale și politice mergând până la legiferarea egalității cu bărbatul în toate sferele vieții sociale.

Munca în afara domiciliului face ca spațiul acordat comunicării între soți, între părinți și copii, să se micșoreze. Părinții încearcă să compenseze acest fapt prin “răsfățul” copiilor (cadouri, bani de buzunar). Presați de obligațiile vieții profesionale, părinții tind să transfere prematur copiilor inițiativa și responsabilitatea.

Cu cât copii evoluează în vârstă, cu atât modelele de petrecere în comun a timpului liber devin mai ocazionale. La aceasta contribuie și orarele activității profesionale a părinților care sunt decalate față de ritmurile copilului. Lipsa de comunicare (redușă uneori la un simplu schimb de informații utilitare) provoacă rupturi și ascute conflicte din cadrul familiei, inclusiv conflictul între generații.

5. Schimbarea locului copilului în familie. Pe măsura ce mijloacele de producție încep să devină mai complicate din punct de vedere tehnologic, munca copiilor începe să-și piardă din importanță, paralel cu scăderea ratelor de natalitate¹². Obligați în societatea tradițională să lucreze de la vârste fragede (în gospodăria rurală sau în ateliere), copiii încep treptat să fie percepuți nu ca forță de muncă ci ca valoare în sine.

Una din cauzele determinante ale valorizării statutului copilului, ale creșterii costului său (financiar, afectiv și de timp investit) este generalizarea și obligativitatea educației școlare. Prelungirea acestei perioade în viața copilului determină centrarea problematicii copilului asupra formării sale școlare.

6. Schimbări în solidaritatea familială

Dacă în Evul Mediu, cauza principală a dezorganizării familiei era decesul unuia dintre soți, în epoca modernă principala cauză începe să devină divorțul.

De exemplu, la mijlocul secolului al XVIII-lea jumătate din căsătorii se sfârșeau prin decesul unuia dintre soți în Suedia, 60% în Franța, 70% în India¹³

¹² Vezi în acest sens: J.C. Chesnais, *La transition demographique*, P.U.F., Paris, 1986, pp. 93-141.

¹³ Allan G. Johnson: *Human arrangements*, H.B.J. Publishers, San Diego, 1989, p. 421.

Pe măsură ce ratele de mortalitate decad, divorțul devine forma majoră de disoluție a familiei, între 1860 și 1984 rata divorțurilor în S.U.A. a crescut de la 1, 2/1.000 cupluri căsătorite la 23,1. Simultan s-au modificat și normele, valorile și atitudinile referitoare la divorț. Cum explicăm răspândirea divorțurilor?

a - Scăderea funcției economice a familiei: soții nu mai desfășoară munca productivă în gospodărie, această legătură economică, care să-i țină împreună practic nu mai există.

b - Scăderea autorității și controlului exercitat de "clan" și independența individului în luarea deciziilor legate de viața de familie.

c - Ameliorarea statutului social al femeii (independența economică, drepturi social-politice) care nu mai este obligată să accepte o viață de cuplu nesatisfăcătoare. De altfel, cu cât o societate recunoaște mai multe drepturi femeilor, cu atât instabilitatea conjugală crește.

TABLOU COMPARATIV B: FAMILIA TRADIȚIONALĂ ȘI FAMILIA MODERNĂ

	FAMILIA TRADIȚIONALĂ	FAMILIA MODERNĂ
1.	Dimensiune mare	Dimensiune redusă
2.	Număr mare de copii	Număr redus de copii
3.	Coabitări intergeneraționale frecvente	Coabitări intergeneraționale rare
4.	Autoritate parentală	Autonomia individului
5.	Homogamie mai relativă	Homogamie mai strictă
6.	Patri sau matrilocalitate	Neolocalitate
7.	Funcție de producție	Limitarea funcției economice
8.	Femeile muncesc în cămin (muncă casnică, agricultură, meșteșuguri)	Creșterea ratei de ocupare a femeilor (femeile muncesc în afara căminului)
9.	Ce mai mare parte a sarcinilor gospodărești revine femeii	Distribuție mai echilibrată a rolurilor în gospodărie
10.	Decalaj mare de nivel de școlarizare între bărbați și femei	Decalaj redus de școlaritate între bărbați și femei
11.	Copiii participă la activitatea economică	Copiii sunt excluși din forța de muncă
12.	Educația copiilor are loc predominant în familie	Educația se face predominant în instituții specializate
13.	Protecția instrumentală și emoțională e asigurată de familie	Protecția individului se face prin instituții exterioare familiei
14.	Stabilitate și coeziune familială	Conflictualitate frecventă între soți (divorțuri) și între generații

d - O durată (speranță) mai mare de viață, ceea ce duce la un mai mare risc de divorț.

Încercând să sintetizăm deosebirile dintre familia tradițională și cea modernă, propunem TABLOUL COMAPARATIV B.

Acest tablou nu epuizează toate diferențele și nici nu statuează obligativitatea lor totală în conturarea unei multitudini de forme de tranziție între cele două tipuri ideale - forme care păstrează doar unele sau altele dintre trăsături.

De asemeni există diferențe interne - diferențe între clase sociale, rase, etnii.

1.2. CARACTERISTICI ALE MODERNIZĂRII FAMILIEI ROMÂNEȘTI (1930 – 1990)

Procesul de cristalizare a familiei moderne a durat mai multe secole și s-a desfășurat inițial în Europa de Nord și de Vest și în America de Nord.

Evoluția familiei românești se înscrie, în linii mari, într-un model¹⁴ intermediar între Europa de Est (Rusia, Bulgaria, Iugoslavia, Albania) și Europa Meridională (Italia, Spania, Portugalia, Grecia) dar prezintă o serie de particularități determinate de condițiile sale istorice, geografice, economice și culturale.

Debutul perioadei de modernizare este mai tardiv decât în Occident; procesul devine ferm la mijlocul perioadei interbelice, accelerându-se după cel de-al doilea război mondial. Modificarea familiei face parte din tranziția de la societatea rurală, agrară la cea urbană, industrială.

1.2.1. CONTEXTUL SOCIAL AL MODERNIZĂRII

Modelul cultural țărănesc, care a fost foarte persistent în România, se caracterizează prin: căsătoria precoce, familiile de mari dimensiuni,

¹⁴ Apud Trebici, VI.: *Situation demographique de la Roumanie*, în "Nataliteet politiques de population", Paris, P.U.F., 1982, p.109 și: Chesnais, J.C.: *La transition demographique*, Paris, P.U.F., 1986, p.244.

propensiune puternică spre maternitate, stabilitatea familiei și inexistența divorțului¹⁵.

Dimensiunea, structura, funcțiile, relațiile ce definesc acest model de familie s-au modificat sub impactul unor factori precum: industria, comerțul, dezvoltarea orașelor, instrucția școlară, igiena, nivelul de trai, circulația oamenilor, mișcarea ideilor, laicizarea organizării sociale, evoluția rolului social al statului.

Vom analiza în continuare existența unora dintre acești factori în societatea românească și relația lor cu evoluția familiei.

a. Urbanizarea

În ciuda unei simplificări aparente, indicele de urbanizare măsoară realități sociale foarte diverse dar este un revelator (cel puțin în Europa) al nivelului de industrializare, al nivelului de instrucție, al dezvoltării comerțului și comunicațiilor. O mai mare concentrare a habitatului impune constrângeri diverse asupra familiei (anonimat, penuria spațiului, segmentarea rolurilor sociale) prea puțin propice supraviețuirii familiilor numeroase. În România, creșterea masivă a populației urbane a început după 1950¹⁶.

b. Industrializarea

Deși industrializarea este importantă prin repartiția sectorială a forței de muncă, ceea ce contează este *natura* industrializării: măsura în care utilizează forța de muncă feminină; concentrarea geografică; măsura în care se pretează modului de producție familial; ramurile pe care le dezvoltă etc.

În România, industrializarea masivă și forțată de după 1950 a utilizat două rezervoare de forță de muncă: populația rurală și femeile. De aceea, scăderea populației ocupate în agricultură a fost rapidă, paralel cu creșterea ponderii femeilor în forța de muncă¹⁷. Aceasta a dus la decăderea

¹⁵ Trebici, op. cit., p. 134.

¹⁶ În 1912, gradul de urbanizare a fost 16,3% (V. Trebici, Hristache, *Demografia teritorială a României*, Editura Academiei, București, 1986, p. 28) cf. Anuarului statistic al României, 1994, București, C.N.S., p. 100: în 1930 procentul populației urbane era 21,4; 1948 - 23,4; 1956 - 31,3%; 1966 - 38,1%; 1985 - 50,0%; 1993 - 54,5%; 1994 - 54,7%.

¹⁷ Cf. Anuarului statistic al României, 1977, București, D.C.S., p. 101, procentul populației ocupate în agricultură a scăzut astfel: 1950 - 74,1; 1955 - 69,5; 1960 - 65,4; 1965 - 56,5; cf. Anuarului statistic al României, 1984, p. 158: 1980 - 29,4; 1990 - 28,1.

gospodăriei țărănești tradiționale și la transformarea vieții familiale. Nupțialitatea precoce și fertilitatea legitimă ridicată ne apropie de un model de industrializare denumită a "cărbunelui și oțelului". În schimb, dezvoltarea asistenței medicale, scăderea mortalității generale și a celei infantile, generalizarea învățământului obligatoriu, dezvoltarea legislației sociale, transformarea condiției feminine nu apropie de industrializarea numită "a automobilului".

c. Instrucția școlară

Deși învățământul general obligatoriu are o lungă tradiție în România (a doua jumătate a secolului al XIX-lea), analfabetismul și decalajul de nivel de școlaritate între bărbați și femei au dominat societatea românească anterioară celui de al doilea război mondial. Astfel, înrolarea în diferite forme de învățământ a copiilor între 5 și 19 ani a evoluat în modul următor: - 1938 - 40%; 1956 - 46,6%; 1950 - 66,3%; 1970 - 79,1%; 1980 - 91%¹⁸. În ceea ce privește raportul dintre sexe, situația este următoarea:

Tabel I.1

Diferența între cele două sexe în ceea ce privește înrolarea în diferite niveluri de învățământ.

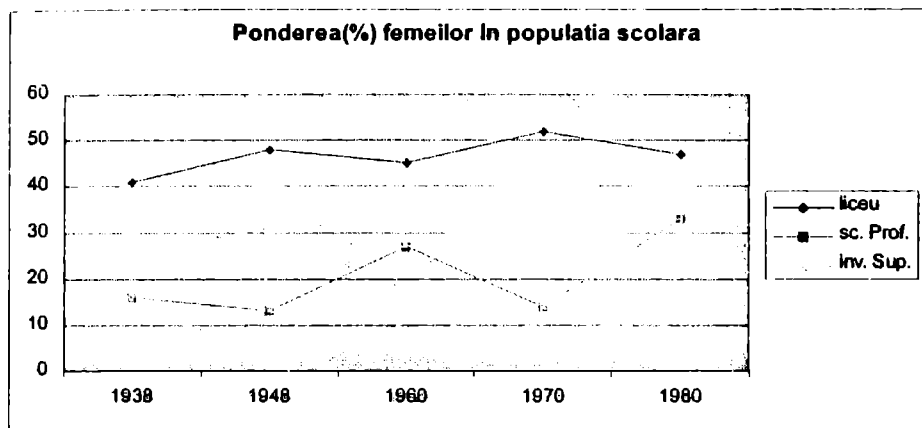
Forma de învățământ	Populație școlară/ Sex	1938/ 1939	1948/ 1949	1960/ 1961	1970/ 1971	1980/ 1981
Primar și gimnazial	Total	100	100	100	100	100
	B	51,9	52,4	52,8	51,2	51,3
	F	48,1	47,6	47,2	48,8	48,7
Liceal	Total	100	100	100	100	100
	B	58,7	52,5	55,3	48,4	52,4
	F	41,3	47,5	44,7	51,6	47,6
Profesional	Total	100	100	100	100	100
	B	83,8	87,2	72,7	8,6	67,2
	F	16,2	12,8	27,3	14	32,8
Superior	Total	100	100	100	100	100
	B	74	68,9	66,5	56,0	57,4
	F	26	31,1	33,5	43,1	42,6

Sursa: Anuarul statistic al R.S.R., 1981, ed. cit., p.580-581.

¹⁸ Apud; Anuarul demografic al R.S.R., 1974, D.C.S., pp. 10-21, Anuarul statistic al R.S.R., 1981, D.C.S., p. 55; p. 576.

Ponderea femeilor în populație școlară ce a depășit nivelul primar de școlaritate a crescut în perioada postbelică (Grafic I.1.).

Grafic I.1

Nivelul de instrucție (în special cel feminin) are o mare putere explicativă în ceea ce privește comportamentele demografice și familiale (mortalitatea infantilă, nupțialitatea, structura familiei, fertilitatea). Acestea se modifică esențial pe măsură ce crește ponderea femeilor ce au depășit nivelul studiilor primare. Acest indicator, simplu la prima vedere, cumulează complexe efecte sociale și psihologice.

d. Laicizarea

Religia (și biserica) ortodoxă nu a avut un rol social și politic atât de manifest precum catolicismul. Totuși, ortodoxia este profund implicată în modelarea mentalităților tradiționale din societatea românească. Statul modern român și, apoi, regimul comunist ateu, au redus însă mult influența religiei asupra valorilor și comportamentelor familiale.

e. Difuziunea culturală

În afara tendințelor endogene, familia românească s-a modernizat și ca urmare a influențelor culturale. Astfel, modelul familiei restrâns și-a creat cale de pătrundere în Țările Române pornind din Banat și Transilvania, în epoca în care acestea erau provincii habsburgice¹⁹, deci

¹⁹ Apud J.C. Chesnais, op. cit., p. 348.

sub influența culturală a Europei Centrale. Nu putem înțelege mutațiile istorice ale familiei fără a lua în considerare capacitatea societății românești de deschidere față de exterior, de penetrabilitate culturală. Un rol important în acest proces l-a avut progresul mass-media.

f. Evoluția politică

Crearea statului modern a avut importante consecințe asupra familiei. Autoritatea sa a început să se substituie autorităților tradiționale (inclusiv familiei) în numeroase domenii: educația, protecția socială, reglarea juridică a căsătoriei, divorțului, nașterii copiilor, moștenirii, igiena și sănătatea, securitatea. Dacă orice stat modern are atribuții în aceste domenii, statul comunist a încercat să le monopolizeze, creând un veritabil paternalism.

Regimul comunist a afectat profund evoluția familiei românești. Prin răsturnările sociale brutale și dureroase a impus un nou tip de organizare socială, un nou context economic, social și politic, un nou mod de viață. În perioada interbelică tendința de modernizare a familiei românești, deși lentă, era perfect conturată. După război, evoluția a fost accelerată în mod forțat prin mijloace exogene, străine familiei, ostile sau chiar represive. Trăsăturile familiei moderne (dimensiunea redusă, scăderea numărului de copii, schimbarea statutului social al femeii, modificarea funcției economice, decăderea autorității parentale) au fost consolidate în prima etapă a comunismului (1948-1965) prin rupturi sociale de amploare: colectivizarea opresivă, exodul sat-orăș, impunerea ideologiei totalitare, industrializarea agresivă.

Este indiscutabil că, în această perioadă, a avut loc o ameliorare a nivelului de trai și a situației sanitare a populației - oglindită în evoluția mortalității infantile și a speranței de viață. Această ameliorare a fost însă practic stopată în ultimul deceniu al comunismului.

În a doua etapă a regimului comunist român (1965-1989) a avut loc însă o distorsionare a tendințelor firești de evoluție a familiei:

- legislația restrictivă cu privire la avorturi și la divorțuri;
- morala comunistă puritană, impusă deseori prin mijloace administrative;
- penuria de bunuri ce a obligat familia să se limiteze de multe ori, la găsirea unor mecanisme de supraviețuire;
- relativa izolare a țării ce a împiedicat difuziunea culturală.

g. **Mobilitatea socială**

Densitatea mijloacelor și căilor de comunicare duce la o mai mare intensitate a schimburilor, la o mai mare difuziune și omogenizare culturală pe spații mari. Izolările se prăbușesc, migrațiile interne se dezvoltă, tradițiile slăbesc.

Prin comunicații înțelegem șosele, căi ferate, comerțul, telecomunicații, traficul poștal, curente migratorii (deosebit de intense în perioada postbelică).

Cea mai mare pondere în migrația internă a avut-o, după 1950, migrația rural-urban. Orașele au populația cea mai mobilă, satele furnizează cohorte mari de migranți, ele rămânând însă cu o proporție foarte ridicată a localnicilor²⁰. Migrația masivă rural-urban a avut consecințe atât asupra structurilor familiale și demografice din mediul rural și asupra comportamentelor și modelelor culturale ale unei întregi populații - ce a fost transplantată într-un mediu social cu totul nou - din punct de vedere ecologic, ocupațional, cultural.

1.2.2. DIMENSIUNEA FAMILIEI

Dintre trăsăturile familiei moderne vom analiza dimensiunea pentru că acesta permite conexiuni multiple, atât prin cauzalitate, cât și prin consecințe.

Familia românească și-a redus continuu mărimea: conform recensămintelor, dacă în 1966 mărimea medie era 3,2 persoane, în 1977 - 3,16, în 1992 - 3,07. Acestea sunt valori mult mai mici decât cele interbelice.

Procesul de reducere a dimensiunii familiei s-a desfășurat diferențiat pe medii, zone istorice, categorii sociale. Cauzele și căile de realizare care au dus la acest efect au fost foarte numeroase. *Principala modalitate a fost reducerea numărului de copii ai unui cuplu* și nu trecerea de la familia extinsă, multi generațională, matri sau patrilocală - la familia restrânsă, nucleară, neolocală. Familia extinsă, deși frecventă, nu era modelul dominant în societatea rurală tradițională românească.

²⁰ VI. Trebici, I. Hristache, op. cit., p. 136.

a. Reducerea natalității și fertilității

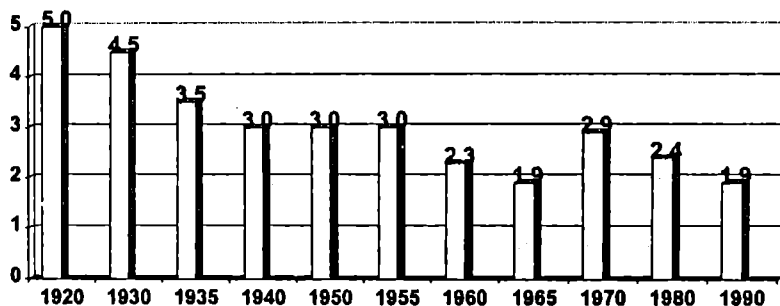
Statisticile disponibile²¹ indică, pentru a doua jumătate a secolului trecut, o rată a natalității în jurul valorii de 40 născuți vii/1000 locuitori. *Trecerea la regimul modern* (cu o rată sub 30/1000²² s-a făcut în anii '30 (1935), câteva decenii mai târziu față de Occident.

Evoluția ulterioară, a avut loc astfel: 1940 - 26,5; 1960 - 19,1; 1970 - 21,1; 1980 - 17,9; 1989 - 16²³.

Reducerea natalității este o consecință a reducerii fertilității feminine. Indicele conjunctural al fertilității a scăzut continuu (număr copii / femeie)²⁴: 1920 - 5; 1930 - 4,5; 1935 - 3,5; 1940 - 3; 1950 - 3,17; 1955 - 3,09; 1960 - 2,33; 1965 - 1,91; 1970 - 2,89; 1980 - 2,43; 1990 - 1,9 (Grafic I.2).

Grafic I.2

Indicele conjunctural de fertilitate în România

b. Scăderea mortalității

Teoria clasică a tranziției demografice susține trecerea de la un regim de natalitate și mortalitate ridicată la un regim de natalitate și mortalitate scăzută, proces în care prioritatea temporară este deținută de reducerea mortalității, ca urmare a progreselor în calitatea vieții.

Evoluția mortalității generale în România s-a produs astfel²⁵: 1869 - 20,3 decese /1000 locuitori; 1865 - 27,1; 1870 - 26,1; 1875 - 32; 1880 -

²¹ J.C. Chesnais, op. cit., pp. 503-508.

²² J. C. Chesnais, op. cit., p. 121.

²³ Anuarul statistic al României, 1994, ed. cit., p. 119.

²⁴ J.C. Chesnais, op. cit., pp. 129-130; p. 521.

²⁵ Chesnais, op. cit., p.529, 531, 534.

35,0; 1885 - 25; 1890 - 28,4; 1895 - 27,6; 1900- 24,2; 1910 - 24,8; 1920 - 25,9; 1925 - 21,1; 1930 - 19,4; 1940 - 19,1; 1950 - 12,4; 1960 - 8,7; 1970 - 9,5; 1980 - 10,4.

Scăderea mortalității și creșterea speranței de viață au dus, inițial, la creșterea speranței de viață și a populației și la ruptura echilibrului tradițional supramortalitate - suprafertilitate. O populație sporită a trebuit să se confrunte cu lipsa mijloacelor de subsistență, ceea ce a condus la raționalizare, mobilitate individuală, noi atitudini față de viață, controlul fertilității - și reducerea acesteia.

O mortalitate și fertilitate scăzute au schimbat raportul de dependență și au condus la fenomenul îmbătrânirii populației. Astfel, în România, populația în vârstă de 0-14 ani a scăzut de la 33,4% în 1930 la 26% în 1980 pe când populația de peste 60 de ani a crescut de la 7,4% în 1930 la 13,3% în 1980²⁶.

c. Reducerea numărului de copii în familie

Scăderea natalității în România nu s-a făcut printr-o proporție mărită a femeilor ce nu au născut copii ci prin micșorarea numărului de copii pe femeie. Acest lucru se oglindește prin:

- *repartizarea familiilor în funcție de numărul de copii* conform Recensământului din 1992²⁷, familiile cu copii se repartizează astfel:

- cu 1 copil	46%	
- cu 2 copii	35,2%	81,2%
- cu 3 copii	10,8%	
- cu 4 copii	4%	
- cu 5 copii	3%	
și peste		

Observăm predominanța familiilor cu 1-2 copii. Media numărului de copii pentru familiile cu copii este 1,8

- *modificarea structurii pe ranguri a nou-născuților*. Ponderea masivă a nașterilor e deținută de primele ranguri iar ponderea copiilor de rangul 4 și peste - scade.

²⁶ Trebici, op. cit., p. 112.

²⁷ Apud Anuarul statistic al României, 1993, p. 108.

Structura nașterilor pe ranguri (%)

Nașteri/Anul	1961	1971	1980	1985	1989
Total	100	100	100	100	100
de rangul I	42,4	33,8	39,1	37,9	39,2
de rangul II	28,2	28,2	30,8	32,0	28,8
de rangul III	12,3	18,1	14,1	14,6	14,3
de rangul IV și peste	17,1	19,9	16,0	15,5	10,3

Sursa: Cf. Anuarului statistic al României, 1990, pp.78-81.

Rangul mediu al nou-născutului s-a redus de asemenea:

1970 - 2,45; 1975 - 2,31; 1979 - 2,24²⁸.

- caracteristic regimului de fertilitate și modelului cultural românesc este că numărul de copii ai unei femei (și existent într-o familie) nu se reduce prin amânarea nașterilor (ca în Occident) ci prin stoparea lor după atingerea numărului dorit de copii. Astfel vârsta medie la naștere scade²⁹:

- 1948 - 28,36 ani 1975 - 25,99
- 1956 - 27,65 1979 - 25,50
- 1960 - 26,56 1985 - 25,20
- 1965 - 26,03 1989 - 24,80
- 1970 - 26,

d. Planificarea familială

Pentru a limita numărul nașterilor și a le repartiza în timp potrivit propriei decizii, în familia românească se practică controlul nașterilor (planificarea familială).

Aceasta este o strategie a cuplului și nu o inițiativă strict feminină. Mijloacele folosite sunt avortul, contracepția tradițională, contracepția modernă.

Anchetele de fertilitate³⁰ au relevat că femeile din România au, în decursul perioadei fertile, în medie. 3,44 sarcini, din care 1,35 au sfârșit

²⁸ Trebici, op. cit., p. 130.

²⁹ Idem, pp. 124-125; pentru anii 1985 și 1989, apud Anuarul statistic al României, 1990, p. 76.

³⁰ Trebici, op. cit., p. 133.

printi-un avort provocat. *Avorturile* au atins nivelul lor maxim în 1965 (4 la 1 naștere vie) scăzând în 1967 (datorită măsurilor legislative) la 0,4 avorturi pentru o naștere vie. Remontarea numărului lor s-a făcut însă rapid, în ciuda restricțiilor, ajungând în perioada 1979-1989 la un avort pentru o naștere vie. În 1990 a avut loc un nou "boom" dar tendința actuală este de scădere.

Numărul cuplurilor ce utilizează *contracepția* a crescut continuu - de la 57% dintre cupluri în 1930 la 75% în perioada 1971-1973³¹. Totuși, numărul imens de avorturi probează ineficacitatea metodelor folosite, marea lor majoritate fiind cele tradiționale (numai 10 - 20% dintre cupluri utilizează contracepția modernă).

1.2.3. CONSTITUIREA ȘI DISOLUȚIA FAMILIEI

Scăderea fertilității s-a făcut, în Occident, în două etape: în prima etapă - prin creșterea vârstei la prima căsătorie și extinderea celibatului³²; a doua etapă - controlul fertilității legitime.

În România, cele două etape s-au contopit, prima fiind mai puțin conturată, a doua având în schimb, rolul esențial, întrucât, *în țară noastră, reducerea fertilității s-a făcut prin reducerea numărului de copii ai unui cuplu conjugal și nu prin reducerea sau amânarea căsătoriilor.*

Prin urmare, dinamica căsătoriilor (ca primă secvență a ciclului familial) nu are o influență directă asupra numărului de copii. Dacă în privința fertilității mutația a fost radicală, nupțialitatea are o evoluție diferită, unele comportamente tradiționale fiind deosebit de bine înrădăcinate. Putem afirma că există un adevărat model cultural românesc în această privință, model caracterizat prin:

- universalitatea căsătoriei;
- ritmul rapid de încheiere a căsătoriei;
- celibatul nesemnificativ;
- o relativă stabilitate, exprimată printr-o rată moderată a divorțialității, ceea ce determină o pondere redusă a recăsătoriilor (în jur de 15%) în ansamblul căsătoriilor;

³¹ Idem, p.131

³² cf. Chesnais, op. cit., p. 107.

- variații relativ mici în provinciile istorice ale României, ceea ce pune în evidență vigoarea și unitatea modelului nupțial românesc³³.

a - Cea mai obișnuită măsură a nupțialității este **rata brută de nupțialitate** (căsătorii la 1000 de locuitori). Evoluția acestui indicator a fost influențată de contextul social al perioadei respective.

Tabel I.3

Rata brută a nupțialității

Perioada	Căsătorii la 1000 locuitori
1900 - 1904	8,3
1905 - 1909	9,4
1920 - 1924	10,5
1925 - 1929	9,6
1930 - 1934	9,1 scădere
1935 - 1939	9,0
1940	8,7
1946 - 1946	11,2
	creștere datorată recuperării de după război și urbanizării rapide
1951 - 1958	10,9
1959 - 1969	9,0
1970 - 1979	8,4
1980	8,2
1985	7,1 scădere
1989	7,7

Surse: Trebici, Hristache, op. cit., p. 75.

Anuarul statistic al României, 1994, p. 119.

b. Universalitatea căsătoriei

Proporția populației căsătorite în categoria de 25 - 29 ani (*ca indice al universalității căsătoriei*) este deosebit de ridicată (deși a scăzut între 1977 și 1992 de la 79,25% la 75,2%³⁴).

Proporția persoanelor necăsătorite la aceeași vârstă (*ca indice al vitezei de încheierea căsătoriilor*) scade foarte rapid. Necăsătoriții sunt

³³ Vl. Trebici, I. Hristache: *Demografia teritorială a României*, Ed. Academiei, București, 1986, p. 45.

³⁴ Anuarul statistic al României, 1993, p.99.

majoritari sub 20 de ani la femei și sub 25 de ani la bărbați, urmând să treacă în minoritate după împlinirea acestor vârste.

Tabel I.4

Viteza de încheiere a căsătoriilor (%)

Grupa de vârstă	MASCULIN			FEMININ		
	TOTAL	NECĂSĂTORIȚI		TOTAL	NECĂSĂTORIȚI	
		1977	1992		1977	1992
15-19 ani	100	97,1	96,1	100	84,0	86,5
20-24 ani	100	70,5	69,2	100	33,5	39,4
25-29 ani	100	22,9	29,4	100	9,9	13,3
30-34 ani	100	8,7	15,9	100	4,7	6,7
35-39 ani	100	4,9	10,1	100	3,5	4,8
40-44 ani	100	3,2	6,9	100	3,2	3,9
45-49 ani	100	2,5	5,1	100	3,5	3,3

Surse: Trebici, Hristache, op. cit., p. 70.

Anuarul statistic al României, 1993, p.99

Din tabelul anterior observăm, de asemenea, că *celibatul definitiv* (ponderea populației necăsătorite la 45 - 49 de ani), deși în creștere în raport cu standardele premoderne (1%) este mult inferior situației țărilor occidentale, (unde acesta variază între 10 și 20%³⁵).

c. *Precocitatea căsătoriilor*, măsurată prin *vârsta medie la prima căsătorie*, s-a schimbat puțin în comparație cu începutul secolului (la Recensământul din 1912: 25,2 ani pentru bărbați și 21,7 ani pentru femei³⁶).

După cel de-al doilea război mondial, această vârstă s-a redus în perioada 1960 - 1970 pentru a crește lent după aceea³⁷. În 1979 era de 25,35 ani pentru bărbați și 21,98 pentru femei. Aceste vârste sunt mai mari comparativ cu regimul pre-modern de nupțialitate (caracterizat printr-o vârstă medie la căsătorie sub 18 ani) dar mai mici în comparație cu țările occidentale unde vârsta femeilor la prima căsătorie este de 25 - 28 ani³⁸.

³⁵ *European Population Data*, 1991, Population Reference Bureau, Washington, D.C.

³⁶ Trebici, op. cit., p. 121.

³⁷ Idem, pp. 117 - 118.

³⁸ *Recent demographic developments*, Council of Europe Press, 1994, p. 17.

Vârsta medie la prima căsătorie variază, după cum observăm, în funcție de sex: bărbații se căsătoresc mai târziu decât femeile. De asemenea *în mediul rural*, acest indicator are valori mai scăzute decât *în mediul urban*³⁹ (căsătoria este mai precoce la sate decât la orașe)

d. Divorțialitatea

Instabilitatea căsătoriilor este o trăsătură a familiei moderne. Acest lucru este dovedit și de creșterea ratei brute a divorțurilor (divorțuri la 1000 de locuitori) odată cu consolidarea procesului de modernizare.

Acest indicator este mai ridicat în țara noastră în perioada postbelică în comparație cu perioada anterioară; în mediul urban față de mediul rural; în zonele industrializate în comparație cu zonele predominant rurale; în provinciile istorice din vestul țării în comparație cu cele din sud și est.

Tabel 1.5

Divorțialitatea pe medii

Perioadă/ Mediul	(divorțuri / 1000 locuitori)	
	Urban	Rural
1930	0,88	0,34
1940	0,99	0,36
1946-1957	2,56	1,07
1958-1966	3,56	0,98
1967-1974	0,85	0,16
1975-1979	2,33	0,83
1980	2,40	0,76
1985	2,30	0,33
1989	2,40	0,70

Surse: Anuarul statistic 1990, pp. 70 - 73.
Trebici, op. cit, p. 134.

Label 1.6

Divorțialitatea pe provinciile istorice în perioada 1962 - 1982

Oltenia	0,75
Moldova	0,83
Muntenia	0,85
Transilvania	0,90
Crișana - Maramureș	0,92
Dobrogea	1,10
Banat	1,25
Municipiul București	2,59

Sursa: Trebici, Hristache, op. cit, p. 83

Prin urmare, divorțul este puternic influențat de modelele culturale. El este supus și influențelor legislative (de exemplu decretul nr. 779/1966 a anihilat practic divorțurile în anul următor).

³⁹ Anuarul demografic al României, 1974, pp. 358 - 365.

Tabel I.7

Dinamica ratei brute a divorțialității
între 1930 - 1989

Anul	Divorțuri 1000 locuitori
1930	0,45
1938	0,75
1946	1,36
1950	1,47
1960	2,01
1967	X
1970	0,39
1975	1,62
1980	1,54
1985	1,43
1989	1,46

Sursa: Anuarul statistic al

României, 1993, p. 117.

Tabel I.8

Dinamica ratei divorțurilor (la 100
căsătorii pronunțate) între 1946 - 1989

Anul	Divorțuri la 100 de căsătorii
1946	11,6
1950	12,6
1960	18,7
1970	5,4
1980	18,1
1989	20,2

Sursa: Anuarul statistic 1990.

Trebici, op. cit., p.122.

Un indicator mai sensibil îl reprezintă *numărul de divorțuri la 100 de căsătorii*.

Acest indicator este mai mic în comparație cu țările Europei de Nord și de Vest, unde proporția divorțurilor varia, între 30 și 40%⁴⁰.

1.2.4. FUNCȚIILE, ROLURILE ȘI STRUCTURA FAMILIEI ROMÂNEȘTI

a. Dimensiunea familiei s-a redus datorită modificării funcțiilor acesteia, în special a decăderii funcției de producție. Modelul de producție familială a fost puternic marginalizat în urma proceselor de urbanizare, industrializare, de desființare a proprietății țărănești și artizanale.

b. Copiii încep să nu mai aibă importanța ca forță de muncă, în schimb capătă o valoare în sine. Tot mai multe familii tind să fie centrate pe copil, ca exponent al ambițiilor de transcendere a propriului statut, către un statut social și cultural superior. Valorizarea copilului a fost accentuată de contextul socialismului real-existent, când familiile nu

⁴⁰ European Population Data, ed. cit.

dispuneau de alt mijloc de investiție (proprietatea și mijloacele economice fiind în posesia statului).

c. Decăderea funcției de producție a dus și la slăbirea controlului legăturilor de rudenie asupra individului. Noua generație părăsește căminul parental - de care nu o mai leagă forța relațiilor economice - pentru a-și crea propria viață. De cele mai multe ori, în această perioadă (primele decenii postbelice), ruperea de căminul și de autoritatea parentală a însemnat și părăsirea comunității rurale natale și migrația către orașe.

Transplantul, în acest nou mediu, al comportamentelor, rolurilor, funcțiilor familiei rurale tradiționale, nu s-a dovedit viabil.

d. O altă trăsătură a familiei românești este statutul specific al femeii - egalitatea în drepturi cu bărbatul este recunoscută juridic iar decalajul între nivelurile de școlaritate și participare la forța de muncă ale celor două sexe nu este mare.

Tabel 1.9

Structuri pe sexe a forței de muncă

Anul	Pondere % a celor două sexe în total personal	
	Femei	Bărbați
1976	35	65
1980	37,2	62,8
1985	39,3	60,7
1989	40,4	59,6

Sursa: Anuarele statistice ale României din: 1977 (p. 109); 1981 (p.131); 1986 (p.79); 1990 (p.116).

Totuși se mențin decalaje importante în ceea ce privește promovarea ierarhică, veniturile, reprezentarea parlamentară⁴¹.

e. În ceea ce privește structura familiei, pe baza datelor recensământului populației și gospodăriilor din 1992⁴² am realizat o estimare a repartiției gospodăriilor populației pe diferite structuri.

⁴¹ Raportul dezvoltării umane în România, Guvernul României, București, 1995, p.89

⁴² Apud Anuarul statistic al României, 1993, pp. 108-110; Recensământul populației și locuințelor - 7 ianuarie 1992 (C.N.S., București, 1993, p. 843).

Estimarea structurii gospodăriilor populației conform datelor recensământului
din 7 ianuarie 1992.

TOTAL	Număr	Pondere (%)
	7288676	100
PERSOANE SINGURE	1246889	17,1
FAMILII NUCLEARE ⁴³	4970720	68,2
- cupluri conjugale fără copii	1795584	24,61
- familii monoparentele	255242	3,52
- cupluri conjugale cu copii în întreținere	2023349	27,76
- cu 1 copil	752572	
- cu 2 copii	736333	
- cu 3 copii	319804	
- cu 4 copii (și mai mulți)	214640	
- cupluri conjugale cu copii activi	896545	12,31
FAMILII EXTINSE	1071067	14,7
- 1 nucleu familial cu alte persoane	619899	8,5
- 2 nuclee familiale	432312	6,0
- 3 nuclee familiale și peste	18856	0,2

Observăm:

- Predominanța cuplului conjugal (două treimi din totalul gospodăriilor).

- Marea majoritate (aproape două treimi) a cuplurilor conjugale au copii, puține depășind însă numărul de doi copii. *Forma dominantă a familiei românești este cea nucleară cu 1-2 copii.*

- Familiile monoparentale sunt relativ puține, ceea ce este o consecință a unui comportament familial caracterizat printr-o divorțialitate moderată și raritatea nașterilor în afara căsătoriei.

- Numărul persoanelor singure este însă în creștere dacă îl comparăm cu datele Recensământului din 1966⁴⁴, dată la care acestea reprezentau numai 14% din totalul gospodăriilor; este o consecință a îmbătrânirii populației. Astfel, dacă în 1966, gospodăriile alcătuite dintr-o singură persoană inactivă erau numai 5% din totalul gospodăriilor, ponderea acestora crește în 1992 la 11,7%.

⁴³ Familie formată dintr-un cuplu conjugal fără copii sau cu copii necăsătoriți, văduvi sau divorțați, precum și familia alcătuită din unul din soți (părinte) cu copii necăsătoriți.

⁴⁴ Anuarul demografic al României, 1974, pp. 122-123.

- Ponderea familiilor extinse (majoritatea multigeneraționale) este situată sub pragul de 20%.

1.2.5. DIFERENȚIERI ÎN DINAMICA MODERNIZĂRII FAMILIEI ROMÂNEȘTI

Modernizarea familiei nu s-a desfășurat omogen în societatea românească, ci s-a diferențiat, în principal în funcție de:

- a - mediu (rural sau urban);
- b - provincie istorică;
- c - nivel de școlarizare.

Astfel, procesul de modernizare este mai avansat:

a. In mediul urban (în special în orașele mari) în raport cu cel rural

Industrializarea, mobilitatea socială mai mare, difuziunea culturală mai intensă - au constituit premise pentru o modificare mai rapidă a familiei în mediul urban.

În mediul rural însă, modelul tradițional este mai persistent: dimensiunea medie a gospodăriei este mai mare; căsătoria este mai precoce; divortialitatea mai redusă; fertilitatea mai ridicată; rangul mediu al nașterilor mai mare; celibatul definitiv mai restrâns.

Modul și ritmul în care s-au desfășurat, în țara noastră procesele de urbanizare, industrializare și migrație au determinat însă nașterea unor paradoxuri în raport cu tiparele ipotezelor obișnuite în ceea ce privește dinamica fenomenelor demografice în mediul rural.

Astfel, îmbătrânirea populației (determinată de reducerea natalității și mortalității generale) ar trebui să fie o caracteristică a modernizării dar e mai avansată în ruralul mai slab modernizat datorită migrației selective, ce a antrenat spre orașe populație cu precădere tânără.

De asemeni, rata natalității în rural este mai mare decât în urban în perioada 1930-1979 (ceea ce se înscrie în cadrul ipotezelor noastre) dar devine inferioară începând cu 1979. Acesta este, evident, efectul unei structuri de vârstă mai îmbătrânite în rural decât în urban. Tendința de scădere a natalității este mai accentuată în mediul rural, la efectul îmbătrânirii populației adăugându-se și cel al modificărilor de ordin cultural și social.

Ca urmare a evoluției diferențiate a natalității în urban/rural, în condițiile unei mortalități mai mari în rural, se ajunge la modificarea raportului “clasic” dintre sporul natural în mediul rural față de mediul urban.

Situația obișnuită, a superiorității ruralului în materie de spor natural se schimbă începând cu 1974

Tabel I.II

Evoluția sporului natural pe medii 1930-1989

Perioada	Spor natural	
	Urban	Rural
1930-1934	2,9	15,5
1935-1939	2,0	13,4
1948-1957	9,0	13,1
1958-1966	5,8	11,2
1967-1974	11,9	12,6
1975	11,3	9,7
1980	9,6	5,7
1985	7,4	2,5
1989	6,6	3,9

Surse: D. Sandu: *Dezvoltarea socioteritorială în România*, Editura Academiei, 1987, p. 196.

Anuarul statistic al României, 1990, pp. 70-73.

La această inversare au contribuit și consecințele măsurilor restrictive în ceea ce privește avortul (luate în 1966, 1974 și 1984) mult mai accentuate în urban (unde populația feminină folosea pe scară largă avortul) decât în rural, unde efectul a fost de trei ori mai slab.

b - În provinciile din vestul țării față de cele din sud sau est, ipoteză validată de studiile teritoriale⁴⁵.

c - La categoriile sociale cu un nivel de școlaritate mai ridicat (intelectuali, cadre medii) decât la acele cu un nivel mai redus (țărani, muncitori).

De exemplu: în 1979⁴⁶, femeile ce nu au terminat școala generală aveau, în medie 2,94 copii față de 2,58 - cele ce au terminat școala generală; 1,58 - cele cu liceu și 1,67 - cele cu studii superioare.

⁴⁵ De exemplu: Trebici, Hristache, op. cit. Sandu: op. cit.

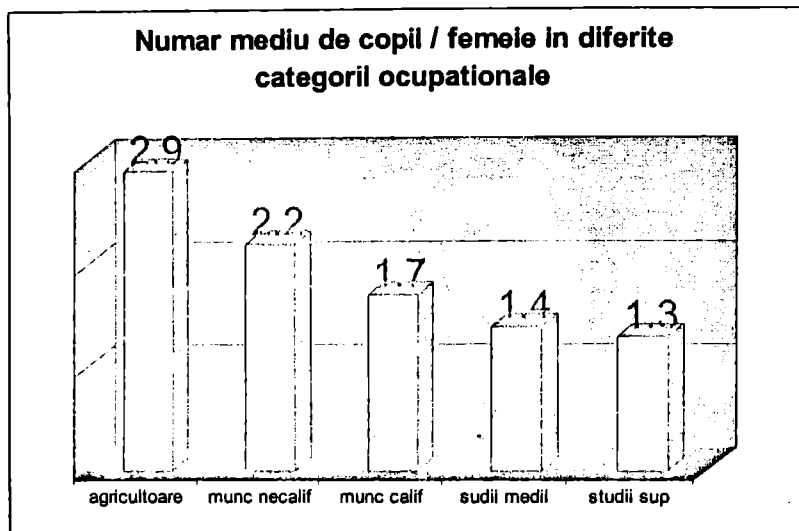
⁴⁶ Trebici, op. cit., p. 132.

Pe categorii socio-profesionale, situația era următoarea:

- agricultoare - 2,90 copii, *în medie*;
- muncitoare necalificate - 2,21 copii, *în medie*;
- muncitoare calificate - 1,71 copii, *în medie*;
- cadre cu studii medii - 1,39 copii, *în medie*;
- cadre cu studii superioare - 1,32 copii *în medie*.

(Grafic I.3)

Graficul I.3

d - Integrarea celor trei criterii mai sus menționate.

Comportamentele familiale diferite sunt expresia unor modele culturale diferențiate în funcție de criteriile enunțate mai sus (punctele a, b și c). Aceste criterii se pot însă integra. De exemplu, provinciile istorice vestice (Banat, Crișana-Maramureș, Transilvania) sunt urbanizate mai puternic și au o populație cu un nivel mai ridicat de școlaritate. Astfel, în 1948, proporția analfabeților era de 25,5% în Moldova și numai 16,2% în Banat⁴⁷.

Diferențierile relevate mai sus tind să fie mai puțin tranșante, conturându-se o unitate a modelului familial, cu mici variații.

⁴⁷ Trebici, Hristache, op. cit., p. 19.

1.2.6. CONCLUZII

a. Procesul de modernizare a familiei românești s-a desfășurat decalat (mai târziu) în raport cu țările occidentale).

b. Deși instalat ca tendință fermă în anii '30, acest proces a fost accelerat (putem spune chiar forțat) de contextul social de după 1950, în special de transformările legate de instaurarea regimului comunist.

c. În cadrul acestui proces, familia și-a redus dimensiunea (prin reducerea numărului de copii), și-a pierdut funcția de producție, a devenit mai puțin stabilă, copiii și femeile au căpătat un nou statut.

d. Căsătoria este quasi-universală și precoce.

e. Legislația, deși a exercitat influențe puternice asupra familiei, a produs distorsiuni fără însă a anihila complet tendințele proprii de evoluție.

f. Forma dominantă în societatea românească este familia nucleară, alcătuită dintr-un cuplu conjugal cu 1-2 copii.

g. Deși relativ unitar, modelul cultural al familiei românești prezintă diferențieri pe: medii, provincii istorice, categorii de localități, categorii ocupaționale, niveluri de școlaritate.

1.3. MODERNITATE ȘI POST MODERNITATE ÎN SFERA FAMILIEI

1.3.1. POSTMODERNITATE, POSTMODERNISM⁴⁸

Schimbările care au avut loc în ultimile două decenii în societatea occidentală au născut ideea că ne aflăm în fața unei noi civilizații, în mod esențial diferită de civilizația modernă industrială. Această nouă

⁴⁸ La elaborarea acestui subcapitol am folosit următoarea bibliografie:

Anthony Giddens: *The Consequences of the Modernity*, Polity Press, Cambridge, 1990.

Andrew Ross (ed): *Universal abandon*, Edinburgh University Press, 1988, pp.: X-XV; 3-17; 85.

J.F. Lyotard: *Le postmoderne explique aux enfants*, Ed. Galille, Paris, 1988, pp: 28-36-36, 124, 142.

J. Baudrillard: *Symbolic Exchange and Death* Sage Publications, Londra, 1993, pp: 6-38, 50-76.

civilizație a fost denumită (de unii teoreticieni) - postmoderna, ceea ce reflectă o viziune "etapistă" asupra istoriei, care ar fi un parcurs al etapelor: premodernă - modernă - postmodernă.

De fapt, această teorie se opune chiar tentativei de definire a postmodernității, susținând că acest lucru este imposibil, deoarece ar însemna să analizăm într-o manieră "modernă" postmodernitatea, adică un obiect ce refuză un astfel de proces de distilare conceptuală. În era postmodernă, conceptele nu mai garantează o univocitate a sensului - acesta poate fi acaparat și redefinit în diferite scopuri, în funcție de diferite contexte.

Acuzat a fi o simplă modă, postmodernismul⁴⁹ (prin lucrările elaborate sub stindardul său) a dovedit însă că în spatele acestor terminologii se ascund lucruri reale și fundamentale; chiar dacă separarea modern-postmodern nu este rigidă (nici în plan longitudinal, nici transversal) este indiscutabilă apariția unor realități și a unor noi orientări de gândire ce încearcă să se adapteze acestor realități. Postmodernismul nu este o modă ci o dominantă culturală a civilizației contemporane occidentale.

Deși obiectul refuză procesul rațional de definire, vom încerca, cel puțin, să enumerăm câteva schimbări sociale ce marchează constituirea acestei noi realități:

a. **În economie** - procesul de globalizare; constituirea corporațiilor multinaționale; trecerea la economia postindustrială dominată de sectorul "terțiar" (al serviciilor); investiția în "imaterial" (investițiile cele mai costisitoare nu se mai fac în materii prime și salarii ci în marketing, publicitate, management, informatizare).

b. **În comunicare** - noi mass media și tehnologii de comunicare (dominarea comunicării de către tehnicile video computerizate).

c. **În viața cotidiană** - o nouă experiență de viață caracterizată prin schimbarea decorului, a obiectelor înconjurătoare, o nouă fază în consumul bunurilor, hedonismul controlat, importanța jocului, noi modalități de petrecere a timpului liber.

d. **În morală** - epoca permisivității (totul e constestabil, totul e limitat, nu există reguli generale și nici soluții garantate, nu există orizont etic fix).

⁴⁹ Postmodernitatea se referă la realitatea socială, politică, economică, pe când postmodernismul la cultura, artă, gândire.

e. *În sfera familiei* - "revoluția personală": auto-eliberarea individului, primatul intereselor indivizilor și cuplurilor asupra funcțiilor pe care societatea le așteaptă de la familie.

f. *În sfera relațiilor sociale* - decăderea formelor tradiționale de participare socială (asociații profesionale, asociații culturale) și constituirea de noi microcomunități și microgrupuri.

g. *În politică* - predominanța politicilor locale și sectoriale; o nouă redistribuire a puterii, populației și bogăției ce însoțește noile structuri de producție; slăbirea rolului statului - națiune și constituirea regionalismului; descentralizare și pluralism (puterea nu mai e ceva monolitic, exterior); noi mișcări sociale și politice (în locul sindicalismului dominant în epoca modernă - mișcări ale minorităților sexuale, etnice, rasiale, mișcări feministe, ecologiste); critica socială nu mai e dependentă de vreo teorie universală, nu mai e ancorată în vreo filosofie ci e pragmatică.

h. - *În ontologie* - fragmentarea realității, redefinirea spațiului și timpului (hiperspațiul, accelerarea timpului), sfârșitul codului binar (ștergerea diferenței între obiect-subiect; lucruri-persoane; aparență-realitate; activitate-pasivitate; putere-rezistență).

i. *În cultură* - colapsul ierarhiilor, descentralizare, pluralism, simulare, pastişă.

Dacă modernismul (dominat de raționalitate și preocuparea - tehnică - de a găsi soluții în toate sferele vieții sociale) a fost consonant cu condițiile existente în societate în domeniul respectiv, noua realitate socială conturată în Occident în ultimile două decenii solicită un nou răspuns teoretic. Pretențiile de universalism ale modernismului, ideea de totalitate, scenariul prometeic, binarismul, centralitatea - sunt, în opinia gânditorilor post-moderniști, idei caduce. În locul lor, sunt propuse abandonarea rațiunii, relativismul, fragmentarea, diversitatea, descentralizarea. Inițiat ca o critică (de stânga) a expansionismului occidental și a dominației (burgheze, masculine, rasiale, religioase etc.), postmodernismul a fost considerat ca un concept valabil pentru realitatea infrastructurală a "capitalismului târziu". Nu este întâmplător că mulți gânditori postmoderniști (Baudrillard, Lyotard, Jameson) au un trecut marxist.

Dincolo de istoria intelectuală a postmodernismului, postmodernitatea nu este nici ceva imoral, frivol, reprehensive dar nici o sărbătoare sau o minunată utopie - pur și simplu este o situație istorică pe care atribuirea de conotații valorice nu ne ajută să o înțelegem.

1.3.2. O NOUĂ EVOLUȚIE A FAMILIEI

Schimbările (politice, sociale, culturale, economice) din societatea occidentală, în ultimile două decade, au fost însoțite de schimbări în sfera familiei. Cea mai spectaculoasă a fost trecerea de la familia nucleară (dominantă în perioada anterioară) la o diversitate de modele familiale alternative. Familia formată din cuplu conjugal căsătorit (potrivit procedurilor legale) și din copiii acestui cuplu încetează de a fi modelul dominant. Acest fenomen a fost denumit “a doua tranziție demografică”⁵⁰. Sexualitatea, căsătoria și copii - tind să fie realități distincte, fragmentate, fără legătură între ele.

Aceste schimbări în plan obiectiv au fost precedate de schimbări în planul valorilor și atitudinilor - schimbări grupate sub genericul “revoluția personală” - preeminența individului în raport cu grupul, a satisfacției personale în raport cu comandamentele sociale, a afectivității și dragostei în raport cu motivațiile de altă natură (economică, socială, politică, presiuni ale rudelor). Această “revoluție personală” a fost posibilă odată cu creșterea nivelului de trai, a veniturilor, a posibilităților oricărui adult (chiar tânăr, bătrân sau femeie) de a avea venituri proprii (societate “salarială” susținută de mecanismele securității sociale) - deci, de a fi independent. Paralel, climatul social a devenit mai permisiv la diversitatea modelelor culturale și a comportamentelor etice.

Principalele schimbări din sfera familiei se pot grupa în următoarele planuri⁵¹:

⁵⁰ Apud J.C. Haskey: *Formation and dissolution of unions in the different countries of Europe*, în “European population” (editori: A. Blum, J.L. Rallu), Editions John Libbey Eurotext, Montrouge, 1993, p. 221.

⁵¹ Apud Ioan Mihăilescu: *Politici sociale în domeniul populației și familiei*, în “Politici sociale. România în context european” (coord. E. și C. Zamfir), Ed. Alternativa, București, 1995, p.161.

a. *Relația familie-societate.* Familia nu mai este o instituție fundamentală pentru supraviețuirea individului și reproducerea societății. Această funcție a fost preluată de alte instituții și grupuri sociale. Rolul social al familiei, funcțiile ei sociale, importanța ei pentru funcționarea societății se estompează continuu.

b. *Comportamentul tinerilor necăsătoriți.* Relațiile sexuale înainte de căsătorie nu mai constituie un tabu ci o realitate generalizată. Totuși nașterile premature ca și avorturile sunt în scădere datorită utilizării pe scară largă a contracepției moderne. Tinerii își amână tot mai mult data căsătoriei (sau renunță definitiv la aceasta) practicând un celibat cu tendințe libertine, ce a devenit un mod de viață destul de răspândit ("single-culture").

Tinerii încep să se separe din ce în ce mai devreme de părinți, locuind fie singuri, fie cu prieteni, fie în cuplu. Coabitarea juvenilă devine din ce în ce mai frecventă și mai durabilă, încetând să fie o formă prealabilă a căsătoriei ci tinzând către permanență.

Uniunea partenerilor într-o astfel de coabitare este bazată, în marea majoritate a cazurilor, pe afectivitate. Sentimentele fiind fluide, aceste uniuni au tendința de a fi mai instabile decât o căsătorie oficială.

Multe tinere preferă să aibă copii fără a se căsători, nici cu tatăl copilului, nici cu altcineva.

c. *Comportamentele nupțiale.*

- *Formarea familiilor.*

În ultima perioadă s-a afirmat cu vigoare un nou model matrimonial:

- Căsătoria nu mai este debutul constituirii uniunilor conjugale și, prin aceasta, debutul procreării. Paralel cu scăderea ratei nupțialității, crește vârsta la prima căsătorie, atât pentru femei cât și pentru bărbați. Reculul căsătoriilor a început în țările scandinave în a doua jumătate a anilor '60, după care s-a extins în Elveția, Austria, Germania, pentru a cuceri apoi vestul Europei și, mai târziu, sudul. Se estimează că: 20% dintre femeile născute după 1955 vor rămâne celibatate, în Suedia chiar 30%⁵². Circa două treimi din primele uniuni conjugale sunt coabitări și numai o treime căsătorii⁵³.

⁵² J. Rychtarikova: *Nuptialite comparee en Europe de l' Est et en Europe de l'Ouest*, în "European population", op. cit. p. 202.

⁵³ *Dix-neuvieme rapport sur la situation demographique en France*, Min. des Affaires Sociales, Paris, 1990, p. VI.

- În privința coabitărilor (denumite și uniuni informale sau consensuale) este de remarcat nu numai creșterea ponderii lor ci și a duratei de coabitare. Ele tind să renunțe la aspectul juvenil (adică să fie prezente doar sub 30 de ani, ca o formă de uniune premaritală) ci tind să reprezinte cu adevărat o alternativă la căsătorie, fiind alcătuite din cupluri conjugale relativ stabile, cu o descendență la fel de numeroasă ca a cuplurilor căsătorite. Fenomenul nașterilor în afara căsătoriei se situează deja la 25% din totalul nașterilor vii anuale, pentru majoritatea țărilor occidentale.

- *Stabilitatea familiilor*

Neavând alt “mobil” decât sentimentele, legăturile familiale devin mai fragile. În medie, coabitările sunt mai puțin durabile decât căsătoriile. La vârstă egală, cuplurile a căror situație matrimonială este coabitarea au cunoscut un număr de uniuni superior față de persoanele căsătorite. Separările sunt frecvente dar, datorită reducerii căsătoriilor se reduc și divorțurile și scad recăsătoriile.

Copiii rezultați din cupluri dizolvate (prin divorț sau separare) devin tot mai numeroși.

d. *Comportamentele familiale.*

Dezvoltarea sferei serviciilor a promovat activitatea femeilor în afara domiciliului într-o proporție fără precedent. Aceasta a provocat o emancipare a femeii atât în plan social cât și familial, egalitatea cu bărbatul modificând structura de autoritate și de roluri în cadrul familiei (tendință către familia bazată pe dialog și parteneriat).

Tot mai multe femei “fac carieră”, preocupările pentru familie și nașterea copiilor trecând pe un plan secundar. În general, este prezentă tendința creșterii vârstei femeilor la prima naștere.

Planificarea nașterilor (atât ca număr cât și ca eșalonare) a fost posibilă datorită contracepției moderne. Accentul s-a deplasat de la cantitate la calitate - născuți târziu și în număr mic, copiii sunt doriți și părinții acordă multă atenție condițiilor materiale și educative de creștere.

Condiția copilului a trecut prin trei faze:⁵⁴

- faza premodernă, asociată noțiunii de proprietate, în care copilul este considerat obiect și muncește pentru întreținerea familiei;

⁵⁴ R. Tessier și colectiv: *Vivre a deux aujourd'hui*, Le jour, Montreal, Canada, 1993, p. 119.

- faza modernă corespunde unui model de protecție marcată de o dependență mai mare a copiilor și de intervenția statului (în educația și protecția copiilor);

- fază postmodernă în care copilul este conceput ca persoană, cu drepturi și libertăți (de exprimare, de comportament) și în care accentul se pune pe dezvoltarea personalității (atât la băieți cât și la fete).

În ceea ce privește distribuția rolurilor între părinți, se constată o mai mare implicare a tatălui (decât în trecut) în creșterea și educarea copiilor dar, în același timp, datorită instabilității crescânde a cuplurilor, tot mai mulți tați își abandonează familia, lăsând mamei responsabilitatea îngrijirii copiilor.

Atât în relațiile dintre parteneri cât și dintre părinți și copii, aspectul emoțional - afectiv este esențial.

În planul atitudinilor, se constată o toleranță mai mare în raport cu relațiile extraconjugale.

e. Noi tipuri de menaje.

Societatea contemporană se caracterizează prin răspândirea *menajelor nefamiliale*: celibatari; divorțați; văduvi - majoritatea bătrâne singure (menționăm aici erodarea legăturilor între generații); menaje nefamiliale din mai multe persoane, fără legături de rudenie.

De asemenea sunt în creștere *famiile monoparentale*, alcătuite din copii și un părinte, în general mama (necăsătorită, divorțată sau separată). Datorită faptului că legătura dintre mamă și copii e singura legătură "naturală" dintre relațiile familiale și datorită creșterii instabilității cuplurilor, este posibil ca această formă să devină mai stabilă în raport cu cuplul - care ar fi o situație provizorie. Unii autori afirmă că ne îndreptăm către o societate "matricentrică"⁵⁵.

Famiile reconstituite fie prin recăsătorie, fie prin stabilirea unor noi uniuni după divorț sau separare, sunt, de asemeni frecvente, inclusiv situații când sunt prezenți copiii rezultați din uniuni anterioare ale ambilor parteneri.

În concluzie, familia nu este o uniune sfântă, indestructibilă, ea se poate dezorganiza și reconstitui.

⁵⁵ Louis Roussell, în: *Couple, famille et societe*, XL Congres de l'A.N.A.S., Paris, E.S.F., 1985.

1.3.3. FAMILIA ROMÂNEASCĂ ÎN CONTEXTUL EUROPEAN CONTEMPORAN

Din punct de vedere al condițiilor materiale, România este încă departe de nivelul civilizației occidentale. Am putea exemplifica acest lucru prin câțiva indicatori:

- *gradul de urbanizare*: dacă în țările de Vest și de Nord⁵⁶ 81% din populație trăiește în comunități urbane, în România doar 54,7%;

- *dezvoltarea serviciilor*: în Comunitatea Europeană 59,8%⁵⁷, din forța de muncă este ocupată în sfera serviciilor; în România numai 17,5%⁵⁸;

- *speranța de viață*: în țările Comunității Europene, aceasta este⁵⁹ de 73 de ani pentru bărbați și 79,5 ani pentru femei (în Europa de Nord fiind chiar mai ridicată). În România în perioada 1992-1994, era de 66 ani pentru bărbați și 73 ani pentru femei (Anuarul statistic, 1995. p. 128);

- *mortalitatea infantilă* este, în medie, de 7/1000 nașteri în Europa "celor 12" dar mai scăzută în Peninsula Scandinavă (de exemplu, în Suedia este de 5,3/1000⁶⁰. În România, în 1996, mortalitatea infantilă a fost de 23 decese sub vârsta de un an/1000 născuți - vii (Anuarul statistic, 1997). Acești indicatori, destul de reducători, ne dau totuși o imagine a decalajului de standard de viață, de dezvoltare socio-economică, existent între țara noastră și civilizația occidentală.

Deși condițiile economice și sociale sunt destul de diferite, influența difuziunii modelelor culturale nu este neglijabilă. De aceea, vom investiga realitatea și posibilitatea unor noi fenomene în sfera familiei, în sensul celor prezentate la subcapitolul 1.3.2:

a. Mărimea și structura gospodăriilor

- *Mărimea medie* a gospodăriei în țara noastră (3,07 persoane la Recensământul din 1992) este net superioară dimensiunilor din țările Occidentale (2,7 persoane în Comunitatea Europeană⁶¹. Astfel, în Suedia

⁵⁶ *European Population Data*, 1991, Population Reference Bureau, Washington, D.C.

⁵⁷ *Europe in figures*, Eurostat, 1992, p. 113.

⁵⁸ Anuarul statistic al României, 1994, p.158.

⁵⁹ *Demographic statistics*, Eurostat, 1994, pp. X-XII.

⁶⁰ *Year book of Nordic Statistics*, 1994, Nordic Statistical Secretariat, p. 62.

⁶¹ *Europe in figures*, ed. cit., p. 93.

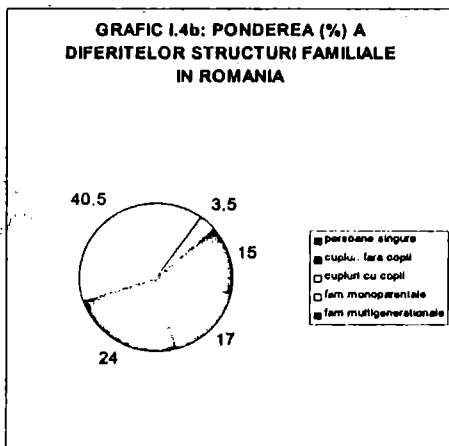
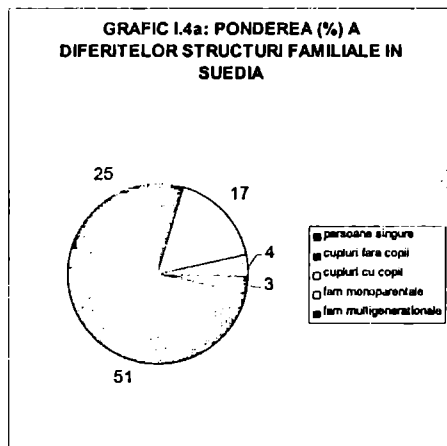
(vom folosi frecvent comparația cu această țară, deoarece este considerată avangarda celei de "a doua tranziții demografice"), mărimea medie a gospodăriei este 1,87⁶². Aceasta se explică:

- în primul rând, prin frecvența *persoanelor singure* - 51% în Suedia, față de numai 17% în România⁶³. Acest procent scăzut se explică prin faptul că, în țara noastră, foarte puțini tineri locuiesc singuri, celibatul este puțin răspândit și, de asemenea, fenomenul îmbătrânirii demografice nu este atât de avansat. De altfel, *modelul* cultural al conviețuirii cu bătrânii este destul de persistent.

- în al doilea rând, prin frecvența mai mare a *cuplurilor fără copii*. În Suedia, din totalul cuplurilor, 58,8%⁵³ nu au copii. Din nou, decalajul de speranță de viață poate explica acest fenomen, de asemeni și tendința de a amâna nașterea copiilor sau de a nu avea de loc. În România, *cuplurile fără copii reprezintă numai 38% din totalul cuplurilor*.

- în al treilea rând, *gospodăriile multi-generaționale* sunt practic inexistente în Suedia (2,8%). În țara noastră sunt de 5 ori mai numeroase, ceea ce denotă un model cultural al relațiilor între generații foarte diferit. Autonomia individului și a cuplului - în raport cu legăturile de rudenie, cu familia, ca grup social - nu este atât de pronunțată ca în Occident. Viața individuală, împlinirea umană, depind de viața de familie.

Ponderea *famiiliilor monoparentale* este mai mare în Suedia (4,1%) față de România (3,52%). Graficele I.4.a și I.4.b.

⁶² Yearbook of Nordic Statistics, ed. cit., p. 55.

⁶³ Anuarul statistic al României, 1993, p. 108.

⁶⁴ Yearbook of Nordic Statistics, ed. cit., p. 55.

Structura familiilor în funcție de *numărul de copii* este ușor diferită, în sensul că familiile de doi și trei copii sunt mai frecvente în Suedia decât în țara noastră:

Tabel I.12

Distribuția gospodăriilor cu copii întreținuți (%)

	ROMÂNIA	SUEDIA
Total gospodării cu copii întreținuți	100	100
Gospodării cu 1 copil întreținut	46,8	36,7
Gospodării cu 2 copii întreținut	35,2	43,7
Gospodării cu 3 copii întreținuți	10,8	15,9
Gospodării cu 4 copii întreținuți și peste	7,2	3,8

Sursa: *Anuarul statistic al României*, 1993, p. 108. *Yearbook of Nordic Statistics*, ed. cit., p.55.

În țara noastră se observă o preferință pentru copilul unic, în timp ce în Suedia există o tendință către familia cu 2-3 copii (oglundită și prin creșterea indicatorilor de natalitate și fertilitate). Dacă prima tranziție demografică s-a caracterizat, într-o anumită fază a sa, prin reducerea drastică a natalității, sub pragul de înlocuire a generațiilor, "a doua tranziție demografică" are ca trăsătură o atitudine mai pozitivă față de nașterea copiilor.

- În Suedia, *familia nucleară* (definită ca familia alcătuită dintr-un cuplu conjugal fără copii sau cu copii) reprezintă numai 42,2%⁶⁵ din totalul gospodăriilor. În țara noastră, acest tip de familie reprezintă 68,2%⁶⁶.

b. Comportamente nuptiale

În România, *coabitarea* rămâne ancorată în aspectul ei juvenil și provizoriu, nefiind foarte răspândită nici sub această formă. Recensământul din 1992, cel puțin, nu a reușit să identifice mai mult de 1% coabitări din totalul cuplurilor conjugale. Anchetele însă estimează ponderea coabitărilor la 5-6% din totalul uniunilor, fiind mai ridicată (9-10%) în rândul tinerilor sub 30 de ani în mediul urban⁶⁷. Această pondere este mult inferioară situației din Europa de Vest și Nord, unde ponderea

⁶⁵ *Yearbook of Nordic Statistics*, ed. cit., p. 55.

⁶⁶ Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992, p. 843.

⁶⁷ Apud: bazele de date ale I.C.C.V. - "Diagnoza calității vieții" și "Tineretele cupluri și C.I.G."

coabitărilor este în jur de 20% din totalul uniunilor, (23% în Suedia)⁶⁸. Peste 50% din tinerii proaspăt căsătoriți coabitează înainte de căsătorie (80% în Danemarca și Olanda⁶⁹). Ancheta asupra tinerilor cupluri bucureștene a indicat că 40% dintre cuplurile căsătorite au coabitat înainte de căsătorie (baza de date "Tinerile cupluri și C.I.G."). În țara noastră CĂSĂTORIA se menține universală și precoce.

Rata nupțialității este semnificativ mai mare în România (6,7/ căsătorii /1000 de locuitori în 1996) în raport cu țările Comunității Europene (5,4/1000⁷⁰ sau Suedia: 4,8/1000⁷¹).

Vârsta medie la prima căsătorie era, în Comunitatea Europeană de 25 de ani pentru femei și 27,5 ani pentru bărbați (1992)⁷².

În România, aceste vârste sunt mult mai scăzute, predominând tendința de a se căsători devreme (22 de ani pentru femei și 25 de ani pentru bărbați în 1991⁷³).

Tabel I.13

Vârsta medie la prima căsătorie în diferite țări ale Europei în 1985 (ani)

ȚARA	BĂRBAȚI	FEMEI
Suedia	32,1	29,6
Danemarca	30,2	27,5
Germania	29,2	25,7
Elveția	29,0	26,2
Finlanda	28,6	26,1
Norvegia	28,3	26,0
Austria	27,6	24,1
Olanda	27,9	25,2
Grecia	27,6	22,5
Italia	27,1	23,2
Marea Britanie	26,8	24,5
Franța	26,6	24,7
România	25,7	22,0

Sursa: "European population", ed. cit., p. 205.

⁶⁸ *Yearbook of Nordic Statistics*, ed. cit., p. 55.

⁶⁹ M.N. Bhrolchan: *East-West marriage contrasts*, în: "European population" ed. cit., p. 477.

⁷⁰ *Demographic statistics*, 1994, Eurostat, pp. X-XII.

⁷¹ *Yearbook of Nordic Statistics*, ed. cit. p. 69.

⁷² *Europe in figures*, ed. cit., p. 89.

⁷³ *România. Date demografice*, C.N.S., București, 1994, pp. 318-321.

Celibatul este foarte slab prezent în societatea noastră dar destul de răspândit în Occident, ca un efect “natural” al fenomenului reducerii căsătoriilor.

Tabel I.14

Ponderea celibatarilor pe grupe de vârste în 1985

Categorია de vârstă -ani-	Sex	Bărbați			Femei		
		20-24	25-29	50-54	20-24	25-29	50-54
Comunitatea Europeană și A.E.L.S.		între 71,3% (Portugalia) și 96,5% (Suedia)	între 26,8% (Belgia) și 77,4% (Suedia)	între 4,8% (Grecia) și 12,8 (Finlanda)	între 47,1% (Grecia) și 89,4% (Suedia)	între 15,3% (Belgia) și 61,1% (Suedia)	între 5,6% (Marea Britanie) și 10,8% (Spania)
	România	70,6%	23%	2%	33,6%	9,9%	3,7%

Sursa: *European population*, ed. cit., p. 205.

Proporția redusă a celibatarilor în societatea românească demonstrează un puternic atașament față de căsătorie și lipsa de popularitate atât a modului de viață solitar cât și a coabitărilor. *Practica relațiilor sexuale înaintea căsătoriei* este mai puțin răspândită (în Occident atinge 80-90%). Tinerii căsătoriți intervievați în București (unde se presupune că ar exista o mai mare permisivitate) au declarat această practică în proporție de 50%⁷⁴.

Divorțurile se află sub semnul unei perioade de reducere în Occident, ca urmare a reducerii nupțialității. Rata divorțurilor (la 1000 de locuitori) a fost, în 1992, în medie, în Comunitatea Europeană de 1,6⁷⁵ pe când în Suedia de 2,49⁷⁶. În România, această rată a fost, în 1996, de 1,57 la 1000 de locuitori. Deși observăm, din valorile acestei rate, o stabilitate mai mare a cuplului în România, în Occident instabilitatea este mult mai mare dacă luăm în considerare și separările. Astfel, în Suedia⁷⁷, din 100 de soluții de cupluri, 57 sunt divorțuri și 43 sunt separări.

⁷⁴ G. Ghebre: *Tinerele cupluri și C.I.G.*, 1993, p. 41.

⁷⁵ *Demographic statistics*, 1992, Eurostat, p. 101.

⁷⁶ *Yearbook of Nordic Statistics*, ed. cit., p. 70.

⁷⁷ *Statistical yearbook of Sweden '94*, Statistika Central Byran, p.42.

c. Comportamentele reproductive

- Din punctul de vedere al *natalității*, România se situează la valoarea mediei europene (în 1996: România - 10,2 nașteri vii / 1000 locuitori; C.E. - 11,4 nașteri vii / 1000 locuitori⁷⁸). Deși cu o natalitate scăzută, continentul european prezintă totuși o situație diferențiată: de la rate foarte scăzute în Spania, Italia, Germania, la rate mai ridicate în Islanda, Irlanda, Suedia. Astfel, în Suedia, rata natalității a fost în 1993, 14,2/1000⁷⁹.

- *Fertilitatea*. Indicele sintetic de fertilitate se află într-o continuă scădere, atât ca medie europeană cât și în țara noastră. În Comunitatea Europeană acest indicator a avut valoarea, în 1993 de 1,48 copii / femeie între 15 și 49 ani⁸⁰, iar în România - 1,41 copii / femeie.

Valori mai ridicate s-au înregistrat în țările nordice: Islanda, Irlanda, Suedia, Finlanda, Norvegia, (între 2 și 2,30 copii / femeie). Se observă că țările din Sudul și Centrul Europei (care au o tranziție demografică mai tardivă) s-au înscris într-un proces de scădere accentuată a fertilității, în timp ce țările nordice, care au fost avangarda atât a primei cât și a celei de a doua tranziții demografice, se află în prezent într-un proces de ameliorare lentă și moderată a indicatorilor de fertilitate.

- *Structura pe ranguri a născuților vii*.

În România se constată o tendință de consolidare a poziției primelor nașteri în totalul nașterilor. Dacă acestea reprezentau în 1989 - 39%, în 1993 au ajuns la 56%, o pondere mai mare decât în Comunitatea Europeană, unde nașterile de rangul I reprezintă 50% din total⁸¹.

- *Vârsta mamelor la naștere*. Dacă în privința celor trei indicatori enumerați mai sus, comportamentele din țara noastră nu diferă esențial de situația vest-europeană, în privința vârstei la naștere, lucrurile se schimbă. România (ca și alte țări din răsăritul Europei) are un model precoce al nașterilor, deși, după cum am văzut, numărul acestora s-a redus foarte mult.

⁷⁸ *Demographic statistic*, 1994, ed. cit., p. 3.

⁷⁹ *Yearbook of Nordic Statistics*, ed. cit., p. 58.

⁸⁰ *Demographic Statistics*, ed. cit., p.XII.

⁸¹ *Demographic Statistics*, 1992, Eurostat, p. 81.

Vârsta medie la prima naștere și la naștere în România și în Comunitatea Europeană în 1993

	ROMÂNIA	COMUNITATEA EUROPEANĂ
Vârsta medie la prima naștere (ani)	22,4	26,5
Vârsta medie la naștere (ani)	24,4	28,2

Sursa: pentru România: *Recent demographic developments in Europe*, Council of Europe Press, 1994, p. 215 pentru Comunitatea Europeană: "Demographic statistics", 1994, Eurostat, pp. 99-100.

Diferența de vârstă se oglindește și în mărimea ratelor de fertilitate pe grupe de vârstă. În Occident, grupul cel mai fertil este reprezentat de femeile între 25 și 29 de ani, pe când în România, rata cea mai mare de fertilitate este deținută de femeile între 20 și 24 ani.

Pentru a realiza mai bine diferența de comportament, vom recurge din nou la comparația cu Suedia.

Tabel I.16

**Rata de fertilitate pe grupe de vârstă, în
România și în Suedia - 1993
(născuți vii la 1000 femei)**

Grupe de vârstă	ROMÂNIA	SUEDIA
15-19 ani	47,0	11,9
20-24 ani	124,	90,2
25-29 ani	674,2	151,5
30-34 ani	28,3	112,7
35-39 ani	11,4	44,1
40-44 ani	3,2	7,4
45-49 ani	0,3	0,3

Surse: pentru România - Anuarul statistic al României, 1994, pp. 128-129. Pentru Suedia - "Yearbook of Nordic Statistics", ed. cit., p. 64.

Se observă calendarul precoce al nașterilor în țara noastră precum și epuizarea lor rapidă, pe măsură ce înaintează în vârstă. Modelul suedez este caracterizat prin rate mai ridicate de fertilitate, chiar la vârste mai înaintate.

- Planificarea familială

Spre deosebire de țările occidentale în care femeile își controlează fertilitatea apelând în mod prioritar la contracepția modernă, în România,

mijlocul cel mai folosit rămâne întreruperea sarcinii. Dacă avorturile reprezintă, în medie, în Europa de Vest și de Nord, 300/1000 de nașteri vii, în țara noastră, ele sunt cel puțin duble în raport cu numărul nașterilor vii. (Raportul dezvoltării umane”, Guv. României, 1995, p. 58).

În ceea ce privește contracepția, situația este următoarea:

Tabelul I.17

**Pondere (%) femeilor căsătorite ce utilizează
contracepția (total/modernă)**

	Contracepție- total	Contracepție- modernă
Europa	72	43
Europa de Nord	80	73
Europa de Vest	75	51
Europa de Est	69	23
Europa de Sud	67	30
România	56	14

Sursa: “World Population Data Sheet”, 1991, Population Reference Bureau, Washington, D.C.

Folosirea contracepției este încă destul de redusă în raport cu situația europeană iar utilizarea contracepției moderne - ne semnificativă.

- Nașterile în afara căsătoriei

Creșterea ponderii nașterilor “ilegitime” în totalul nașterilor este o consecință a reducerii căsătoriilor și o trăsătură a comportamentului postmodern. În Comunitatea Europeană, aceste nașteri au reprezentat, în 1992, 20%⁸².

În România, aceste date nu au fost înregistrate în statisticile oficiale, dar estimările făcute atribuiă valori relativ scăzute (sub 10%) acestui fenomen. Deși avortul era prohibit înainte de 1990 și contracepția era utilizată pe scară relativ restrânsă, aceste condiții nu au determinat, potrivit unor opinii, creșterea nașterilor în afara căsătoriei.

În general, copiii născuți în afara căsătoriei și mamele necăsătorite nu au o percepție pozitivă în opinia publică.

Pentru prima oară în România, nașterile “ilegitime” au fost înregistrate în 1993 și rezultatul a fost surprinzător: 17%⁸³. În condițiile

⁸² *Demographic Statistics*, ed. cit., p. 88.

⁸³ *Recent demographic developments in Europe*, ed. cit., p. 215.

reducerii drastice a fertilității, în special la categoriile sociale mijlocii, este posibil să crească ponderea nașterilor femeilor din categorii cu un comportament "atipic" (poate chiar cu o poziție socială marginală). De asemenea ar putea fi o expresie a liberalizării sexualității, în condițiile unui insuficient control al nașterilor.

Cifra avansată mai sus a fost confirmată de Raportul Guvernamental asupra dezvoltării umane în România.

d. Comportamente familiale

Deși rata de ocupare a populației feminine în țara noastră este comparabilă cu situația pe plan european (vezi Tabelul I.18) distribuția rolurilor, responsabilităților, autorităților în menaj este departe de a fi echitabilă, de a oglindi astfel aportul comparabil la bugetul familiei și independența economică a femeii. Cu toate că legislația favorizează egalitatea femeii cu bărbatul pe plan social-pe plan familial, situația este influențată de modelul tradițional. În opinia noastră un rol important la menținerea acestei stări îl au veniturile reduse și insuficiența serviciilor menajere și familiale.

Tabel I.18

**Ponderea populației ocupate în
cadrul populației feminine între
16-64 ani**

	%
Suedia	81
Danemarca	77
Finlanda	73
Norvegia	71
Marea Britanie	65
Elveția	59
Franța	56
Germania	55
Austria	54
Olanda	51
ROMÂNIA	68

Sursa: *European Population Data Sheet*, 1991, Population Reference Bureau, Washington, D.C.

Nici măcar în cadrul menajelor tinere, responsabilitățile nu sunt atribuite echitabil⁸⁴.

e. Concluzii.

Comparația făcută între evoluția familiei în țara noastră și în Europa de Vest și de Nord, pune în evidență diferențierea ce există, sub multe aspecte:

- În România *familia nucleară* rămâne dominantă, pe când în Occident se extind modele familiale alternative.

- În Occident căsătoriile devin mai rare și mai târzii. Sunt răspândite însă coabitările și celibatul. În România, *căsătoria este universală și precoce*. Cum putem explica această puternică preferință? În timpul regimului Ceaușescu existau restricții de acces la locuințe, la credite sau la funcții în ierarhia administrativă pentru cei necăsătoriți. De asemeni, penuria de bunuri și servicii solicită, pentru supraviețuirea indivizilor și familiilor, legături stabile în cadrul cuplului. În România a existat de asemeni, și o așa-numită “taxă pentru celibat”.

La menținerea modelului universal și precoce al căsătoriei a contribuit indiscutabil, și reducerea numărului de locuri în învățământul superior astfel încât o mică parte din tineri aveau șansa frecventării unei facultăți, care de multe ori reprezintă un motiv de amânare a căsătoriei.

Un alt motiv l-a constituit, în condițiile menționate, lipsa de alternative și limitarea posibilităților de afirmare individuală: - a unei cariere profesionale atractive și dinamice, a posibilității de a se lansa în afaceri, de a călători, de a activa pe plan politic. Activismul politic în acea perioadă era alienant și singura sursă de “autenticitate” în mijlocul schizofreniei și ipocriziei generale rămânea familia.

Dacă în Occident, familia, cu restricțiile și responsabilitățile pe care le impunea, era văzută ca o piedică în calea afirmării individuale, în România familia era mediul predilect de auto-afirmare. Căsătoria poate reprezenta, în unele situații, o posibilitate de a scăpa de autoritatea parentală și de a realiza independența profesională prin stabilirea propriei familii

⁸⁴ G.Ghebrea: *Tinerele cupluri și coabitarea intergenerațională*, Institutul de Cercetare a Calității Vieții, București, 1993, p. 34.

(lucru nu deosebit de dificil, în condițiile în care exista o mare probabilitate de a obține locuri de muncă și locuință proprie).

În sfârșit, în afara influenței regimului politic și a condițiilor sociale, nu trebuie neglijată persistența modelului cultural tradițional.

- În Occident, *sexualitatea* tinde să se disocieze de căsătorie; Opinia publică românească este mai degrabă reticentă față de acest aspect (mai larg despre aceste fenomene la subcapitolul 1.3.4.) și față de diversitatea comportamentelor sexuale, în general.

- Legătura între căsătorie și nașterea copiilor este încă foarte puternică în societatea noastră. *Copii născuți în afara căsătoriei* nu sunt atât de numeroși ca în Occident.

- În Europa de Nord și de Vest există o tendință de moderare a scăderii natalității. În România, tendința este către *modelul copilului unic*, văzut ca o posibilitate de concentrare a resurselor și investițiilor familiei și de a crește nivelul condițiilor necesare creșterii unui copil.

- Dacă în Occident a apărut o tendință de reducere a divorțurilor, în țara noastră *divorțurile sunt în creștere*.

- În societatea contemporană occidentală *legăturile dintre generații* devin tot mai slabe: tinerii părăsesc devreme domiciliul parental, bătrânii locuiesc singuri. În România, familiile multigeneraționale sunt mult mai frecvente, atât din cauza unor presiuni economice cât și ca o manifestare a persistenței limitate a modelului tradițional.

PRIN URMARE, DEȘI ÎN MULTE PRIVINȚE MODERNĂ, FAMILIA ROMÂNEASCĂ NU CUNOAȘTE RĂSPÂNDIREA FENOMENELOR POSTMODERNE. FAMILIA RĂMÂNE O INSTITUȚIE SOCIALĂ FUNDAMENTALĂ PENTRU SUPRA-VIEȚUIREA INDIVIZILOR, CU FUNCȚII SOCIALE IMPORTANTE.

În încheierea acestui capitol, vom prezenta poziția României printre țările europene, în ceea ce privește unii indicatori ai comportamentelor familiale și demografice. (Tabel I.19).

România în context european (1993)

INDICELE SINTETIC DE FERTILITATE (nr. copii / femeie fertilă)	3	Albania, Turcia
	2,20-2,99	Islanda, Irlanda, Suedia, Iugoslavia, Moldova
	2-2,19	Slovenia, Polonia, Ucraina, Rusia, Finlanda, Norvegia
	1,6-1,99	Franța, Cehia, Ungaria, Marea Britanie
	1,4-1,59	ROMÂNIA, Bulgaria, Grecia, Croația, Țările Baltice, Belgia, Olanda, Austria, Elveția, Portugalia
	1,20-1,39	Spania, Germania, Italia
VÂRSTA FEMEILOR LA PRIMA CĂSĂTORIE (ani)	27-28	Suedia, Finlanda, Olanda, Germania, Elveția, Italia, Franța
	26-27	Marea Britanie, Spania, Belgia, Austria
	25-26	Norvegia, Germania, Grecia, Portugalia, Irlanda
	24-25	Islanda, Croația, Slovenia
	23-24	Estonia, Iugoslavia, Turcia
	22,4-23	Polonia, Lituania, Cehia, Ungaria
	22-22,4	Rusia, Ucraina, Belarus, ROMÂNIA, Moldova
	21-22	Bulgaria, Slovacia
NAȘTERI EXTRAMARITALE (% din totalul nașterilor vii anuale)	35-58,3	Norvegia, Suedia, Estonia, Danemarca, Islanda
	25-34,5	Marea Britanie, Franța, Slovenia, Austria
	15-24,9	Ungaria, ROMÂNIA, Bulgaria, Letonia
	12-14,9	Olanda, Cehia, Iugoslavia, Rusia
	9-11,9	Germania, Belgia, Spania, Moldova, Ucraina
	3-5,9	Polonia, Lituania, Slovacia, Elveția, Italia, Croația
	1,1-2,9	Turcia, Grecia
RATA CĂSĂTORIILOR la 1.000 locuitori	3,1-4	Suedia, Slovenia, Croația
	4,1-4,7	Irlanda, Franța, Norvegia, Islanda, Finlanda
	4,8-5,5	Polonia, Ungaria, Bulgaria, Italia, Spania
	5,6-5,9	Cehia, Slovacia, Iugoslavia
	6-6,6	Lituania, Germania, Marea Britanie, Elveția, Austria
	6,7-7,9	ROMÂNIA, Portugalia, Macedonia
	8-9,7	Rusia, Ucraina, Belarus, Turcia, Albania

RATA DIVORȚURILOR la 1.000 locuitori	3,9-4,0	Letonia, Belarus Ucraina
	2,7-3,8	Rusia, Marea Britanie, Cehia, Moldova
	2,2-2,6	Elveția, belgia, Germania, Ungaria
	1,4-1,8	ROMÂNIA, Slovacia
	1-1,3	Croația, Slovacia, Bulgaria, Portugalia
	0,5-0,9	Turcia, Grecia, Iugoslavia, Albania, Spania
	0,1-0,4	Macedonia, Bosnia, Italia
	0	Irlanda

Sursa: *Recent demographic developments in Europe* Council of Europe Press, 1994, pp. 16-19.

1.3.4. TINERETUL ROMÂN ȘI FAMILIA: TRADIȚIE, MODERNITATE, POSTMODERNITATE

În subcapitolul 1.3.3. am ajuns la concluzia că manifestările postmoderne în sfera familiei românești sunt marginale. Întrebarea pe care o lansăm este dacă criteriul vârstei induce o diferențiere, dacă tinerii sunt mai susceptibili de a prezenta aceste manifestări decât generația adultă. Am folosit, pentru a răspunde la această întrebare, baza de date a Institutului de Cercetare a Calității Vieții - "TINERET '94" - obținută în urma unei anchete desfășurată în mai 1994 pe un eșantion de 1.255 subiecți între 16 și 29 de ani, eșantion reprezentativ pentru tineretul din România.

a. **CĂSĂTORIA.** Din ancheta noastră a rezultat că tineretul din România manifestă o puternică propensiune către căsătorie. Acest fapt confirmă datele statistice prezentate la 1.3.3.

Subiecții anchetați s-au distribuit astfel, în ceea ce privește starea lor civilă:

- necăsătoriți 61,4%
- căsătoriți 33,8%
- coabitare 2,0%
- divorțați 1,0%
- separați 1,0%
- văduvi 0,2%

- Ponderea persoanelor căsătorite crește odată cu vârsta, *celibatul fiind dominant doar la vârste foarte tinere.*

Grupa de vârstă - ani	% persoane celibatate în respectiva categorie de vârstă
16 - 19	93,5
20 - 24	54
25 - 29	22

- În privința *coabitărilor*, frecvența acestora este ne semnificativă: 2% din subiecți și cca 6% din totalul uniunilor.

- Ponderea *divorțurilor și separațiilor* în populația tânără este mai mare în eșantionul nostru în raport cu datele Recensământului din 7 ianuarie 1992. În populația de 16-29 ani, Recensământul indică 1% divorțați, ancheta noastră a cuprins 2% divorțați, 1,6% separați, deci un total de 3,6% dintre tinerii subiecți au trăit experiența disoluției cuplului lor.

La grupa de vârstă 25-29 ani, ponderea acestor subiecți depășește 9%.

- *Atitudinea față de familie și căsătorie este, în concluzie, foarte pozitivă*; la grupa de vârstă 25-29 ani, trei sferturi dintre tineri fiind deja căsătoriți.

Această situație se reflectă și prin *puternica valorizare a familiei*. Subiecților li s-a prezentat o listă de 12 valori din care puteau alege 1-3 variante. La întrebarea "Care din următoarele lucruri considerați că sunt cele mai importante în viață?", 58,3% dintre subiecți au indicat varianta "o familie armonioasă", astfel încât, *familia a ocupat primul loc în ierarhia de valori* a tinerilor investigați. Prin urmare familia, ca micromediu, ca microgrup, are un rol privilegiat în viața indivizilor, oferindu-le protecție și satisfacție. Se confirmă lipsa unor alternative reale în societatea noastră față de aceste funcții ale familiei. Nu există "concurenți" serioși ai familiei în această privință. Dintre toate aspectele vieții, *familia oferă cea mai mare satisfacție*:

"Cât de satisfăcut(ă) sau necesatisfăcut(ă) sunteți, în legătură cu modul în care a decurs viața dvs. din următoarele puncte de vedere":

MEDIA (de la 1= foarte nesatisfăcut, la 5 = foarte satisfăcut)

1	Activitatea profesională (studii, muncă)	3,19
2	Petrecerea timpului liber	3,10
3	<i>Relațiile cu părinții</i>	3,85
4	Viața sentimentală	3,45
5	VIAȚA DE FAMILIE (pentru cei căsătoriți)	4,04

Tinerii necăsătoriți au manifestat o puternică dorință de a se căsători și o slabă intenție de a rămâne celibatari.

Astfel, distribuția răspunsurilor la întrebarea privind *dorința de a se căsători* a fost următoarea:

“Dacă sunteți necăsătorit(ă), vă rugăm să ne spuneți dacă intenționați să vă căsătoriți?”

- în procente față de totalul respondenți⁸⁵

- 1 - deloc	6
- 2 - nu știu	7
- 3 - da, dar nu știu când	39
- 4 - da, dar mai târziu	35
- 5 - da, cel târziu la anul	13

Primele variante de răspunsuri (1+2) indică o înclinație către celibat și observăm că această tendință întrunește doar 13% din intențiile tinerilor. Toți ceilalți își văd viitorul legat de întemeierea unei familii proprii, pentru 13% din ei acest eveniment fiind iminent.

Analizând dinamica celor ce *nu au intenția de a se căsători* (variantele 1+2) se constată că această tendință este mai puternică (procente din subpopulația respectivă):

- la băieți (14,4%) decât la fete (11,3%)
- la cei cu studii superioare (16,4%) decât la cei cu studii școlare (10,6%)
- la șomeri (18,2%) mai mult decât la salariați (9,5%)
- la cei din mediul urban (14%) decât la cei din mediul rural (8,9%)

Aceste diferențieri indică o mai mare atracție a fetelor față de viața de familie; băieții în schimb, sunt atrași într-o proporție mai mare, (cel puțin, temporar), de perspectiva unui celibat mai îndelungat. Se conturează, în general, ipoteza că cei care au probabilitatea mai mare de a manifesta o concepție modernă asupra familiei (cei cu studii superioare, populația urbană) - au în mai mare măsură tendința de a-și amâna căsătoria.

În ceea ce privește șomerii, proporția mai crescută în rândul acestora a celor ce nu intenționează să se căsătorească (sau nu au luat o

⁸⁵ Subiecții care au răspuns la această întrebare sunt exclusiv cei necăsătoriți, divorțați și văduvi.

hotărâre în acest sens), se explică prin imposibilitatea acoperirii cheltuielilor necesare întemeierii unei familii.

a. NAȘTEREA COPILOR

Datele statistice arată că fertilitatea și natalitatea se află, în țara noastră, într-un proces accentuat de scădere. Aceste tendințe demografice obiective au fost confirmate și de rezultatele anchetei "Tineret '94".

Din analiza ierarhiei de valori a tinerilor investigați s-a reținut că *abia locul al optulea este ocupat de copii*, ceea ce înseamnă că, în proiectele lor de viață, copiii joacă un rol secundar.

Așa cum s-a observat și din statisticile demografice, evoluția natalității (scăderea ei) ilustrează lipsa de entuziasm față de *nașterea copiilor*.

- Astfel, 24% dintre subiecți au copii iar 76% nu au copii. Acest lucru ne spune însă prea puțin despre atitudinea tinerilor privind nașterea copiilor, fiind necesară o analiză a cuplurilor de tineri.

Din totalul cuplurilor de tineri 67% au copii iar 33% nu au. Aceasta indică în mod clar o trăsătură specifică a comportamentului reproductiv în societatea noastră și, așadar, aceea de a da naștere copiilor la destul de tinere (20-24 ani), în primii ani ai căsniciei, urmând ca, după atingerea numărului de copii dorit, nașterile să înceteze și cuplul să devină infertil.

- Accentuarea concentrării născuților la vârstele tinere, sub 25 ani este completată de schimbările survenite în structura născuților după rang. Concluzia este că scăderea natalității în țara noastră nu s-a făcut prin creșterea ponderii cuplurilor care nu doresc să aibă copii sau care amână nașterea primului copil (ca în Occident) ci prin evitarea sau amânarea copiilor de rangul 2 și peste. Prin urmare nu este respinsă ideea de a se naște copii ci aceea de a avea mai mult de doi copii.

Media de copii pe cuplu tânăr este destul de scăzută - 0,6 ("Tineret '94")

Prin urmare, cuplurile de tineri se distribuie astfel ("Tineret '94"):

◆ - fără copii	33%
◆ - cu 1 copil	48,9%
◆ - cu 2 copii	16%
◆ - cu 3 copii	1,8%
◆ cu 4 și mai mulți copii	0,3%

Pentru cuplurile care au copii, numărul mediu de copii este 1,3. Se constată că domină (aproape jumătate din cuplurile de tineret și trei sferturi dintre cei care au și copii) *modelul cuplului conjugal cu copil unic*. Deși descendența nu este finalizată la această vârstă, concluzia corespunde datelor statistice.

- Comportamentul demografic al tineretului variază semnificativ, în cercetarea noastră, în funcție de două criterii: nivelul de pregătire școlară și mediul de rezidență. Astfel, numărul mediu de copii de pe un subiect variază în funcție de amintitele criterii, după cum urmează:

mediul de rezidență:

- rural - 0,46;

- urban - 0,27;

pregătire școlară:

- școală generală sau profesională - 0,33;

- liceu - 0,33;

- studii superioare - 0,24.

Scăderea numărului mediu de copii devine semnificativă în mediul urban cu cel rural și la cei cu studii superioare în raport cu cei cu studii generale sau medii.

- Comportamentul reproductiv în plan real este contrazis însă de planul ideal imaginat de subiecți. Marea majoritate a acestora își doresc 2 copii (1,9 în medie) deși media este mult mai scăzută. *Din diferite cauze și presiuni tinerele cupluri apelează la planificarea familială pentru a-și limita numărul de copii, nu numai față de dimensiunea “naturală”, dar chiar și față de cea “ideală”:*

- Număr mediu de copii pe cuplu 0,6

- Număr mediu de copii pe cuplu cu copii 1,3

- Număr mediu de copii doriți 1,9

Valoarea medie aferentă numărului de copii considerat ideal pentru un cuplu prezintă o remarcabilă omogenitate, ea având o variație minimă în funcție de criteriile avute în vedere. (vezi Tabelul I.20).

Numărul ideal de copii pe cuplu în funcție de unele caracteristici demografice și socio-profesionale ale respondenților cuprinși în eșantion

SEX	Masculin	2
		Feminin
Grupa de vârstă	16-19 ani	2,02
	20-24 ani	1,95
	25-29 ani	1,98
Stare civilă	necăsătoriți	2,01
	căsătoriți	1,95
	conviețuire în fapt	1,94
Pregătire școlară	pregătire școlară generală	2,07
	studii superioare	2,06
Categoriile socio-ocupaționale	- muncitori	1,99
	- cadre medii	1,94
	- intelectuali	2,03
Evaluarea veniturilor	- venituri mici	1,9
	- venituri medii	1,96
	- venituri mari	2,06
Mediu	- rural	2,10
	- urban	1,9a.

Sursa: "Tineret '94"

b. *RELAȚIILE ÎNTRE GENERAȚII*

La întrebarea "*Cum considerați că se manifestă în prezent generația părinților dvs. față de generația tânără?*" am obținut următoarele frecvențe:

1. - îi înțelege	21,7%	} 78%
2. - caută să-i înțeleagă dar nu reușesc	62,9%	
3. - îi tratează cu indiferență	9,8%	
4. - le este mai degrabă ostilă	5,3%	

După cum se observă, predomină aspectele care marchează neînțelegerea, rupțura de comunicare (78% dintre subiecți se referă la incapacitatea de înțelegere, indiferență, ostilitate).

Analiza statistică a datelor a pus în evidență faptul că această rupțură de comunicare este semnificativ mai mare:

- în cazul băieților în raport cu fetele (probabilitate de eroare = 0,009);

- pe măsură ce nivelul de pregătire școlară crește ($p = 0,003$);
- pe măsură ce veniturile sunt mai mici ($p = 0,001$).

Explicațiile date acestor diferențieri semnificative pot fi următoarele:

- fetele au o socializare diferită de cea a băieților, mai restrictivă și mai conformistă;
- educația contribuie la autonomizarea individului și la ruperea de valorile tradiționale;
- veniturile mai mici induc o stare de nemulțumire ce se răsfrânge și asupra generației adulte, văzută ca o piedică în calea prosperității tinerilor;
- modelul cultural tradițional își păstrează unele influențe, într-o măsură mai mare, la sate decât la orașe.

• Neîncrederea în capacitatea de înțelegere a generației adulte nu afectează însă satisfacția față de relațiile cu părinții, care rămâne ridicată.

La întrebarea "*Cât de satisfăcut(ă) sau nesatisfăcut(ă) sunteți în legătură cu... relațiile cu părinții*", am obținut, la nivelul eșantionului, următoarele frecvențe:

Satisfacția față de relațiile cu părinții:

- foarte nesatisfăcut	2,8%
- nesatisfăcut	5,2%
- nici, nici	17,5%
- satisfăcut	50,3%
- foarte satisfăcut	24,4%

Analiza statistică a diferitelor categorii subpopulaționale de tineret a indicat că nu există diferențe semnificative între ele în ceea ce privește satisfacția față de relațiile cu părinții.

Între cele două variabile (aprecierea atitudinii generației părinților față de tineri și satisfacția față de relațiile cu părinții) există o puternică corelație ($p = 0$), în sensul că, persoanele mai puțin satisfăcute de relațiile cu proprii părinți au tendința de a privi atitudinea generației mature față de cea tânără ca nesatisfăcătoare.

1) Puternica satisfacție a tinerilor față de relațiile cu părinții se poate explica atât prin atașamentul și valorizarea vieții de familie ca și prin

faptul că tinerii au nevoie de *sprijinul părinților* chiar și după căsătoria proprie, deci sunt obligați să mențină relații (bune) cu aceștia.

Astfel, la nivelul întregului eșantion, situația este următoarea:

“Părinții sau socrii dvs. vă ajută în vreuna din diferitele forme?”

Mult și foarte mult (%)

- bani	46,4
- alimente	71,7
- bunuri nealimentare mărunte	44,6
- mobilă, frigider, aragaz, ș.a.	27,1
- mașină	12,4
- îndeplinirea unor sarcini în gopodărie	41,8
- îngrijirea copiilor (unde există)	42
- procurarea locuinței	36,6

Amestecul părinților în întemeierea familiilor tinere este puțin răspândit, ceea ce denotă o îndepărtare de modelul tradițional:

“Pentru cei din jurul dvs., care credeți că sunt principalele obstacole în întemeierea unei familii?”

	%
I - lipsa locuinței	53
II - veniturile mici	46
III - dificultatea de a găsi partenerul potrivit	37
IV - lipsa sau nesiguranța locului de muncă	3
V - AMESTECUL PĂRINȚILOR	16

(subiecții puteau alege două variante).

Observăm că amestecul părinților este invocat cel mai rar ca piedică în calea căsătoriei.

Intensitatea percepției amestecului părinților ca obstacol în calea căsătoriei este mai puternică la fete decât la băieți; la cei cu venituri mari în comparație cu cei cu venituri mai mici, la cei din mediul rural decât la cei din mediul urban (o diferență foarte mare, de peste 10 procente care indică diferența de model cultural între cele două medii). Tabelul I. 21.

Ponderea celor ce consideră amestecul părinților ca obstacol în întemeierea unei familii (% din subpopulația respectivă).

Criteriu	Categorie de respondenți	%
Sex	-băieți	14
	-fete	17,5
Grupă de vârstă	16-19 ani	16
	20-24 ani	16
	25-29 ani	16
Pregătirea școlară	-generală și medie	16
	-superioară	16
Venituri	-mici	15
	-medii	16
	-mari	17
Mediu	- rural	25
	- urban	13

Sursa: "Tineret '94".

Coabitarea intergenerațională

Conviețuirea tinerilor cu părinții (socri) este un model foarte răspândit în societatea noastră.

Tinerii se separă de domiciliul parental, în general, cu ocazia căsătoriei. Cazurile în care această separare se face mai devreme sunt foarte rare. În schimb sunt destul de frecvente cazurile conviețuirii chiar după căsătorie (Tabel I.22.).

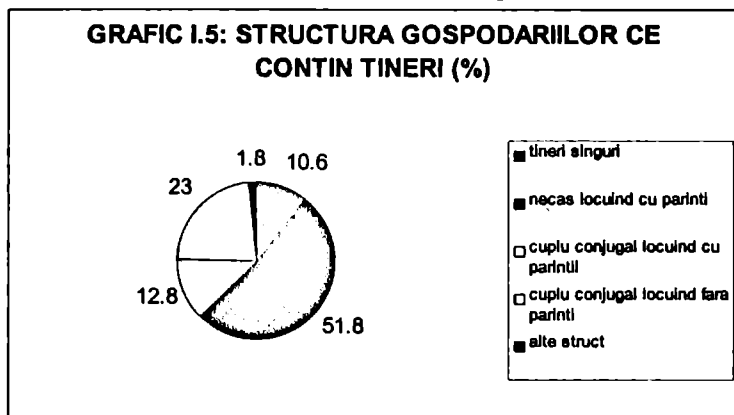
Tabel I. 22

**Structura gospodăriilor ce conțin tineri
conform anchetei "Tineret '94"**

	%
- tineri care locuiesc singuri	10,6
- tineri necăsătoriți locuind cu părinții	51,8
- cuplu conjugal locuind cu părinții	12,8
- cuplu conjugal locuind singur	23
- alte structuri	1,8

Sursa: "Tineret '94".

Prin urmare, numai 10,6% din tineri au decis (sau și-au permis) să se rupă de căminul parental fără a fi căsătoriți. Mai mult de o treime din totalul cuplurilor de tineri locuiesc cu părinții. În total, *aproape două treimi dintre tinerii între 16 și 29 de ani locuiesc cu părinții.* (Grafic I.5.).

d. LIBERALIZAREA ATITUDINILOR LEGATE DE SEXUALITATE ȘI VIAȚA DE FAMILIE

Trăsătură esențială ale schimbărilor din sfera atitudinilor familiale în societatea contemporană sunt: creșterea permisivității, a toleranței, multiplicarea modelelor de comportament, flexibilizarea cadrului normativ.

Unele acte, generatoare de atitudini negative în societățile tradițională și chiar modernă, sunt astăzi tolerate sau chiar practicate.

Prăbușirea tabuu-urilor, a îngrădirilor tradiției, a normelor restrictive și liberalizarea concepțiilor și comportamentelor a avut loc treptat, pe măsura modernizării societății și s-a accentuat în ultimile decenii, după așa numita "revoluție sexuală". Dreptul persoanelor adulte de a-și organiza potrivit propriilor concepții viața sexuală și familială a fost recunoscut printre drepturile omului (bineînțeles, cu restricțiile cerute de o anumită etică și o anumită legislație).

Prin urmare, atitudinea tolerantă se opune, în general, atitudinii tradiționaliste.

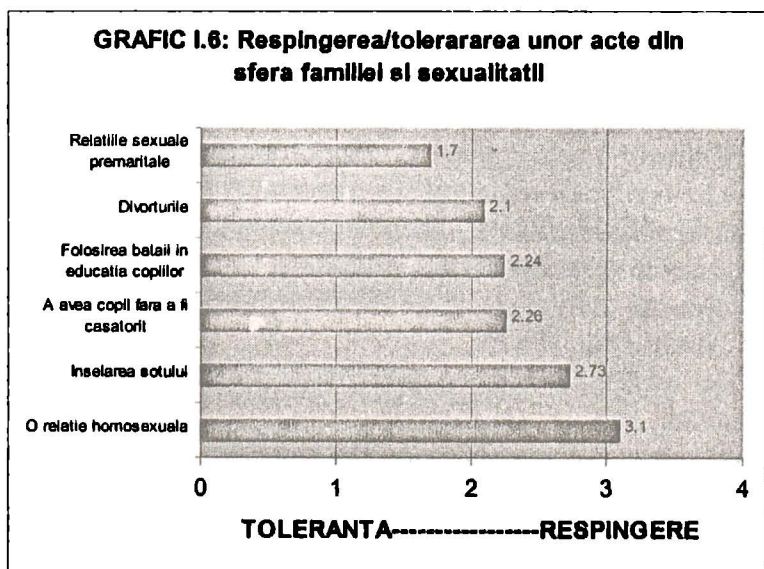
Am construit o scală prin care se cerea subiecților părerea (acceptare sau respingere: 4 trepte) față de următoarele acte: o relație homosexuală; a-și înșela soțul (soția); relații sexuale înainte de căsătorie; divorțuri; a avea copii fără a fi căsătorit; folosirea bătaii în educarea copiilor.

Toleranța față de primii 5 itemi ar indica o atitudine modernă (iar intoleranța - tradiționalism), pe când ultimul item (folosirea bătaii în educarea copiilor) prezintă o situație contrară: tolerarea lui arată o atitudine tradiționalistă, rigidă și respingerea lui, - o atitudine tolerantă, modernă.

Răspunsurile subiecților au avut următoarele distribuții: (%):
“Care este părerea dvs. despre următoarele acte?”

	Nimic obișnuitv	Nimic grav	Încălcare gravă de norme	Impune sancțiuni
1. O relație homosexuală	9,6	17,9	20,5	52
2. A-și înșela soțul (soția)	12,5	26,9	34,6	25,9
3. Relații sexuale înainte de căsătorie	57,9	22,7	10,1	9,3
4. Divorțuri	39,4	24,4	20,2	16
5. A avea copii fără a fi căsătorit	30,1	30,8	22,1	17
6. Folosirea bătaii în educarea copiilor	30,4	28,1	27,7	13,7

În funcție de media obținută de fiecare item putem vedea care dintre acești itemi este mai tolerat și care mai respins (de la 1 la 2,5 = toleranță; de la 2,5 la 4 = respingere) (Grafic I.6.).

Se constată că doar doi itemi (relațiile homosexuale și cele extraconjugale) sunt respinși iar ceilalți sunt tolerați. Atitudinea cea mai tolerantă au avut-o subiecții față de relațiile sexuale înainte de căsătorie.

În continuare, vom analiza variația toleranței manifestată de diferitele subpopulații ce au alcătuit eșantionul - în raport cu fiecare dintre cei 6 itemi ce alcătuiesc respectiva scală. (Tabelul I. 23).

Tabel I. 23

Tolerarea unor fapte din sfera familiei și sexualității
(ponderea în procente a celor care, în subpopulația respectivă, au o atitudine tolerantă)

Criteriile socio-demografice	Itemii	O relație homosexuală	Înșelarea soțului	Relații sexuale premăritare	Divorțuri	A avea copii fără a fi căsătorit	Folosirea bătăii în educarea copiilor
Sexul	M	27,2	47,8	94	65	58	59
	F	27,8	31,2	74	61	62	58
Vârsta	16-19 ani	30,2	42	78	64	54	59
	20-24 ani	26,9	39,4	78	62	60	63
	25-29 ani	25,7	37	83	63	66	59
Starea civilă	necăsătorit	29,4	45,6	81	66	50	60
	căsătorit	24,1	28,7	77	57	62	56
	conviețuire fără acte	28,1	44	92	97	80	42
Pregătirea școlară	studii subliceale	18,1	37,5	69	56	48	42
	studii liceale	26,1	40	83	64	61	59
	studii superioare	39,3	39	86	70	71	62
Ocupația	elev	32,6	43	78	65	63	63
	student	41,4	40	78	67	60	62
	salariat	25,6	38	84	63	63	58
	șomer	24,7	39	75	67	50	64
	agricultor	10,2	25,9	53	50	35,7	69
Aprecieri venituri	mici	25	38	80	64	60	70
	medii	29,5	40	82	64	65	58,5
	mari	32	38	77	61	57	47
Mediu	rural	15	38	68,5	56	48	64
	urban	31	40	84	65	64	53
Categorie socio-profesională	muncitori	20	40	81	67	56,3	54
	cadre medii	22	33	84	61	61,3	60
	intelectuali	43,6	40	92	75,3	80,9	69

Sursa: "Tineret '94".

1. **O relație homosexuală.** Atitudinea subiecților față de acest act s-a diferențiat în mod semnificativ în funcție de:

- vârsta (tinerii între 16-19 ani sunt mai toleranți);
- stare civilă (cei necăsătoriți sunt mai toleranți);
- pregătirea școlară (cu cât nivelul acesteia crește, crește și toleranța);
- studenții sunt subpopulația cea mai tolerantă dintre grupurile ocupaționale;
- toleranța crește o dată cu veniturile;
- mediu de rezidență (în mediul urban toleranța față de homosexualitate e dublă față de mediul rural);
- categorie socio-profesională (intelectualii sunt mai toleranți, decât celelalte categorii). Acest item nu variază semnificativ în funcție de sex.

2. **Înșelarea soțului (soției).** Dacă itemul anterior nu era influențat de sexul respondenților, în schimb itemul nr. 2 este puternic influențat, băieții fiind mult mai toleranți față de infidelitățile conjugale în raport cu fetele.

În rest, criteriile acționează în același sens ca la itemul precedent, având totuși un rol mai scăzut în diferențiere următoarele criterii: pregătire școlară, nivel de venituri, categorie socio-profesională.

3. **Relații sexuale înaintea căsătoriei.** Acest item are o variație mai deosebită în raport cu cei doi anteriori. Așa cum ne așteptăm, băieții sunt mai toleranți față de sexul premarital în comparație cu fetele (o diferență de 20 de procente).

mai tinere în raport cu grupa 25-29 ani (reticență ce se regăsește și la subpopulațiile de elevi și studenți).

Celelalte criterii consolidează ipotezele ce susțin o toleranță mai mare a necăsătoriților, a celor cu studii superioare raport cu cei cu studiile inferioare, a celor din mediul urban față de cei din mediul rural.

4. **Divorțurile.** Toleranța față de acest fenomen este mai mare la băieți decât la fete, la cei necăsătoriți decât la cei căsătoriți, la cei cu studii superioare decât la cei cu pregătire școlară generală sau medie, în mediul urban decât în mediul rural.

Acest item nu variază semnificativ în funcție de: vârstă, ocupație, venituri.

5. A avea copii fără a fi căsătorit. Acest item prezintă o evoluție ușor diferită față de cei precedenți. De data aceasta, fetele sunt mai tolerante decât băieții, cei mai în vârstă decât cei mai tineri, cei căsătoriți decât cei necăsătoriți. Celelalte criterii acționează însă în sensul cu care itemii anteriori ne-au obișnuit deja.

6. Folosirea bătăii în educarea copiilor este un item foarte sensibil în raport cu atitudinea subiecților pe axele: flexibilitate-rigiditate; toleranță-respingere; tradiționalism-modernism. El conturează în mod clar către care element al cuplurilor de concepte mai sus enumerate se îndepărtează opțiunile subiecților.

Conform ipotezelor noastre, validate de cercetare, această manifestare este respinsă:

- ◆ - mai mult de băieți decât de fete;
- ◆ - mai mult de cei necăsătoriți decât de cei căsătoriți;
- ◆ - mai mult de cei cu studii liceale și superioare decât de cei cu studii sub acest nivel;
- ◆ - mai mult de populația studioasă decât de salariați;
- ◆ - mai mult de intelectuali decât de muncitori;
- ◆ - mai mult de cei cu venituri mari decât de cei cu venituri mici;
- ◆ - mai mult în mediul urban decât în mediul rural.

7. Indicele complex al atitudinilor față de cei 6 itemi menționați mai sus. Pe baza celor 6 itemi menționați mai sus am alcătuit un indice complex al atitudinilor familiale încadrând respondenții în patru zone de toleranță. Cu cât acest indice are o valoare mai mică, cu atât toleranța și interiorizarea modernității este mai mare. Atitudinea rigidă, intolerantă și tradiționalismul, se exprimă prin valori mari ale acestui indice: valoarea maximă + 4 puncte. Eșantionul utilizat s-a structurat, în aceste condiții, după cum urmează:

- în procente față de total eșantion -

1. - toleranță foarte mare	18,8
2. - toleranță moderată	45,7
3. - intoleranță moderată	27,8
4. - intoleranță foarte mare	7,7

Balanța înclină cu 29% în favoarea atitudinii tolerante și a valorilor moderne (și chiar postmoderne) în ceea ce privește familia.

□ Analiza acestui indice ne permite să decelăm *subpopulații ale tineretului nostru sunt mai aproape de valorile familiale moderne.*

Astfel, diferențe semnificative (vezi tabelul I. 24) au apărut în funcție de:

Tabel I.24

Distribuția indicelui de toleranță a valorilor familiale în funcție de unele caracteristici socio-demografice ale colectivității investigate.

criteriu	Subpopulație	% toleranți	Media	Semnificația ⁸⁶
Sex	băieți	69	2,1	0,001
	fete	59	2,3	
Vârsta	16-19 ani	64	diferențe ne semnificative	
	20-24 ani	62		
	25-29 ani	66		
Pregătirea școlară	școala generală și profesională	50	2,4	0,000
	liceu	65	2,2	0,000
	studii superioare	76	2,0	
Categorie socio- profesională	muncitori	58	2,4	0,000
	cadre medii	68	2,3	
	intelectuali	92	1,9	
Stare civilă	necăsătoriți	68	2,3	0,005
	căsătoriți	56	2,4	
	conviețuire	81	1,9	
Statut ocupațional	elevi	68	diferențe ne semnificative	
	studenți	70		
	salariați	66		
	șomeri	56		
Venituri	mici	62	diferențe ne semnificative	
	medii	67		
	mari	63		
Mediu de rezistență	rural	48	2,5	0,000
	urban	70	2,1	

Sursa: "Tineret '94".

- *sex*: băieții sunt mult mai toleranți decât fetele;
- *pregătire școlară*: cu cât nivelul de școlaritate crește cu atât crește și toleranța;

⁸⁶ Corelația este semnificativă atunci când probabilitatea de a fi întâmplătoare scade sub 5% (0,05).

- *categorie socio-profesională*: cei mai puțin toleranți sunt muncitorii, cei mai toleranți sunt intelectualii;

- *mediu de rezidență*: toleranța este cu mult mai mare în mediul urban decât în mediul rural.

Nu s-a observat o variație semnificativă a toleranței în funcție de: grupă de vârstă, statut ocupațional, nivel de venituri.

Pentru a consolida aceste concluzii vom analiza, în continuare, răspunsul la întrebarea: **“în ce condiții considerați acceptabilă întreținerea de relații sexuale?”**. S-au propus subiecților trei variante de răspus:

1. - în orice situație de atracție reciprocă, indiferent de existența unui sentiment de dragoste;

2. - numai cu cel (cea) pentru care există un sentiment de dragoste, indiferent de eventualitatea căsătoriei;

3. - numai în cazul căsătoriei sau când urmează să se căsătorească.

Observăm că cele trei variante de răspuns acoperă spectrul: rigiditate-flexibilitate (tradiționalism-modernism). Prima variantă testează o nuanță a atitudinii liberale față de relațiile sexuale, mai aproape de libertinism.

Răspunsurile, pentru întregul eșantion, au avut următoarea distribuție:

1. - în orice situație	11%
2. - dragoste	60,5%
3. - căsătorie	28,4%

Prin urmare, tineretul nostru are, în medie, o atitudine modernă, flexibilă, liberală față de relațiile sexuale, mai puțin de o treime fiind atașate încă de valorile tradiționale și de exercitarea relațiilor sexuale doar în cadrul căsătoriei. Tendința spre libertinism se manifestă doar la 11% dintre subiecți.

Vom analiza în continuare gradul de toleranță față de relațiile sexuale în rîndul subpopulațiilor tinere obținute prin împărțirea în funcție de criteriile socio-demografice.

- *Sexul* reprezintă un criteriu de mare semnificație din punctul de vedere al atitudinii față de relațiile sexuale.

Reamintind că, cu cât media indicatorului este mai mică, cu atât flexibilitatea, liberalismul sunt mai mari (și cu cât media este mai mare,

cu atât rigiditatea, tradiționalismul sunt mai puternice), iată comparația între băieți și fete:

- masculin - medie: 1,9

- feminin - medie: 2,3

probabilitate de eroare = 0,000

Semnificația corelației dintre sexul subiectului și flexibilitatea față de sexualitate este deosebit de puternică (eroarea este practic exclusă). Observăm o mai mare rigiditate a fetelor în raport cu băieții ceea ce ne îndeamnă să credem că *emanciparea sexuală a femeilor încă nu s-a realizat în societatea noastră* și că suntem departe de “revoluția sexuală” începută în anii '60 în Occident. Considerând doar extremele (variantele 1 și 3 de răspuns), iată distribuția lor pe sexe:

Condițiile unei relații sexuale:

- în procente față de totalul respondenților din fiecare din fiecare sex:

	<u>Masculin</u>	<u>Feminin</u>
- în orice situație	21	1,4
- numai cu condiția căsătoriei	18	39

Inversarea balanței răspunsurilor pentru cele două sexe este evidentă.

- *Vârsta* nu constituie un element semnificativ de diferențiere, mediile celor trei grupe de vârstă (16-19; 20-24; 25-29) fiind foarte apropiate (2,16; 2,17; 2,18).

- *Starea civilă* induce însă o diferență semnificativă foarte puternică între căsătoriți și necăsătoriți și între căsătoriți și cei care conviețuiesc fără oficializare.

	MEDIA	PROBABILITATEA DE EROARE
- necăsătoriți	2,1	0,000
- căsătoriți	2,3	0,001
- conviețuire de fapt	1,9	0,001

Cei mai “liberali” sunt cei care trăiesc în cuplu fără a-ți fi oficializat legătura și cei mai “conservatori” cei căsătoriți oficial.

- **Pregătirea școlară** nu induce o discriminare semnificativă, totuși, diferențierea în funcție doar de cei care aleg varianta nr.3 (relații sexuale numai în cazul căsătoriei) este vizibilă:

- studii generale sau profesionale	37%
- studii medii	27%
- studii superioare	22%

Prin urmare, după acest indiciu, toleranța crește odată cu nivelul de pregătire școlară.

- **Statutul ocupațional.** Iată care este atitudinea tinerilor cu diverse statute ocupaționale față de condițiile unei relații sexuale (în procente pe verticală, distinct față de totalul fiecărei categorii de respondenți):

	elevi	studenți	salariați	șomeri
- în orice situație	11	17	10,6	9
- numai în cazul căsătoriei	28	30	28	31

Cei mai “liberali” sunt elevii, cei mai “conservatori” șomerii dar diferențele nu sunt semnificative.

- **Veniturile.** Există o legătură între nivelul de trai și atitudinea subiecților în raport cu sexualitatea? Iată răspunsurile subiecților noștri (procentele sunt de asemenea, calculate distinct, față de totalul fiecărei categorii constituite în funcție de nivelul veniturilor);

	venituri mici	venituri medii	venituri mari
- relații sexuale în orice situație	10	14	9
- numai în cazul căsătoriei	31	23,5	29,4

Deși corelația nu prezintă semnificație statistică, observăm că cei mai toleranți, sunt cei cu venituri medii, pe când veniturile situate la extreme (mici sau mari) predispun la o atitudine mai conservatoare.

- **Mediul de rezidență** este alături de sex și starea civilă, al treilea criteriu de diferențiere, cu o semnificație deosebit de puternică:

	MEDIA	Probalitate de eroare
- rural	2,3	0,000
- urban	2,1	

Analiza datelor a arătat o mare diferență între tinerii de la țară și cei de la oraș, tradiționalismul, rigiditatea fiind mult mai mari în lumea satelor.

- *Categoria socio-profesională.* În funcție de acest criteriu, răspunsurile subiecților privind condițiile relațiilor sexuale s-au grupat astfel (date în procente față de totalul fiecărei categorii de respondenți specificată):

	muncitori	cadre medii	intelectuali
- în orice situație	12	7,5	10,6
- numai în cazul căsătoriei	30	28	19

Probalitatea ca diferențele să fie întâmplătoare este la limită (0,04 - discriminarea între cadrele medii și intelectuali; 0,06 - între muncitori și cadrele medii; 0,05 între muncitori și intelectuali).

În concluzie, tinerii români nu valorizează relațiile sexuale în sine, ci numai legate de dragoste. Fără a fi rigizi, majoritatea tinerilor *accepta relațiile sexuale în afara căsătoriei însă cu condiția dragostei*, element puternic valorizat atât în relațiile sexuale cât și în viața de familie.

Tinerii din România *se plasează în mod hotărât în sfera valorilor moderne* în ceea ce privește sexualitatea, dragostea, căsătoria, viața de familie. *Manifestările postmoderne* în aceste domenii (grupate sub genericul "criza familiei": celibat, coabitări, libertinism etc.) *sunt marginale*, ele cuprinzând maxim 10% dintre tineri.

Tradiționalismul (moderat) mai persistă încă la cca 35% din tineret.

Toleranța este mai puternică în rândul băieților din mediul urban și a celor cu pregătire școlară mai ridicată, pe când atitudinea conservatoare e mai frecventă la fete, la muncitori, la tinerii de la sate și la cei cu pregătire școlară submedie. Prin urmare principalele criterii ce influențează modelele culturale sunt: sexul, mediul de rezidență și nivelul studiilor. Fără a exista falii profunde între categoriile socio-demografice determinate de aceste criterii, diferențele sunt totuși destul de mari.

Atitudinile tinerilor consonează cu ierarhia lor de valori (în care familia, căsătoria și dragostea au un rol important) și indică prezența unor

norme de comportament precum: căsătoria universală și precoce și răspândirea relațiilor sexuale premaritale. Atitudinea față de divorțuri și nașterile extramaritale este pozitivă, ceea ce denotă nu numai tendința de acceptare a acestor comportamente ci și posibila lor răspândire. În schimb sunt clar respinse relațiile homosexuale, libertinismul sexual, relațiile extraconjugale. Această atitudine încadrează tineretul român în sfera unor comportamente sexuale și familiale bazate pe norme ce susțin coeziunea vieții de familie și stabilitatea instituției familiale.

2. AL DOILEA PROCES: ADAPTAREA FAMILIEI LA TRANZIȚIA LA ECONOMIA DE PIAȚĂ

2.1. MODALITĂȚI DE ABORDARE

2.1.1. MACROSOCIAL ȘI MICROSOCIAL

Fenomene ca cele provocate de tranziția României la economia de piață și impactul lor asupra familiei au mai fost tratate în sociologia mondială⁸⁷, în special de literatura Marii Crize economice din 1929-1933.

Căsătoria și viața de familie sunt afectate de mutațiile economice și politice. Dintre cele politice, un impact direct îl au urmările politicii de ocupare a forței de muncă, ale politicii locuirii, ale politicii în domeniul sănătății și învățământului.

Familia suferă un proces de schimbare și reorganizare, este pusă în fața unor alegeri și opțiuni în raport cu schimbarea eventuală a modului de viață. Mecanismele prin care înfruntă noile realități pot fi mecanisme de adaptare dar pot genera și disfuncții la nivel familial.

Statistica face mai dificilă observarea acestor procese de adaptare, în care familiile se luptă cu probleme de viață noi, nefamiliare pentru ele. Acest proces de adaptare poate fi privit din mai multe punct de vedere:

⁸⁷ Vezi îndeosebi: *Couple, familie et société*, XL Congres de l'A.N.A., Paris, Les éditions ESF, 1985; Ruth Shonle Cavan, Katherine Howland Rank, *The Family and the Depression*, Chicago, The University of Chicago Press, 1938, și Danna Targ, Carolyn C.Perruci, *Plant Closings, Unemployment and Families*, Haworth Press, 1990.

optica psihologică, optica schimbării rolurilor și relațiilor familiale (de exemplu: teoria grupurilor), optica cultural-istorică (de exemplu: teoriile schimbării sociale), optica normativă (de exemplu: teoria ciclului familial).

Fără a face o separație rigidă, cele două direcții fundamentale sunt nivelul macrosocial și cel microsocal, între care există, bineînțeles, numeroase conexiuni.

Nivelul macrosocial integrează familia ca unitate statistică sau ca instituție socială și ia în considerare schimbările legate de fenomene demografice și sociale al cărăor subiect este (explicit sau implicit) familia.

Nivelul microsocal privește familia ca grup uman aflat în interrelație cu mediul social și ia în considerare schimbările din interiorul acestui micro-grup.

Încercările de a corela familia cu schimbările sociale sunt puține⁸⁸. În schimb, studiile de sociologia familiei s-au concretizat asupra a ceea ce am putea numi interiorul familiei. În loc de a plasa în mediul larg al forțelor culturale, instituționale și istorice, atenția a fost acordată mai mult dinamicii interne a familiei. Desigur, există studii ce relaționează familia cu condițiile socio-economice, cu religia etc., dar schimbările istorice sunt mai puțin avute în vedere. În general, relația dintre macro-nivelul forțelor sociale și micro-nivelul vieții familiale este considerată a fi, de către aceste studii, una cauzală. Se pornește de la schimbările mediului social și se ajunge la explorarea implicațiilor acestor schimbărilor din familie înseși. Astfel, războaiele, crizele economice influențează relațiile maritale și parentale, tendințele în evoluția ratelor și ritmurilor căsătoriilor, a disoluției cuplului marital, a fertilității.

O lucrare clasică în ceea ce privește o viziune procesuală a experienței familiale în vremuri de schimbare este "Țăranul polonez în Europa și America" de Thomas și Znaniecki. Păstrându-și viziunea istorică, această lucrare consideră familia ca o punte de legătură între schimbarea socială de ansamblu și experiența individuală. Reținem de aici ideea adaptării familiei la situații de criză. Criza reprezintă o pierdere de control asupra realității, o disparitate între așteptări și posibilități. În această situație există riscul pierderii echilibrului anterior. Orice ruptură în vechiul mod de viață mobilizează capacitățile și eforturile familiei pentru

⁸⁸ Tilly, C., *Family history and social change*, Journal of Family History, 12/1987, pp.319-330.

găsirea de soluții eficiente, pentru revizuirea metodelor convenționale de control a realității, proces ce reprezintă însăși adaptarea.

2.1.2. TEORIILE SCHIMBĂRII SOCIALE

O primă modalitate de abordare a relației tranziție-familie este aceea a integrării acestei relații în teoriile mai generale referitoare la schimbarea socială, cu mențiunea că, în ultimul timp, modelele clasice de descriere și explicare a schimbării sociale au fost supuse unor critici crescânde.

a) Astfel, paradigma dominantă *dezvoltare-modernizare* (ca tip al dezvoltării) a fost criticată ca fiind limitată la societățile occidentale. Derivate din această paradigmă, teoriile de inspirație marxistă se caracterizează printr-un determinism rigid, subordonat unei logici unilaterale.

Atât teoriile ce identifică nivelul dezvoltării cu societatea occidentală, liberală și capitalistă, cât și teoriile ce identifică dezvoltarea cu socialismul, consideră că celelalte societăți, ce nu se bazează pe valorile implicate de aceste teorii, sunt societăți subdezvoltate.

Abordări mai recente⁸⁹ încearcă să depășească acest sociocentrism prin *introducerea culturii ca variabilă fundamentală*. Modernizarea și dezvoltarea nu mai sunt considerate conceptele cele mai adecvate pentru a înțelege schimbarea socială⁹⁰, atât datorită efectelor lor negative (poluare, inegalitate, șomaj etc.) cât și datorită eșecului în fața rezistenței societăților tradiționale (Africa, Asia).

Geertz⁹¹ încearcă o sinteză între modernizare și tradiție, subliniind, grație acestei interacțiuni, că schimbarea nu este un proces determinist ci un proces dinamic, multi dimensional și imprezvizibil. La aceeași opinie se raliază și V. Turner⁹² arătând inconsistența, ambiguitatea, discontinuitatea, contradicțiile, paradoxurile și conflictele ce caracterizează procesul de schimbare socială.

⁸⁹ Geertz, C., *The Interpretations of Culture*, New York, Basic Books, 1973.

⁹⁰ Catouche, Serge, *Faut-il refuser le développement?*, Paris, P.U.F., 1986.

⁹¹ Geertz, op.cit.

⁹² Turner, V., *Process, System and Symbol*, Daedalus vol.1, 1977, pag.61-80.

Turner nu se ocupă de cauzele, originile, scopurile sau efectele schimbării sociale ci de modul în care colectivitățile și grupurile reacționează în fața acestei schimbări, de strategiile acestor grupuri de a se adapta la schimbare.

Arătând tipurile de instrumente ale acestei adaptări, Turner pune în discuție modul în care grupurile umane fac față dezordinii sociale, crizelor, dezastrelor (apropiindu-se astfel de teoriile crizei sau ale catastrofei).

Legătura ambiguă între trecut și viitor trece prin starea prezentă în care fostele reglementări și ierarhii nu mai funcționează iar cele noi încă nu s-au constituit.

Într-o astfel de situație, (“anomie”, “liminalitate”, “alienare”) controlul asupra realității este mai dificil: colectivitățile rămase fără modelul cultural familiar, încearcă să stăpânească tranziția socială prin constituirea unor modele culturale adecvate, potențial alternative. Această activitate implică valori și simboluri dar și capacitate de organizare și acțiune.

Înțelegând că modernizarea și dezvoltarea sunt procese complexe și imprevizibile, aceasta nu înseamnă a le nega semnificația pentru realitatea socială. Reacțiile de anxietate în fața schimbării, reculurile, dificultățile, paradoxurile acestui proces nu determină ștergerea lui din realitate.

Familia, ca tip de grup uman, face și ea parte din acest proces, integrându-se schimbării și modificându-și strategiile de supraviețuire, modelele culturale, practicile cotidiene.

b) *Teoria conflictului (“conflict theory”).*

Accentul este pus, de către această teorie, asupra naturii dinamice a vieții de familie și a rolului factorilor externi (economia, structura socială, relațiile politice) în această dinamică. Ideea fundamentală a acestei teorii este că schimbarea provine din conflictul de interese (individuale și de grup) a cărui rezolvare duce la un nou echilibru social, generator însă de noi conflicte. Conflictele interne ale familiei oglindesc, în această optică, conflictele ale macrostructurii sociale: conflictele maritale, de exemplu, sunt consecințe ale modului de alocare a resurselor, ale diviziunii muncii și puterii, ale inegalității bărbat-femeie. Teoria conflictului oferă un model de explicare a consecințelor tranzițiilor sociale majore asupra familiei. Astfel, ea s-a dovedit utilă în descrierea transformărilor familiei

în decursul instaurării regimurilor comuniste în Europa de Est⁹³. Reproșurile aduse acestei teorii țin de viziunea rigid deterministă și unilaterală, de ignorarea sistemelor culturale și normative, de accentul pus pe condițiile economiei și politicii.

c) *Teoria structural-funcționalistă* explică schimbarea unui sistem social prin adaptarea la influențele disturbante externe și construirea unui nou echilibru sistemic. Această teorie pune accentul pe stabilitatea familiei, a rolurilor și funcțiilor ei (în special se acordă importanță funcției de socializare, de transmitere a normelor și valorilor acceptate). Față de teoria conflictului, care pune accentul pe dinamică, teoria structural funcționalistă favorizează deci stabilitatea, dar prezintă avantajul multilateralității, deoarece admite nu numai influența macrosistemului asupra subsistemelor ci și relativa autonomie a reacțiilor subsistemelor și influența inversă, asupra macrosistemului. De aceea, această teorie este utilă atunci când încercăm să explicăm relativa stabilitate a familiei chiar într-o societate bulversată total, așa cum s-a întâmplat în Europa de Est între anii 1950-1960.

Această teorie temperează predictibilitatea și atrage atenția asupra inerției și independenței familiei în fața influențelor exterioare precum și a capacității acestei instituții de a avea inițiativa unor schimbări sociale (nici un subsistem nu are un rol privilegiat în această privință).

2.1.3. SCHIMBARE ȘI CICLU

Familia nu este străină, prin chiar existența sa, ideii de schimbare. Ordinea desfășurării unor evenimente din viața familiei este o perspectivă obișnuită, aceste evenimente fiind însă aranjate cronologic într-o manieră tipică. Cel mai cunoscut model al acestei schimbări secvențiale este ciclul de viață familială. Acest ciclu se referă la un set de etape definite de variația compoziției și structurii familiei în funcție de anumite evenimente.

Ciclul de viață al familiei reprezintă însă un model static și normativ al schimbărilor, de multe ori depășit de evenimentele contemporane. Fără a nega rolul factorilor externi (care pot modifica ordinea etapelor, ritmul

⁹³ Cseh Szombathy: *The interrelation between macro-society and family*, in: "Changing Family Patterns", International social science journal, nr.126 din 1990, pp.441-451.

ciclului) această teorie pune accentul pe evenimentele demografice (îmbătrânire, căsătorie, naștere, deces) și se bazează pe ideea că oamenii se căsătoresc, nasc copii etc.

Timpul curge și schimbările importante au loc în anumite momente cheie ale evoluției familiei - iată cele două idei fundamentale ale teoriei ciclului de viață familială. Deși aceste două idei rămân valabile în sine, această teorie aplicată greșit, poate duce cercetarea pe piste greșite sau poate ascunde anumite realități empirice. Cea mai nocivă este ideea de predeterminare.

Realitatea socială contemporană prezintă forme, tipuri, momente din viața familiei dificil de integrat acestei scheme: familie în mod definitiv fără copii, familia extinsă, uniunea de fapt, familia monoparentală (cu toate cele 3 tipuri ale ei), coabitarea "deschisă", celibatul.

Ideea de ciclu de viață familială poate fi utilă pentru studiul relației familie-tranziție din punctul de vedere al modificărilor acestui ciclu (chiar și numai temporar), modificări induse de caracteristicile sociale, culturale, economice ale perioadei de tranziție la economia de piață. Astfel se pot produce devieri în ritmul evenimentelor familiale, unele având loc, din această cauză, neobișnuit de devreme sau neobișnuit de târziu.

De exemplu, intrarea în câmpul muncii, în loc să se producă la 18-20 de ani, are loc mult mai târziu, în condițiile unui șomaj masiv. În unele medii, secvența căsătorie-nașterea copiilor se inversează. Dificultățile materiale determină amânarea căsătoriei, a nașterii copiilor. Criza de locuințe poate duce la răspândirea coabitărilor intergeneraționale etc.

2.1.4. CATASTROFĂ SAU CRIZĂ

În lipsa cristalizării conceptelor și explicației, schimbările multi-dimensionale ale familiei în perioada de tranziție pot fi descrise cu dificultate. De aceea, înainte de culegerea datelor obiective și subiective, este necesară o abordare euristică a problemei, o investigare exploratorie pentru a identifica principalele dimensiunii și categorii. *Teoria catastrofei*⁹⁴ este foarte tentantă pentru că, efectiv, familiile percep

⁹⁴ Philip Cowan, Mavis Hetherington, *Family Transitions*, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, 1991, p.247.

procesele tranziției ca pe o catastrofă quasi-naturală, exterioară voinței și controlului lor. Totuși, această teorie poate descrie mecanismele de adaptare pe o perioadă scurtă, clar determinată în timp; o catastrofă, precum inundațiile, cutremurele, războaiele, are loc la un moment dat și apoi viața reintră în normal, mai devreme sau mai târziu.

În cazul tranziției, este vorba de un proces îndelungat de trecere la o *nouă* normalitate. De aceea, mai util mi se pare conceptul de *criza*, pe baza căruia se poate construi un model descriptiv al relației tranziție-familie.

Într-adevăr, pentru majoritatea familiilor, consecințele sunt, cel puțin într-o primă etapă, mai degrabă negative, generatoare de numeroase dificultăți. Noile oportunități create de transformările sociale și economice sunt fructificate, deocamdată, doar de o parte restrânsă a familiilor.

Tranziția determină schimbări în viața interioară și în componentele exterioare ale familiei, dar, poate, la fel de bine, să nu producă schimbări pentru unele familii.

Criza și conflictul temporar au un efect de incapacitate dar sunt absolut necesare pentru o dezvoltare normală. Ieșirea din criză se face prin reorganizare. Schimbările pot avea valențe pozitive sau negative, pot fi normative (așteptate) sau non-normative (neșteptate).

Impactul tranziției are loc atât asupra indivizilor ce alcătuiesc familiile (bărbați, femei, copii) cât și asupra relațiilor maritale și a calității vieții de familie, în general.

Într-un model explicativ putem privi tranziția ca variabilă independentă și efectele ei asupra familiei (în planul organizării familiale, inter-relațiilor familiale, structurii de autoritate) ca variabile dependente. Aceste efecte sunt însă mediate (mărite sau micșorate) de către factorii psihologici, resursele familiei, relațiile ei cu mediul social-exterior (variabile intermediare).

Adaptarea familiilor este în același timp psihică și socială. Este evident că vor crește anxietatea, îngrijorarea excesivă, afecțiunile nervoase, gândurile suicidare precum și schimbările în nivelul de trai, în structura rolurilor în familie, în obiectivele personale și familiale.

Familiile bine organizate sunt mai capabile de a înfrunta criza, familiile reacționează cam în același mod ca în alte momente de criză traversate. Perioada de neadaptare și de dezorganizare caracterizată prin stress emoțional se manifestă în mod tipic în primele etape și este urmata

de o perioadă de adaptare (cu disfuncții sau fără disfuncții). Familiile bine organizate, chiar atunci când sunt afectate de criză în foarte mare măsură, continuă să-și mențină organizarea. Familiile slab organizate sau dezorganizate devin și mai dezorganizate. Adaptarea pare să fie mai mult sau mai puțin un atribut al organizării familiei decât al presiunii externe exercitate de criză⁹⁵.

Pe scurt, adaptarea familiei la criză este aparent o funcție a adaptării membrilor familiei unul la altul.

În contrareplică, în altă lucrare⁹⁶, adaptarea este văzută ca o reacție a familiei la stinuli externi, pentru că societatea este cea care formulează cererile sociale la care familia răspunde prin noi deprinderi și noi comportamente.

Un alt studiu⁹⁷ arată că vulnerabilitatea familiei în fața crizei variază invers proporțional cu integrarea și adaptabilitatea.

Conceptele de familii organizate sau dezorganizate, integrate, adaptabile sau inadapabile sunt, mai mult sau mai puțin, intuitive, considerând un număr de caracteristici ale vieții familiale. Aceste concepte sunt utile numai pentru a denumi o rezultată a factorilor ce interacționează în procesul vieții familiale. Niciunul dintre aceste concepte nu poate explica de ce o familie este organizată și integrată - și altă familie este dezorganizată și neintegrată. Identificarea efectului crizei asupra familiei este dependent în mare măsură de analiza structurii relațiilor familiale.

Psihologii au arătat aspecte ale personalității care favorizează organizarea și integrarea familiei: interdependența trăsăturilor psihogenetice, similaritatea statuturilor culturale, interese comune, aceleași idealuri și idei, congruența așteptărilor economice și a rolurilor, armonia pattern-urilor de răspuns⁹⁸.

Flexibilitatea și adaptabilitatea familiei au un rol semnificativ în modul în care familia reacționează în fața crizei. Rigiditatea familiei (psihologică sau culturală) poate fi corelată cu valorile tradiționale?

⁹⁵ Robert A. Angel, *The Family Encounters the Depression*, în *Social Science Studies*, Univ. of Chicago Press, XXXV.

⁹⁶ Teresa M. Cooney, Peter Uhlenberg, *Changes in Work-Family Connections*, în *Journal of Family Issues* vol. 12, No. 1, March 1991.

⁹⁷ E. W. Burgess, Leonard S. Cottrell, Jr.: *Predicting Adjustment in Marriage*, N.Y.: Prentice Hall, 1938.

⁹⁸ Bryce Bemel Augsburg, *World View, marital satisfaction and Stability*, University of Denver, 1980.

Dar nu numai criza economică ci și o bruscă prosperitate (statut de care unele familii acced aproape neașteptat în timpul tranziției) pune problema de adaptare. Ipoteza care se cere testată în aceste împrejurări este că familiile bine organizate rămân organizate iar familiile slab organizate sau dezorganizate au tendința de a se dezintegra chiar și în aceste condiții aparent favorabile.

Prin urmare, familia are o valoare deosebită ca instituție prin care membrii societății se pot adapta crizei. Familia rămâne un câmp de cercetare în perioadele de schimbare socială sau dezorganizare socială.

Efectele externe ale crizei sunt bine cunoscute⁹⁹. Reducerea veniturilor reale determină familiile să își schimbe planurile de viață, curente sau de perspectivă; să-și reducă cheltuielile, să se mute în locuințe mai ieftine, să renunțe la telefon, să apeleze la ajutorul cunoșcuților sau al rețelelor instituționale. Dar nu numai deprecierea veniturilor, ci mai ales deprecierea statutului social, relativa izolare socială; nu numai renunțarea la cheltuieli considerate a fi “de lux” ci restrângerea ambițiilor și aspirațiilor - sunt efectele cele mai distructive.

Criza produce dezorganizare atât la nivel individual cât și social: criminalitate, boli psihice, sinucideri, disoluția familiilor, șomaj, reducerea consumului.

Aceste rezultate drastice indică o inabilitate de a se acomoda la o situație în schimbare. Dar natura umană este flexibilă chiar în fața dezastrului. Puse în fața efectului devastator al unei sărăcii neașteptate, multe familii tind să se acomodeze cu noul mod de viață.

Criza nu este numai o criză economică ci și o criză a organizării și funcționării vieții familiale.

Putem apela la *teoria grupurilor* pentru a fundamenta o viziune asupra familiei în termeni de organizare-criză-dezorganizare-reorganizare. Un grup “bine organizat” este caracterizat printr-un grad înalt de unitate și funcționare reciprocă a membrilor săi și prin funcții bine definite în raport cu comunitatea mai largă a cărei parte este. Unitatea unei familii bine organizate poate fi pusă în evidență pe mai multe căi:

1. Unitatea obiectivelor (educația copiilor, cumpărarea unei case, relații de bună înțelegere).

⁹⁹ Samuel A., Stouffer, Paul F.Lazarsfeld, *Research Memorandum on the Family in the Depression*, New York, Social Science Research Council, 1937.

2. Subordonarea ambițiilor personale scopurilor familiei.

3. Unitatea idealurilor; tradiția și obiceiurile interzic anumite comportamente și recomandă altele. Într-o familie bine organizată comportamentul fiecărui membru se înscrie într-o anumită regulă și este controlat de aceasta, nu ca o constrângere exterioară ci pentru că este acceptat ca "ideal".

4. Gradul în care membrii familiei găsesc satisfacerea intereselor lor în interiorul acestui grup: destindere, stimulare intelectuală, sprijin financiar sau de altă natură, relații de comunicare reciprocă.

Funcționarea familiei poate fi descrisă, în special, în termeni de *roluri* ale membrilor. În familiile bine organizate, membrii au roluri acceptate și bine definite, care sunt complementare și prin care contribuie la viața de familie, la realizarea obiectivelor, scopurilor familiei. O familie bine organizată se autoconcepe ca având un anumit *statut* în raport cu prietenii, rudele, cu întreaga comunitate.

Deși familia constituie un grup, trebuie să considerăm membrii ei și ca personalități separate, structurate în diferite măsuri.

O familie, bine organizată are tendința de a funcționa fără conflicte în lipsa unor împrejurări care tulbură sau rup echilibrul. O astfel de împrejurare poate fi o criză; ea afectează valorile, obiceiurile, atitudinile, comportamentele familiale care pot să nu mai corespundă noii situații. Într-o mai mare sau mai mică măsură, fenomene precum pierderea locului de muncă și scăderea veniturilor afectează viața de familie. Multe familii n-au avut niciodată de înfruntat astfel de situații: șomaj, datorii neplătite, solicitarea ajutorului rudelor sau prietenilor sau chiar incapacitatea de a cumpăra bunurile strict necesare.

În astfel de situații, multe familii nu au răspunsuri adecvate.

Dezorganizarea, renunțarea la anumite obiective, devalorizarea statutului social, afectarea personalității membrilor familiei, abandonarea unor activități și responsabilități, pot fi nu numai câteva din efectele crizei economice asupra familiei. Ele sunt completate de aspecte psihologice: revolta, descurajare, teamă, resentiment.

Inadaptarea familiei continuă până când acesta acceptă faptul că nu se mai poate descurca cu vechiul mod de viață, când admite că nu mai poate controla situația prin vechile proceduri.

Această conștientizare poate duce la mecanisme de acomodare (definirea de noi funcții, noi roluri, noi statusuri) dar și la reacții patologice.

2.1.5. TRANZIȚIE, CRIZĂ, STRES

Legat de conceptul de criză, stresul este o reacție în fața impactului cumulativ al schimbărilor. Când vechile tipare nu mai sunt operative, când vechile concepții nu mai sunt valide, adesea ia naștere un sentiment al precarității, al mersului pe nisipuri mișcătoare. Tensiunea, anxietatea, depresia psihică - sunt manifestări obișnuite în astfel de cazuri. Stresul nu este însă numai generator de disfuncții ci și o condiție a procesului de adaptare, în primul rând prin mobilizarea mecanismelor de apărare psihologică și, în al doilea rând, în dezvoltarea strategiilor de depășire a incapacității temporare și de autocontrol emoțional, de regăsire a echilibrului.

Împotriva stresului, sprijinul (suportul) social, furnizat de rețeaua personală a indivizilor și luând forma unor aranjamente interpersonale, joacă rolul unui tampon protector. Sprijinul poate fi privit ca o componentă a strategiilor de adaptare (coping mechanisms) în general; în cadrul acestor strategii, în funcție de circumstanțe sociale, familiale, individuale, sprijinul social poate ocupa un loc central, dar poate avea și un rol minor¹⁰⁰.

2.1.6. CONCLUZII

Din revista literaturii, care ne-a oferit un evantai de modalități posibile de abordare a relației tranziție-familie, opțiunile noastre se îndreaptă către următoarele direcții:

a) Datorită intervalului relativ scurt de timp de la debutul tranziției, studiul poate fi orientat cu precădere spre nivelul microsocioal; nivelul macrosocioal are nevoie de perioade mai îndelungate pentru a-și contura tendințele.

b) Prin urmare, vom concepe schimbările din mediul social exterior ca determinanți ai unor posibile schimbări în interiorul familiei, ca micro-grup.

c) Deși relația de cauzalitate devine clară în opțiunea noastră, adaptarea familiei la tranziție, perceptibilă prin aceste schimbări, este un proces activ și relativ autonom.

¹⁰⁰ Wanamaker, N.J., Berd, G.W., *Coping with stress in dual career marriages*, in "Journal of Sociology of the Family", vol.20, 1990, pag.199-212.

d) Am preferat modelul crizei pentru descrierea impactului tranziției asupra familiei și a mecanismelor de adaptare.

e) Schimbările operate de tranziție în funcționarea familiei nu pot înlătura tendința seculară de modernizare. Prin urmare, considerăm un sens, un trend, care îmbină cele două tipuri de schimbări, către un model al societății moderne (și post-moderne).

2.2. NIVELUL MACROSOCIAL

După 1989, în România a avut loc schimbarea contextului social, cu consecințe și asupra cadrului familiei. Instabilitatea socială, lipsa valorilor clare, schimbările de pe piața muncii, incertitudinea resurselor, influența culturii mediatice și modificarea cadrului normativ al societății sunt numai câteva din fenomenele ce influențează organizarea familială și valorile familiale. Deși perioada relativ scurtă (1989-1995) nu favorizează analiza la nivelul macrosocial, vom încerca să decelăm unele tendințe, în următoarele planuri:

2.2.1. CONTEXTUL SOCIAL-GENERAL

Schimbările cele mai importante în ceea ce privește familia, au avut loc în plan legislativ și în cadrul concret al vieții cotidiene.

a) Desființarea cooperativelor agricole de producție (C.A.P.) și refacerea proprietății țărănești.

b) Dreptul la liberă inițiativă privată și crearea sectorului particular în economie.

c) Începutul restructurării industriei, ceea ce a generat șomajul, fenomen necunoscut în regimul anterior.

d) Reorganizarea prețurilor (liberalizarea lor), ceea ce a determinat accelerarea procesului inflaționist.

e) Diversificarea ofertei de mărfuri și sfârșitul (relativ) al penuriei de bunuri de consum.

f) Liberalizarea prevederilor referitoare la avort și divorț; mărirea concediului plătit pentru mame până la împlinirea vârstei de 2 ani al copilului.

g) Schimbări în politica socială (retragerea treptată a statului din spațiul familial, erodarea prestațiilor de securitate socială).

h) Reducerea învățământului general obligatoriu de la 10 la 8 ani.

i) Majorarea contribuțiilor părinților pentru creșe și grădinițe.

j) Relaxarea controlului social, cu influențe asupra fenomenelor de devianță și delincvență și a climatului de (in)securitate existent în societate.

k) Deschiderea barierelor informaționale și accentuarea difuziunii culturale.

l) Apariția condițiilor pentru asumarea responsabilității și inițiativei în muncă și activități sociale.

În concluzie, schimbările de după 1989 au avut consecințe negative asupra familiilor (așa numitele "costuri ale tranziției") dar au creat condiții pentru ameliorarea unor aspecte ale vieții indivizilor și familiilor (caracterul reparatoriu al unor măsuri de politică familială, drepturile și libertățile cetățenești, privatizarea).

2.2.2. DIMENSIUNEA ECONOMICĂ A VIEȚII DE FAMILIE

a) Schimbări în mărimea și structura veniturilor familiilor

- Ca urmare a liberalizării prețurilor și a renunțării la subvenții (în condițiile scăderii producției) a avut loc *reducerea veniturilor reale* și a puterii de cumpărare. Astfel, indicii salariului real, al veniturilor țărănimii și al pensiei reale au evoluat astfel:

Tabel II.1

Indicii veniturilor reale ale populației (%)

Anul	Salariul real	Veniturile țărănimii pe o persoană activă	Pensia reală de asigurări sociale
1980	100	100	100
1989	95,2	99	96,7
1990	100,5	106,9	104,5
1991	79,9	97,5	79
1992	69,5	75,8	65,2
1993	53,3	69,4	51,2
1994	64	-	53,1
1995	66	69	61
1996	79	70	63

Surse: Anuarul statistic al României, 1990, p.125.

Anuarul statistic al României, 1994, p.189 și 235.

Anuarul statistic al României, 1997.

Raportul dezvoltării umane în România, Guvernul României, București, 1995, p.34.

Se observă din tabelul de mai sus, că indexările periodice nu au putut acoperi consecințele inflației. De aceea, procentul populației situate sub minimul de subzistență (și sub oricare prag de *sărăcie* folosit) a crescut rapid.

Tabel II.2

Estimarea procentului gospodăriilor ce trăiesc în sărăcie

Pragul utilizat	1989	1990	1991	1991	1993	1994
MINIMUL DE SUBZISTENȚA	27,3	18,5	28,1	51,1	49,0	38
MINIMUL SOCIAL	47,2	29,5	37,4	60,8	57,7	76

Sursa: Cătălin Zamfir, Marius Augustin Pop, Elena Zamfir: "România '89 - '93. Dinamica bunăstării și protecția socială", Ed. Expert, București, 1994, pp.8-9.

Pt. 1994 - Baza de date I.C.C.V., "Sărăcie '94"

Analiza distribuției sărăciei a indicat *famiiliile cu cel mai ridicat risc* în această privință: familiile cu șomeri, familiile cu mulți copii (cel puțin 3), familiile de bătrâni cu 1 pensie și bătrânii singuri¹⁰¹.

- *Diferențierea crescândă a veniturilor familiilor* (o polarizare mai accentuată între familiile bogate și cele sărace). Astfel, coeficientul Gini (al inegalității veniturilor) a crescut în țara noastră de la 23,3 în 1989 la 25,1 în 1992¹⁰².

De asemeni, ponderea salariului minim în salariul mediu scăzut de la 65,3% în 1989 la 40% în 1993¹⁰³.

- *Reducerea ponderii veniturilor secundare* (din transferuri sociale) în bugetul familiilor, în raport cu veniturile primare (obținute din activitate) - Tabelul II.3.

¹⁰¹ Cf. C.Zamfir, M.A.Pop, E.Zamfir, op.cit., pp.10-11.

¹⁰² Idem, p.A-18.

¹⁰³ Idem, p.29.

Ponderea diferitelor surse de venit în veniturile nominale totale ale familiilor de salariați (%)

Anul	1989	1990	1991	1992	1995	1996
Salarii	80,2	73,6	76,5	74,4	70,4	70
Munca în agricultură	10,5	13,0	13,1	14,9	18,6	20,1
Alte venituri din muncă	1,2	5,9	5,3	6,3	4	3,3
Transferuri din fonduri sociale	8,1	7,5	5,1	4,4	4,3	3,7

Sursa: Ibidem, p.28.

Anuarul statistic al României, 1997.

- *Scăderea ponderii salariului* în veniturile familiei și sporirea ponderii altor surse (muncă în gospodărie, muncă în agricultură, activități suplimentare, activități pe cont propriu, venituri din proprietate și din profit) – (Tabelul.II.3). Contravaloarea autoconsumului a crescut de la 11,6% în 1989 la 19,2% în 1994 la salariați și de la 48,7% la 61,4% în familiile de țărani¹⁰⁴.

b) Schimbări în dimensiunea și structura consumului.

- Pe ansamblu, se înregistrează o *scădere a consumului populației*. Astfel, vânzările de mărfuri cu amănuntul scad cu peste 40%, între 1989 și 1993. Scăderea este mai accentuată pentru mărfurile alimentare (Tabelul II.4).

Tabelul II.4

Vânzările de mărfuri cu amănuntul %

Anul	Mărfuri total	Mărfuri alimentare
1980	100	100
1989	110,8	98,9
1990	129,8	115,2
1991	96,9	84,3
1992	81,1	61,9
1993	69	52,2

Sursa: Anuarul statistic al României, 1994, p.659.

Deși pe ansamblu, situația consumului familiilor s-a deteriorat, în unele privințe există o ameliorare. Astfel, în 1993 față de 1989 *consumul*

¹⁰⁴ Raportul dezvoltării umane în România, Guvernul României, București, 1995, p. 34.

unor categorii de alimente (lapte și produse din lapte, produse de cereale, cartofi, fructe și produse de fructe) a înregistrat creșteri de până la 30%¹⁰⁵.

Situația s-a îmbunătățit și în ceea ce privește *bunurile de folosință îndelungată* (radio, TV, frigidere, aragaze, aspiratoare, telefoane, autoturisme).

Dotarea populației cu aceste bunuri (la 1000 de locuitori) a crescut în 1997 față de 1989, cea mai spectaculoasă creștere cunoscând-o autoturismele (+ 100%)¹⁰⁶, care au crescut de la 50/1000 locuitori la 101,1/1000 locuitori.

În privința *structurii consumului*, a crescut foarte mult ponderea consumului alimentar. Calitatea de indicator al sărăciei a acestei ponderi este dovedită și de faptul că cu cât veniturile unei familii sunt mai mici, cu atât ponderea consumului alimentar crește¹⁰⁷.

Ponderea consumului alimentar (în totalul consumului familiei) a crescut în 1997 față de 1990, în medie, cu 10 puncte procentuale (de la 50% la 60%).

Tabel II.5

Structura consumului pe tipuri de familii (%)

Tip de consum	Tip de familie	Salariați		Țărani		Pensionari	
		1990	1996	1990	1996	1990	1996
Alimentar		50	58	67	76	58	67
Nealimentar		35	30	25	18	24	20
Servicii		15	12	8	6	18	13
TOTAL		100	100	100	100	100	100

Sursa: Anuarul statistic al României, 1997.

c) Schimbări în structura ocupațională.

Cele trei schimbări fundamentale în această privință sunt:

➤ *Apariția și creșterea rapidă a șomajului* șomajul este o puternică sursă de scădere a veniturilor familiei, de creștere a sărăciei. În România, evoluția ratei șomajului a fost următoarea: 1990 - 0; 1991 - 1,8; 1992 - 8,4; 1993 - 10,4¹⁰⁸; 1994 - 10,9; 1995 - 9,5; 1996 - 6,6; 1997 - 8,8¹⁰⁹.

¹⁰⁵ Cf. Anuarul statistic al României, 1994, p.212.

¹⁰⁶ Raportul dezvoltării umane. România 1998. Expert, București, 1998.

¹⁰⁷ Idem.

¹⁰⁸ C. Zamfir, M.A.Pop, E.Zamfir, op. cit., p. 12.

¹⁰⁹ România 1998, Raportul dezvoltării umane. Expert, București, p. 101.

Somajul afectează în special tinerii și femeile¹¹⁰. Pentru tinerii aceasta reprezintă o dificultate atât în demararea carierei ocupaționale cât și a propriei vieți de familie. Pentru femei acest lucru are drept consecință reducerea populației feminine ocupate și creșterea numărului femeilor casnice.

Astfel, există o tendință de scădere a ponderii femeilor în total salariați¹¹¹.

➤ *Scăderea ponderii persoanelor ocupate în industrie de la 38% din total în 1989 la 27% în 1996¹¹². În schimb a avut loc o spectaculoasă creștere în agricultură: de la 27,5% (1989) la 35% (1996)¹¹³.*

Populația ocupată în sfera serviciilor a crescut și ea, de la 14,2% (1989) la cca 20%¹¹⁴ în 1996.

➤ O mutație fundamentală a avut loc și în structura populației ocupate pe forme de proprietate. Dacă în 1989-1990 proprietatea de stat și cooperatistă concentrau quasitotalitatea populației ocupate, în 1997, *52% din populația ocupată lucra în sectorul privat¹¹⁵*. Refacerea proprietății private explică masiva creștere a populației ocupate în agricultură. Atât în agricultură, cât și în alte ramuri (comerț, servicii, mică industrie) acest proces poate determina modificări importante în ceea ce privește familia: tipul ei, structura de autoritate, transferurile de patrimoniu, funcțiile (de exemplu relansarea funcției economice a familiei). Deși istoria nu mai poate fi dată înapoi, sunt posibile distorsiuni în procesul de modernizare a familiei românești.

d) Agravarea crizei de locuințe

Creșterea fondului de locuințe (cu numai 10%)¹¹⁶ între 1991 și 1996 n-a putut face față cererii foarte mari. Scăderea ritmului construcției de locuințe¹¹⁷ (chiar stoparea lor la un moment dat) a reprezentat principala

¹¹⁰ 54,9% dintre șomerii sunt tineri sub 25 de ani și 58,6% sunt femei (Raportul dezvoltării umane, 1998, p.96).

¹¹¹ De la 37,7% în 1989 la 36,3% în 1993 - Cf. Anuarelor statistice din 1990 (p.116) și 1994 (p.164).

¹¹² Anuarul statistic al României, 1997.

¹¹³ Idem.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ Raportul dezvoltării umane, România, 1998, Ed. cit., p.100.

¹¹⁶ Idem., p.219.

¹¹⁷ Numărul locuințelor terminate a evoluat astfel: 1989 - 60.400; 1990 - 48.599; 1991 - 27.958; 1992 - 27.538; 1993 - 30.071; 1994 - 36 743; 1995 - 35 822; 1996 - 29 460. (Anuarul statistic, 1997).

cauză a crizei în acest domeniu. La aceasta s-a adăugat creșterea galopantă a prețurilor locuințelor (datorită ofertei reduse combinată cu liberalizarea prețurilor și procesul inflaționalist) în condițiile scăderii puterii de cumpărare a populației. Astfel, accesul la o locuință corespunzătoare devine tot mai dificil și practic închis pentru unele categorii de populație (în special pentru tineri). Acest lucru ar putea provoca amânarea căsătoriei și a nașterii copiilor (cu creșterile respective ale vârstelor de primonupțialitate și primă naștere) și o frecvență mai mare a celibatului.

2.2.3. ACCESUL FAMILIILOR LA SERVICIILE SOCIALE

Reducerea consumului în ceea ce privește serviciile este determinată de reducerea puterii de cumpărare precum și de eliminarea subvențiilor (la serviciile culturale, de exemplu). Serviciile finanțate în continuare de la stat cunosc și ele o diminuare a resurselor.

a) Astfel, dacă **cheltuielile social-culturale** reprezentau în 1989, 37,4%¹¹⁸ din totalul cheltuielilor de la bugetul de stat, în 1996 acestea reprezentau doar 27,3%¹¹⁹. Această scădere afectează *învățământul, sănătatea, cultura și arta, asistența socială, protecția copiilor, activitatea sportivă și de tineret*.

b) Reducerea participării statului la finanțarea unor servicii a sporit necesitatea participării populației la această finanțare. Acesta este unul dintre principalele motive ale limitării accesului la unele servicii, în condițiile în care tot mai puțini își permit să plătească majorările de prețuri. Acesta este și cazul **învățământului preșcolar**. Rata de participare (% din total copii între 3 și 6 ani) a scăzut de la 63% în 1989 la 50% în 1993/1994¹²⁰ iar numărul creșelor de la 847 la 714¹²¹. După 1994, ratele de înrolare în învățământul preșcolar au început să crească astfel: 1995 – 55%; 1996 – 63%; 1997 – 65%¹²². Taxele plătite de părinți a înregistrat o creștere în anii 1990/1991 și 1991/1992 (de la 10% în salariul mediu în

¹¹⁸ Anuarul statistic, 1990, p.651.

¹¹⁹ Anuarul statistic, 1997.

¹²⁰ Anuarul statistic, 1990, p.62 și Anuarul statistic, 1994, pp.268-269).

¹²¹ C.Zamfir, M.A.Pop, E.Zamfir, op.cit., p.21.

¹²² Anuarul statistic, 1997.

1989 la 21,4% și respectiv 14,5%; de la 69% cost suportat de familie la 82% și respectiv 59%¹²³). Deși ulterior această creștere a fost temperată, suma de bani necesară lunar pentru grădinițe rămâne destul de consistentă în condițiile reducerii veniturilor reale astfel încât tot mai mulți părinți renunță la aceste servicii.

Consecințele reducerii acestei participări se vor răsfrânge asupra socializării copiilor, în special a celor din familiile sărace.

c) Relaxarea controlului asupra frecvenței elevilor și obligativității școlarizării a dus la reducerea și a **participării în învățământul școlar** (primar, gimnazial, liceal). La această situație a contribuit și apariția unor posibilități pentru tineri (și chiar pentru copii) de a munci "la negru" sau da a obține bani pe căi facile, nu întotdeauna legale. Aceste posibilități țin mai mult de sfera percepției decât a realității, suficient însă pentru a se crea și răspândi ideea că succesul social și economic nu se bazează pe succesul școlar (idee confirmată de rata șomajului în rândurile tinerilor absolvenți). Toți acești factori au avut aportul lor la diminuarea ratei de participare școlară, de la 99% din totalul populației între 7 și 18 ani în 1989 la 84% în anul școlar 1996/1997¹²⁴.

d) **Asistența medicală** a cunoscut și ea o deteriorare a indicatorilor între 1989 și 1997¹²⁵ (număr de policlinică, paturi în spitale - total și la 1000 de locuitori, medici - total și la 1000 de locuitori, număr autosalvări). Explicația constă în reducerea drastică a resurselor financiare alocate: de la 19,4% din total cheltuieli bugetare¹²⁶ în 1989 la 8,4%¹²⁷ în 1996. Restrângerea activității statului în acest domeniu ar trebui compensată prin dezvoltarea sectorului particular. Datorită costului relativ ridicat al serviciilor medicale particulare, este inevitabil ca să nu se producă inegalități în ceea ce privește accesul la aceste servicii.

e) Accesul la **cultură și artă** s-a redus de asemenea în mod dramatic în perioada 1989-1996. Astfel, bibliotecile publice s-au redus de la 16.873 în 1989 la 13.808 în 1996; numărul spectatorilor de cinema (mii)- de la 203.644 la 12 639; numărul spectatorilor de teatru (mii)- de la 17.865

¹²³ Anuarul statistic, 1994, p.253.

¹²⁴ Anuarele statistice ale României: 1990 (p.62) și 1997.

¹²⁵ Anuarul statistic, 1997.

¹²⁶ Anuarul statistic, 1990, p.655.

¹²⁷ Anuarul statistic, 1997.

la 3 789; numărul vizitatorilor în muzee (mii)- de la 18.217 la 8.817¹²⁸. Cheltuielile bugetare rezervate acestui domeniu s-au redus de la 3%¹²⁹ din total în 1989 la 0,9%¹³⁰ în 1996.

f) **Turismul.** Activitățile de turism s-au redus în mod accentuat în special datorită creșterii prețurilor și scăderii veniturilor reale. Numărul turiștilor s-a redus cu 55%¹³¹. Capacitatea de utilizare a spațiilor de cazare turistică s-a redus de la 57,8% în 1990 la 40,7% în 1996¹³².

Aceeași situație de declin s-a înregistrat și în ceea ce privește *taberele pentru copii*. Numărul de zile petrecute în tabere de copii a scăzut cu mai mult 25% în 1993 față de 1989¹³³.

2.2.4. "AJUSTAREA" DEMOGRAFICĂ

Nesiguranța economică, dificultățile materiale, "explozia" sărăciei și a fenomenului șomajului au născut ipoteza influenței negative a acestei situații asupra indicatorilor demografici¹³⁴. Datele referitoare la perioada 1989-1997 par să confirme această ipoteză.

a) Comportamentele nupțiale

În ultimii ani s-a făcut simțită o tendință de reducere a ratei nupțialității: de la 8,3 căsătorii/1000 locuitori în 1990 s-a ajuns la 6,5/1000 în 1997 și *tendința este în scădere continuă* (Tabelul II.6).

Tabel II.6

Rata nupțialității (căsătorii la 1000 de locuitori) în România, între 1990-1997

Perioada	Rata
1990	8,3
1991	7,9
1992	7,7
1993	7,1
1994	6,8
1995	6,8
1996	6,7
1997	6,5

Surse: Raportul dezvoltării umane, România, 1998, ed. cit., p.101.

¹²⁸ Idem.

¹²⁹ Anuarul statistic, 1994, p. 727.

¹³⁰ Anuarul statistic, 1997.

¹³¹ Idem.

¹³² Anuarul statistic, 1997.

¹³³ C. Zamfir, M.A. Pop, E. Zamfir, op. cit., p. 58.

¹³⁴ Idem, p.12.

Criza de locuințe și veniturile reduse sunt principalele motive care îi fac reticenți pe tineri în fața întemeierii propriei familii¹³⁵. Această tendință de amânare a căsătoriei se reflectă și asupra vârstei medii la căsătorie care a crescut cu circa șase luni în ultimii cinci ani.

Celibatul definitiv a ajuns la 4,2% în 1992 iar ponderea persoanelor căsătorite la 25-29 de ani la 75%¹³⁶.

Dacă formarea de noi familii este în declin, se pune problema influenței condițiilor tranziției asupra stabilității familiei. Rata divorțurilor se menține scăzută dar ultimele date indică o tendință de creștere (1,8 divorțuri la 1000 de locuitori în 1998)¹³⁷. Prin urmare, nu se poate da un răspuns clar în privința (des)creșterii disoluțiilor familiilor în această perioadă.

b) Comportamentele reproductive

Dezinteresul populației României pentru nașterea copiilor se oglindește în datele statistice ale perioadei 1989-1997.

- *Natalitatea* (nașteri vii la 1000 de locuitori) a scăzut de la 16/1000 în 1989 la 10,5/1000 în 1997¹³⁸. În condițiile unei mortalități ridicate, aceasta a generat *un spor natural*¹³⁹ negativ: 1989: + 5,3; 1990: + 3,0; 1991: + 1,0; 1992: - 0,2; 1997: - 1,9. Astfel, *populația totală*¹⁴⁰ a României s-a redus de la 23,2 milioane în 1989 la 22,5 milioane în 1997.

- *Rata fertilității* (născuți vii la 1000 de femei între 15 și 49 de ani) a evoluat astfel: 1989 - 66,3; 1996 - 39,9¹⁴¹. Aceeași tendință de reducere a numărului nașterilor este ilustrată și de *indicatorul sintetic al fertilității* (nr. de copii/femeie): 1989 - 2,19; 1990 - 1,83; 1997 - 1,30¹⁴². Scăderea fertilității nu afectează radical *structura nașterilor pe grupe de vârstă*, existând totuși tendința de a se accentua concentrarea la vârste tinere (sub 25 de ani)¹⁴³. Această tendință este ilustrată de creșterea

¹³⁵ Baza de date a I.C.C.V., "Tineret '94".

¹³⁶ *idem*, p.109.

¹³⁷ Raportul dezvoltării umane, România, 1998.

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ *Ibid*.

¹⁴¹ Anuarul statistic al României, 1997.

¹⁴² Raportul dezvoltării umane. România, 1998.

¹⁴³ Anuarul statistic al României, 1997

procentului de nașteri cu mame sub 20 de ani: de la 15,1% în 1989 la 16,5 în 1996¹⁴⁴. De multe ori, copiii născuți la vârste atât de tinere sunt nedoriți, ceea ce crește riscul abandonării și al instituționalizării.

Structura pe ranguri s-a modificat însă profund.

Tabel II.7

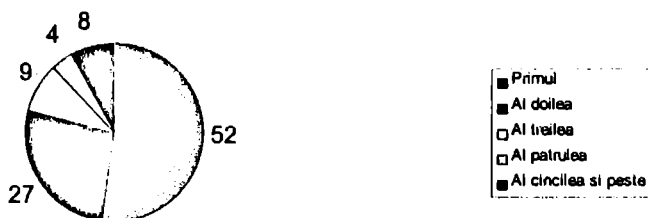
Structura anuală a născuților vii pe ranguri (%)

Rangul/Anul	1989	1996
Primul	39,2	52
Al doilea	28,8	27
Al treilea	14,3	9
Al patrulea	7,4	4
Al cincilea și peste	10,3	8
TOTAL	100	100

Surse: Anuarele statistice - 1990 (p.80) și 1997 .

Se observă consolidarea tendinței de a avea 1-2 copii și restrângerea ponderii copiilor născuți-vii de rangul 3 și peste. Primele două ranguri însumează aproape 80% din totalul nașterilor anuale în 1996. (Grafic II.1).

Grafic II.1 - Structura anuală a născuților vii pe ranguri - 1996 (%)

În concluzie, putem avansa, cu șanse certe de confirmare, ipoteza că perioada tranziției are o puternică influență asupra comportamentului reproductiv al familiilor, acestea reducând drastic nașterea unor noi copii. Familiile, după întemeiere, realizează un copil, cel mult doi, încetându-și

¹⁴⁴ Idem.

după aceea activitatea reproductivă. Astfel, tinde să se generalizeze modelul copilului unic. Psihologii atrag atenția asupra deficiențelor de socializare a acestor copii. Controlul nașterilor se realizează în special prin avorturi (208 la 100 de născuți vii în 1997)¹⁴⁵.

c) **Mortalitatea generală** este în creștere¹⁴⁶. Explicațiile acestui fenomen sunt multiple: degradarea condițiilor de viață, precaritatea asistenței medicale, creșterea prețurilor medicamentelor, îmbătrânirea populației. Faptul că *speranța de viață* este foarte redusă (și stagnează) ne face să credem că deteriorarea nivelului de trai este principala responsabilă de creșterea mortalității.

d) **Mortalitatea infantilă**, după scăderea din 1991, a crescut din nou, la 22 decese în vârstă sub 1 an la 1000 de născuți vii în 1997. Fiind un indicator foarte sensibil al standardului de dezvoltare socială, dimensiunea lui foarte ridicată ne relevă o calitate a vieții destul de scăzută în țara noastră, în această perioadă.

e) **Migrația internă** a cunoscut, după 1989, o configurație nouă. Fără a fi vorba de o inversare a fluxurilor rural-urban, ponderea migrației în rural a crescut în totalul migrației iar populația rurală a devenit mai stabilă.

Tabel II.8

Migrația internă pe medii (%)

Anii	Sosiți		
	Total	în urban	în rural
1989	100	75	25
1990	100	88	12
1991	100	70,5	29,5
1992	100	63,5	36,5
1993	100	60	40
1994	100	56	44
1995	100	53	47
1996	100	49	51
1997	100	48	52

Surse: Anuarul statistic, 1994, p.146.

Raportul dezvoltării umane, România, 1998, p.102.

¹⁴⁵ Raportul dezvoltării umane, România, 1998.

¹⁴⁶ 1989 - 10,7 decese/1000 locuitori; 1997 -- 12,4 decese/1000 locuitori (Idem)

Acest fenomen se poate explica prin refacerea proprietății țărănești și crearea condițiilor unei piețe libere pentru mărfurile agro-alimentare ceea ce a determinat creșterea interesului populației pentru a locui și a munci la țară.

Emigrarea, după “boom”-ul în anul 1990, a revenit la nivelurile ante-revoluționare (20 000 emigranți în 1997)..

2.2.5. FENOMENE PATOLOGICE

Perioadele de criză (economică, socială, a valorilor, instituțională, normativă etc.) sunt însoțite de manifestări ale patologiei sociale: alcoolism, toxicomanie, violență, abandonul copiilor și al familiei, criminalitate, prostituție, sinucideri. Aceste fenomene au profunde implicații asupra vieții de familie. Ele sunt însoțite și de reapariția “*bolilor sărăciei*”: T.B.C. și alte boli infecțioase, bolile venerice. Astfel, în România s-au înregistrat creșteri substanțiale la o serie de boli ca: trichineloză (126,7%), SIDA (67,3%), rujeola (56,5%), sifilis (29,4%), tuberculoza (13,9%)¹⁴⁷.

Dificultățile economice, potențate de sentimente de frustrare și inechitate, au generat o adevărată *explozie a delincvenței* și în special, a delincvenței juvenile. Dacă condamnările au crescut, pe global, în România, între 1989 și 1993, cu 40%, în cazul minorilor, ele au crescut cu 149%¹⁴⁸.

O mare parte din responsabilitatea acestei situații o are mediul familial (viciat sau dezorganizat) în care trăiesc copiii și declinul socializării instituționale (școli, organizații de copii și tineret). Socotind sufocant și nepropice mediul familial, tot mai mulți copii și tineri abandonează studiile și preferă “strada” ca mediu de socializare și câștig al resurselor necesare vieții.

Socializarea informală, prin grupuri de prieteni, tinde să se substituie rolului familiei în acest domeniu.

O posibilă slăbire a legăturilor familiale (favorizată de dificultățile tranziției) este ilustrată și de abandonul copiilor, care persistă chiar și în condițiile liberalizării avortului și a mijloacelor contraceptive. Numărul *copiilor instituționalizați*, lipsiți de un mediu familial de creștere și dezvoltare, deși în scădere, se menține la cote alarmante.

¹⁴⁷ C. Zamfir, M.A. Pop, E. Zamfir, op. it., p. 20.

¹⁴⁸ Anuarul statistic, 1994, p. 695.

Copii aflați în instituții

Anul	Număr absolut	o/oo din populație 0 - 18 ani
1990	90.688	14,0
1991	93.799	14,5
1992	80.037	12,7
1993	70.037	11,3

Surse: C. Zamfir, M.A. Pop, E. Zamfir, op. cit., p. A.25.

Anuarul statistic 1994, p.242 și 253.

Raportul guvernamental asupra dezvoltării umane în România menționează câțiva factori ce favorizează abandonul (și instituționalizarea) copiilor: "circa 40,1% din copii instituționalizați datorează acest statut faptului că *mama este necăsătorită*, peste 60% sunt motivați de *veniturile insuficiente* ale familiei, iar 74% datorită faptului că cel puțin unul dintre părinți este *șomer*"¹⁴⁹.

Se poate susține că prăbușirea nivelului de trai al unor familii le-a îndemnat pe acestea să-și plaseze - temporar - copiii în instituții.

2.2.6. CONCLUZII

La nivel macrosocial, tranziția la economia de piață are importante consecințe asupra familiei:

- o scădere a nivelului de trai și plasarea unui număr crescut de familii sub pragul sărăciei;
- diversificarea surselor de venituri;
- creșterea inegalității între veniturile diferitelor familii și polarizarea societății și a modurilor de viață;
- deși, pe ansamblu consumul populației a scăzut, există o ameliorare în ceea ce privește dotarea cu bunuri de uz îndelungat;
- o sursă majoră a sărăciei și a insatisfacției o reprezintă șomajul;
- scade ponderea populației feminine ocupate, tot mai multe femei devin casnice;

¹⁴⁹ Op. cit., p. 81.

- munca în agricultură tinde să devină o formă majoră de ocupare, de câștig de venituri suplimentare și de sursă a autoconsumului;
- agravarea crizei de locuințe;
- limitarea accesului la serviciile social-culturale;
- reducerea căsătoriilor;
- creșterea divorțurilor;
- prăbușirea natalității;
- creșterea mortalității generale și infantile;
- sporirea importanței migrației din urban în rural;
- accentuarea unor fenomene patologice (“bolile sărăciei”, delinvența juvenilă, abandonul copiilor, neglijența sau exploatarea parentală etc.).

2.3. NIVELUL MICROSOCIAL

2.3.1. CONSTRUIREA UNUI MODEL TEORETIC AL PROCESULUI DE ADAPTARE A FAMILIEI LA TRANZIȚIA LA ECONOMIA DE PIAȚĂ.

Când se trece de la analiza generală la detaliile particulare, situația devine mult mai complexă. Modelul crizei a arătat că organizarea familială are un rol esențial pentru supraviețuire și adaptare. În cazul tranziției acest model se poate dovedi, de asemenea productiv.

Capacitatea familiilor de a înfrunta probleme noi este însă influențată de *factori protectivi* și de *factori de risc*. Această capacitate se exprimă prin schimbări în *viața internă* precum și în *comportamentele externe*. De asemenea, există o strânsă legătură între viziunea *individuală* asupra lumii și *tipul de familie* - tradițional sau modern (ca structură de autoritate, roluri conjugale, relații, atitudini, valori familiale).

Tipul de familie - modern sau tradițional poate juca un rol esențial în procesul de adaptare.

Ca punte de legătură între individ și societate, între spațiul privat și cel public, familia este un punct de întâlnire între diverse tensiuni și tendințe ale societății. Schimbările exterioare sunt interiorizate de familie în procesul adaptării dar familia nu suportă pasiv această adaptare. Între

adaptarea familiei și adaptarea individuală există paralelisme și intersecții. Specificul și istoricul fiecărei familii își va pune deci amprenta asupra modului în care va reacționa în fața schimbărilor.

Varietatea tipurilor de organizare familiale va determina, probabil, o varietate de "patterns" de adaptare. Am încercat să conturăm un model teoretic al adaptării familiilor la tranziție pornind de la identificarea problemelor printr-o serie de interviuri cu 10 cupluri¹⁵⁰ (bineînțeles, fără a avea pretenția unei relevanțe statistice sau explicative).

S-a observat o continuitate a funcționării în perioada de tranziție. Fără a nega posibilitatea și realitatea schimbărilor (nivel de trai, izolare socială, relații familiale, concepția generală despre lume etc.) ipoteza unei cercetări empirice mai extinse și mai focalizate poate susține că aceste schimbări reprezintă nu numai efectul tranziției ci și rezultatul acțiunii unor factori personali sau familiali pre-existenți. Idealurile, tradițiile, cutumele, codurile de comportament familiale determină (alături de resursele materiale) punctele vulnerabile ale vieții de familie dar și căile prin care familia rezistă la disfuncțiile din perioada tranziției.

Opiniile exprimate de cuplurile intervievate sunt sugestive fără a fi concludive. Ele au fost însă utile pentru identificarea problemelor și formularea ipotezelor.

A. - Astfel, putem determina principalele categorii de **EFECTE ALE TRANZIȚIEI** asupra familiei:

A.1. - Asupra nivelului economic al familiei.

A.2. - Asupra relațiilor intrafamiliale și a relațiilor sociale ale familiei cu mediul social.

A.3. - Asupra sănătății fizice și psihice a membrilor familiei.

IPOTEZE:

A.1. - Vom considera că tranziția va determina o deteriorare a nivelului economic al familiei:

I. - în ceea ce privește *statutul ocupațional*:

- șomajul

¹⁵⁰ Georgeta Ghebre: *Familia și adaptarea la tranziția la economia de piață*, Calitatea vieții, anul 4, nr2-3, 1993, p.157-163.

- insecuritatea locului de muncă
- insatisfacția ocupațională

II. *Dificultăți materiale:*

- datorii
- insatisfacție față de venituri
- sărăcie
- locuință necorespunzătoare (dimensiune, confort, densitate locativă)
- insatisfacție locativă
- nesiguranță economică
- reducerea consumului
- reducerea activităților de timp liber
- dificultăți de acoperire a cheltuielilor pentru creșterea și educarea copiilor.

A.2.

I. În ceea ce privește **relațiile intrafamiliale** se pot formula, pornind de la deteriorarea nivelului economic al familiei, două ipoteze contrare:

- povara tranziției va determina creșterea solidarității familiale (familia ca pivot de supraviețuire și protecție);
- dificultățile tranziției vor provoca disfuncții la nivel familial ce vor duce la slăbirea și dezorganizarea familiei (insatisfacția maritală și familială, stress familial, incomunicare, conflicte, disoluția familiei).

II. În ceea ce privește **relațiile sociale**, ipoteza noastră susține tendința de izolare socială a grupului familial, atât în ceea ce privește relațiile de rudenie (în general, în sens de “clan”) cât și relațiile cu vecinii, prietenii, colegii etc.

A.3. Stresul provocat de deteriorarea nivelului de trai și a relațiilor sociale și familiale va avea **urmări negative asupra sănătății fizice și psihice** a membrilor familiei.

B. Aceste efecte pot fi diminuate de prezența unor **FACTORI FAVORIZANȚI** ai procesului de adaptare. În mod logic, lipsa sau slaba prezență a acestor factori crează dificultăți în adaptarea familiilor la tranziția la economia de piață.

Principalii factori favorizanți (nu numai în sens de atenuare a efectelor ci și de creare a premiselor unei adaptări active) sunt:

B.1. Resursele familiale:

- I. - homogamia cuplului
 - vârstă
 - educație
 - statutul socio-cultural
 - viziune asupra lumii.
- II. - satisfacție maritală
- III. - satisfacție familială
- IV. - distribuția echitabilă a responsabilităților

B.2. Resursele economice ale familiei.

- I. - venituri
- II. - locuință
- III. - bunuri, proprietăți

B.3. Resursele sociale ale familiei - sprijin social

- I. - din partea cui?
- II. - sub ce formă?
- III. - frecvență
- IV. - satisfacția față de sprijinul social

B.4. Resurse individuale ale membrilor familiei

- I. - statutul educațional
- II - statutul ocupațional
- III. - activități suplimentare
- IV. - afaceri, lucrul la firme particulare
- V. - valori (modernitate, progres)

IPOTEZA PRINCIPALA

susține că șansele de adaptare ale familiilor la tranziția la economia de piață depind de existența resurselor familiale, economice, sociale și individuale.

Pe baza inexistenței sau slabei prezențe a acestor resurse putem identifica familiile cu riscuri de inadaptare sau cu adaptare dificilă:

- cuplurile heterogame
- familiile cu o durată redusă a căsniciei
- familiile intergeneraționale
- familiile lipsite de sprijin social
- familiile de șomeri
- familiile lipsite de proprietăți

- familiile cu o singură sursă de venit (un salariu, o pensie)
- familiile cu capital școlar redus.

C. ADAPTAREA poate fi identificată prin:

- coeziune familială
- securitate economică
- satisfacție în raport cu veniturile
- satisfacție locativă
- bunăstare psihică (optimism, încredere în capacitatea proprie și în capacitatea familiei de a rezolva problemele)
- dinamism în imaginarea soluțiilor de ieșire din criză
- satisfacție față de viață, în genere.

Principalele **mecanisme de adaptare** imaginate sau utilizate de tinerele cupluri intervievate¹⁵¹ au fost: planificarea familială, reducerea aspirațiilor și redimensionarea obiectivelor; mutarea în altă localitate; emigrarea; activități suplimentare; afaceri; reorganizarea rolurilor în familie; schimbarea modului de gândire, a valorilor; utilizarea și mobilizarea resurselor atât intra familiale cât și sociale (sprijinul exterior familiei - din partea: părinților, prietenilor, colegilor, sindicatului, statului etc.).

Extinderea coabitării intergeneraționale poate fi interpretată ca un efect al dificultăților tranziției (legate de reducerea veniturilor și a accesului la locuință) dar și ca modalitate de adaptare la tranziție, situație ce pune o categorie importantă de familii în fața unor probleme suplimentare de adaptare.

În modelul teoretic schițat mai sus (și exprimat în Graficul II.2.) observăm că o variabilă poate fi folosită și interpretată în contexte diferite:

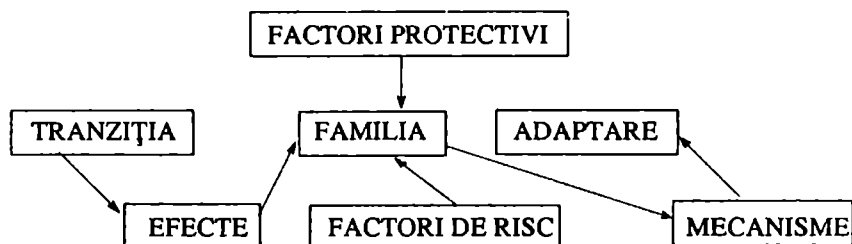
- ce efecte are tranziția asupra ei?
- în ce măsură respectiva variabilă se poate constitui într-un factor favorizant al adaptării (sau chiar într-un mecanism de adaptare)?
- ce valoare a respectivei variabile indică situația de adaptare?

Vom încerca să realizăm aceste demersuri (răspunsurile la aceste întrebări, confirmarea-infirmarea ipotezelor, probarea modelului teoretic, în general) pe baza rezultatelor anchetei “Tinerele cupluri și coabitarea intergenerațională”¹⁵².

¹⁵¹ Georgeta Ghebrea: *Familia și adaptarea la tranziția la economia de piață*, ed.cit., p.162-163.

¹⁵² Pentru detalii privind strategia de ansamblu, a anchetei, modul de culegere a datelor și caracteristicile eșantionului, vezi Georgeta Ghebrea *Tinerele cupluri și coabitarea intergenerațională*, în “Calitatea vieții”, anul 5, nr.1/1994, pp.26-27.

Modelul teoretic al procesului de adaptare a familiei la tranziția la economia de piață

2.3.2. GRADUL DE SPRIJIN ADUS DE REZULTATE MODELULUI TEORETIC

Vom proceda în continuare la testarea modelului teoretic și ipotezelor implicate de acesta.

A.1. Deteriorarea nivelului economic al familiei a fost pusă deja în evidență de analiza făcută la nivel macrosocial. La nivel microsociale ne-a interesat percepția subiecților asupra acestui fenomen.

I. Satisfacția ocupațională.

La întrebarea *“Care este, în general, părerea dvs. față de locul de muncă actual”*, răspunsurile s-au distribuit astfel:

	%
0 - fără loc de muncă	12
1 - foarte nesatisfăcuți	9
2 - mai degrabă nesatisfăcuți	14,3
3 - nici satisfăcuți, nici nesatisfăcuți	36
4 - satisfăcuți	20
5 - foarte satisfăcuți	8,7

În afară de cei fără loc de muncă (șomeri, casnice, studenți, tineri fără ocupație), pentru care problemă nu se pune, ponderea satisfăcuților este mai mare decât cea a nesatisfăcuților dar nu într-un mod semnificativ, fapt ilustrat și de media scalei, 3,05, care se suprapune peste valoarea

centrală “nici satisfăcuți, nici nesatisfăcuți”. Prin urmare, activitatea profesională nu este, în general, o sursă majoră de satisfacție, dar oferă mijloacele necesare existenței.

II. Satisfacția în raport cu veniturile.

Iată care au fost răspunsurile la întrebarea “Cum apreciați veniturile familiei dvs.?”

		%
- sub minimul necesar	30	77
- strict minimul necesar	47	
- peste strictul necesar unui trai decent	11	
- o relativă bunăstare	10	
- ne permitem aproape orice	2	

Măsura subiectivă a nivelului veniturilor arată că 77% din subiecți se află sub sau la limita sărăciei. Faptul că este cu atât mai îngrijorător cu cât marea majoritate a eșantionului a fost alcătuită din salariați, persoane cu venituri stabile. Scăderea veniturilor reale și răspîndirea sărăciei sunt astfel confirmate și de percepția subiecților.

III. Satisfacția locativă

“Considerând atât avantajele cât și dezavantajele locuinței dvs., cât sunteți de mulțumit față de această locuință?”

		%
1 - foarte nemulțumit	18,3	38,3
2 - mai degrabă nemulțumit	20	
3 - așa și așa	31,7	
4 - mai degrabă mulțumit	19,3	28
5 - foarte mulțumit	8,7	
non răspunsuri	2,0	

Balanța înclină într-un mod hotărât către panta insatisfacției (-10,3), situație pusă în evidență și de media scalei (2,74). Problema unei locuințe corespunzătoare rămâne, pentru majoritatea familiilor, o problemă deosebit de dificil de rezolvat în perioada tranziției.

IV. Nesiguranța economică este măsurată de un indice complex de 6 întrebări referitoare la diferite aspecte ale bugetului familial: alimente, haine, timp liber, nesiguranța locului de muncă, cheltuieli pentru îngrijirea

și educația copiilor. Răspunsurile subiecților au evidențiat următoarele situații:

- 42% au datorii bănești
- 37% nu au suficienți bani pentru a-și procura alimentele necesare
- 74% nu își pot achiziționa obiectele de vestimentație dorite
- 75% nu au resurse financiare pentru a desfășura activități

de timp liber

- 42% dintre subiecți ce au copii nu au bani suficienți pentru îngrijirea și educarea copiilor

- 43% din totalul subiecților își manifestă teama de a rămâne șomeri într-un viitor apropiat.

Acest indicator diagnostichează o situație deosebit de severă în ceea ce privește deteriorarea nivelului economic al familiilor. Complexitatea lui, faptul că se referă la capitole importante ale vieții de familie (venituri, consum, timp liber, copii, statut ocupațional) îl recomandă și ca principal simptom al (in)adaptării familiei la tranziție.

Astfel, familiile subiecților avuți în vedere de respectiva anchetă s-au regrupat astfel, în funcție de valorile scalei complexe a nesiguranței economice:

	(%)	
1 - foarte redusă.....	9	24
2 - redusă.....	15	
3 - medie.....	22	
4 - mare.....	31	54
5 - foarte mare.....	23	

Cele 54% familii care au o nesiguranță economică mare și foarte mare prezintă dificultăți de adaptare la tranziția la economia de piață.

A.2. Influența tranziției asupra relațiilor familiale și sociale

Dintre cele două ipoteze formulate cu privire la acest aspect, atât analiza la nivel macrosocial cât și rezultatele anchetei par să confirme (pe termen scurt cel puțin), prima ipoteză, care susține creșterea (sau cel puțin menținerea) solidarității familiale, în dauna fenomenelor de dezorganizare.

I. **Satisfacția maritală** a fost diagnosticată datorită scalei Locke și Wallace care este clasică în domeniu¹⁵³. Am procedat la o adaptare a

¹⁵³ Bozzini L., Dufort F., Tessier R.: *Situations maritales, sante physique et bien - etre psychologique*, UQUAM, Montreal, 1986, p.40.

acestei scale rezultând un indice complex de 15 înrebări. Astfel, termenul de soț a fost înlocuit prin acela de partener, astfel încât toți termenii scalei să fie valabili atât pentru cuplul căsătorit cât și pentru uniunea de fapt.

Scala acoperă diverse aspecte ale vieții de cuplu:

- gradul de acord al partenerilor asupra mai multor domenii (buget, afecțiune, responsabilități domestice, timp liber, prieteni, concepții de viață, relația cu familia partenerului);

- comunicarea dintre parteneri: confidențele făcute partenerului;

- gradul de fericire resimțit în viața alături de partener;

- gestionarea conflictelor: modul în care sunt rezolvate dezacordurile;

- caracterul convergent sau divergent al activităților desfășurate în afara căminului;

- gradul de acord cu viața de cuplu în general și cu viața alături de partenerul respectiv în particular.

Scala de la 1 (foarte nesatisfăcut) la 7 (foarte satisfăcut) a fost înlocuită cu o scală de cinci trepte în care scorul mai mare indică o satisfacție mai mică.

Testarea consistenței scalei a indicat un coeficient alpha standardizat de 0,81.

În afara acestui indice complex am folosit și o scală simplă:

“În ce măsură viața dvs. de cuplu vă mulțumește?”

		%
1 - în foarte mică măsură	4,7	9
2 - în mică măsură	4,3	
3 - așa și așa	28,3	
4 - în mare măsură	41,3	62
5 - în foarte mare măsură	20,7	
6 - nonrăspunsuri	0,7	

Curba asimetrică conturată de această scală ne indică faptul că cea mai mare parte a subiecților se declară satisfăcuți de viața de cuplu.

Aceeași situație a fost evidențiată și prin valorile indicelui complex:

	%
1 - satisfacție foarte mică	1
2 - satisfacție mică	2,3
3 - satisfacție mare	8,7
4 - satisfacție mare	47
5 - satisfacție foarte mare	41

Analiza făcută pe cele 15 variabile ce compun acest indice a depistat unele puncte mai conflictuale. Astfel, cele mai mari ponderi negative au fost regăsite la următoarele variabile:

- relația cu familia partenerului (16% din subiecți și-au manifestat dezacordul cu partenerul referitor la această problemă);

- acord/dezacord cu partenerul în privința prietenilor (14,3% din subiecți au opinat a fi în dezacord).

Compromisul - ca mijloc de soluționare a conflictelor apărute în cadrul cuplului - este folosit de către majoritatea subiecților (55%).

Satisfacția maritală înaltă și stabilitatea prognozată a cuplurilor este demonstrată și de răspunsurile la întrebarea ce privește dorința de a trăi cu același partener într-o ipotetică reluare de la capăt a vieții (77,3% dintre subiecți au dat acest răspuns).

II. Satisfacția familială este un indice complex format din 10 întrebări referitoare la:

- atmosfera din casă;
- situația bănească;
- contribuția partenerului la îngrijirea copiilor;
- contribuția partenerului la treburile gospodărești;
- contribuția părinților (socrilor) la treburile gospodărești;
- cantitatea de muncă din gospodărie;
- modul în care sunt luate hotărârile în gospodărie;
- dimensiunea locuinței;
- gospodărirea bugetului familial.

În raport cu variabilele de mai sus, satisfacția s-a putut exprima pe o scală de la 1 - foarte nemulțumit la 5 - foarte mulțumit.

Inversată, această scală devine o scală de măsurare a surselor și intensității stresului familial - de la 1 - foarte mare, la 5 - foarte redus.

Stresul familial este:

- foarte redus	- pentru 5% dintre subiecți	➤	44%
- destul de redus	- pentru 39% dintre subiecți	➤	
- nici mic nici mare	- pentru 44% dintre subiecți		
- ridicat	- pentru 11% dintre subiecți	➤	12%
- foarte ridicat	- pentru 1% dintre subiecți	➤	

(Citită invers, această scală devine o scală de satisfacție familială).

Cauzele principale ale stresului familial sunt reprezentate astfel:

- dimensiunea locuinței (47,7% sunt nemulțumiți)
- situația financiară a familiei (47%)
- contribuția partenerului la treburile gospodărești (20%).

Valorile înalte, atât ale satisfacției maritale, cât și ale satisfacției familiale, confirmă ipoteza potrivit căreia dificultățile economice nu par, deocamdată, a afecta echilibrul familiei.

III. Distribuția responsabilităților în gospodărie

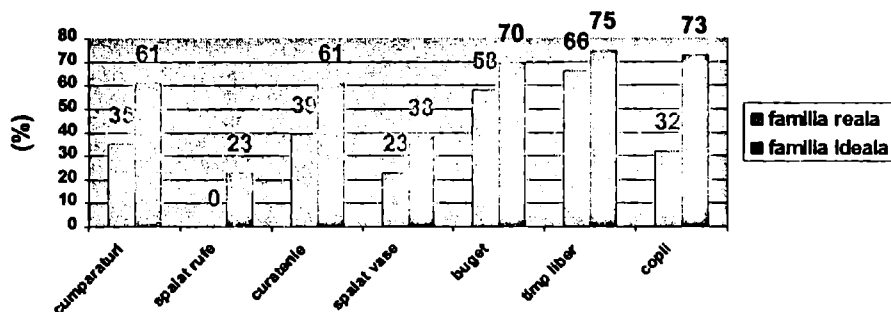
Responsabilitatea	Cine îndeplinește în familia reală (%)	Cine ar trebui să o îndeplinească în familia ideală (%)
reparații în gospodărie	66 soțul	71,7 soțul
cumpărături	17,7 soțul 23,7 soția	61 ambii
pregătirea hranei	54 soția	50,7 soția
spălatul rufelor	60 soția	55 soția 23% și soțul și soția
curățenie în locuință	34 soția 39 împreună soțul și soția	18 soția 61,3 împreună soțul și soția
spălatul vaselor	46 soția 23 ambii soți	40 soția 37,7 ambii soți
dusul gunoierului	43,7 soțul	45 soțul
hotărăște cum este cheltuit bugetul familiei	57,3 ambii soți împreună	69,3 ambii soți împreună
organizează timpul liber și concediile	66 împreună soțul și soția	74,3 împreună soțul și soția
efectuează plățile curente ale gospodăriilor	34,7 soțul 23,3 soția	41,3 soțul 37,7 soția
îngrijirea copiilor	21 soția 17,7 ambii soți	52,3 ambii soți
educația copiilor	32,3 ambii soți	72,7 ambii soți

Situația distribuției responsabilităților în gospodărie privește ponderile cele mai ridicate obținute de membrii familiei. Nu am luat în considerare ponderile obținute de ceilalți membri ai familiei în afara soțului și soției, aceste ponderi fiind mai reduse.

Observăm că cea mai mare parte a treburilor gospodărești apasă încă pe umerii soției deși suntem departe de o repartitie patriarhală a responsabilităților. Concepția familiei ideale arată o dorință orientată către o distribuție mai egalitară a sarcinilor gospodărești. Idealul familiei bazată pe cooperare este prezent printre aspirațiile tinerilor intervievați.

Situația unei diferențe între familia ideală și cea reală indică prezența unei stări conflictuale (Grafic II.3.).

Grafic II.3 - Cooperarea dintre parteneri în îndeplinirea unor responsabilități domestice

IV *Sprrijinul social* (7 întrebări) se bazează pe două postulate. Primul: există în jurul fiecărui individ o rețea de relații interpersonale; al doilea: aceste relații constituie contextul a trei tipuri de sprijin social: normativ, instrumental, emotiv.

În ceea ce privește primul postulat, am selecționat următoarele surse de sprijin social: partenerul, părinții, socrii, alte rude, prieteni, colegi de servicii, vecini, alții. Am eliminat surse prevăzute în literatura domeniului (sindicate, asistență socială, șeful ierarhic de la locul de muncă, diferite asociații), care considerăm că nu joacă un rol major în societatea noastră.

În ceea ce privește al doilea postulat, tipologia sprijinului (*normativ*: complimente, sfaturi; *instrumental*: ajutor, informații, sprijin financiar, îngrijiri; *emotiv*: afecțiune, a se baza pe cineva în orice împrejurare) a fost consolidată în domeniul instrumental care este considerat de noi ca fundamental în societatea noastră: ajutor în gospodărie, bani, alimente, ajutor în îngrijirea și supravegherea copiilor.

Scala propriu-zisă a fost completată cu întrebări suplimentare privind sprijinul primit de la părinți sau socri.

Scala analizează nu numai sursele și formele de sprijin ci și frecvența lor (de la 1 - foarte des - la 5 - niciodată).

Pe baza acestei scale se poate aprecia izolarea socială a unui individ precum și distanțele dintre el și alte persoane. Astfel, fiecare altă persoană poate fi menționată până la de șapte ori, cu diferite frecvențe ale sprijinului social.

Iată care au fost rezultatele obținute în ceea ce privește sprijinul social:

a) *Normativ* (sfaturi); 8% dintre subiecți nu solicită niciodată, nimănui, acest tip de sprijin. În rest, subiecții se repartizează astfel:

- cer sprijin normativ des și foarte des:

▪ partenerului	78%
▪ părinților	61,3%
▪ prietenilor	11,6%
▪ socrilor	8,4%.

b) *Sprijinul emotiv* este solicitat des și foarte des:

▪ partenerului	75%
▪ părinților	19%
▪ prietenilor	14%
▪ socrilor	4%

c) *Ajutorul în gospodărie* nu este cerut niciodată, nimănui, de către 9,7% dintre subiecți. În schimb, el este solicitat în mod frecvent (des și foarte des):

▪ partenerului	67%
▪ părinților	28%
▪ socrilor	11,7%

Restul surselor de sprijin luate în considerare (prieteni, vecini, colegi de muncă) nu au obținut ponderi mai mari de 5%.

d) *Sprijin în îngrijirea și supravegherea copiilor* este utilizat de absolut toți tinerii ce fac parte din eșantion:

- 44% solicită acest tip de sprijin partenerului
- 42% solicită acest tip de sprijin părinților
- 8% solicită acest tip de sprijin socrilor.

Procentajul de subiecți ce solicită sprijin socrilor în îngrijirea și supravegherea copiilor ni se pare foarte mic în raport cu dimensiunile

realității. (Acești socri sunt de fapt, în același timp și părinți ai unor tineri, deci nu este justificată o atât de mare diferență - respectiv, de 36%). Percepția deformată a sprijinului venit din partea socrilor poate fi explicată prin frecvența stărilor de tensiune ce intervin între subiecți și socrii acestora (mai ales pe această temă, a copiilor).

e) *Sprijinul în alimente*: 17% din subiecți nu primesc niciodată acest gen de sprijin, din partea nimănui. Cele mai frecvente surse sunt:

- părinții - 45,6% des și foarte des;
- niciodată - în 6% din cazuri;
- socrii - 35,3% des și foarte des;
- niciodată - în 7% din cazuri.

f) *Împrumuturi în bani* nu sunt solicitate niciodată de către 15% dintre subiecți. Restul subiecților împrumută bani des și foarte des de la:

- părinți - 30,7%
- socri - 14,3%.

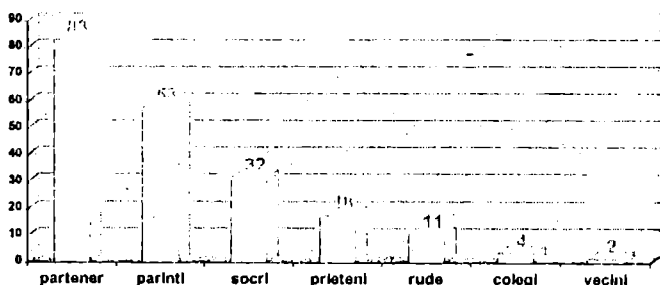
(Restul surselor = ponderi sub 5%)

În concluzie, în ceea ce privește *sursele de sprijin social*, în general, scala utilizată demonstrează, prin rezultatele obținute, concentrarea, acestui sprijin social în interiorul familiei: partener, părinți și socri. Ipoteza A 2 II referitoare la tendința de izolare a grupului familial pare astfel să se confirme.

Primul loc, printre sursele de sprijin, este ocupat de partener (83,3%), al doilea de către părinți (58,3%), al treilea, dar după o distanță apreciabilă, de socri (32%). Apoi: prieteni (18,3%), rude (10,6%), colegi de muncă (4,1%), vecini (2%). Această clasificare poate constitui o măsură a distanței sociale dintre subiect și actorii sociali ce alcătuiesc mediul său de viață.

Importanța familiei, ca sursă de sprijin pentru indivizi este reliefată și din acest demers (vezi Graficul II.4).

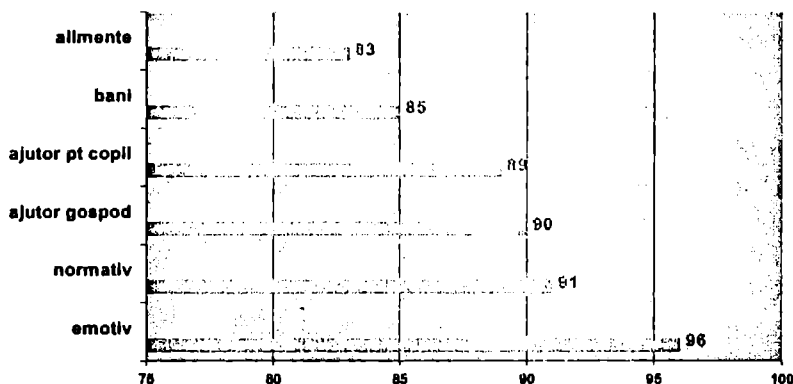
Grafic II.4 Sursele de sprijin social (%)

Clasificarea *formelor de sprijin social* se prezintă astfel:

- sprijinul emotiv este solicitat de către 96,3% dintre subiecți;
- sprijinul normativ - de către 91,3%;
- ajutorul în gospodărie - de către 89,7%
- ajutorul pentru îngrijirea și supravegherea copiilor de către 89,3%;
- împrumuturi în bani - de către 85%;
- ajutor în alimente - de către 83% (vezi Graficul II.5).

Grafic II.5 Formele de sprijin social (%)

Așa cum a reieșit din clasificarea surselor de sprijin, pentru tinerele cupluri principalul sprijin îl reprezintă părinții. Astfel, părinții își ajută foarte mult copii să își procure următoarele bunuri:

	%
- bunuri în gospodărie	- 39,3
- locuință	- 31
- mobilă	- 29
- obiecte pentru nepoți	- 23,7
- îmbrăcăminte	- 21
- autoturism	- 12

Numai 41,7% dintre părinții subiecților îi ajută puțin și foarte puțin și pentru 75% din cazurile aflate în această situație, rațiunea o constituie lipsa resurselor.

Ipoteza menținerii coeziunii familiei în condițiile tranziției de la economia de piață este astfel argumentată și de *rolul enorm pe care îl joacă în economia familiei sprijinul microsocioal, ale cărui resurse provin în special din interiorul celulei familiale.*

A.3. Influența negativă a tanzității asupra sănătății fizice și bunăstării psihice a membrilor familiei.

I. *Sănătatea fizică* a fost măsurată de scala de sănătate fizică care este de fapt un indice complex de simptome fizice constituit în modul următor: lista de 8 simptome este prezentată subiecților care trebuie să spună dacă au resimțit aceste neplăceri “în ultimele două luni” (de la 1 - niciodată - la 5 - foarte des). Se poate obține astfel - prin cumulare - un scor global pentru fiecare subiect, ținând seama de frecvența simptomelor; scorul global variază deci de la 0,0 (nici un simptom - niciodată) la 40,0 (5 x 8, toate simptomele - foarte des).

Acest indice al sănătății fizice este sensibil la micile variații ale stării de sănătate, deci la împrejurările generatoare de stres care antrenează la început o simptomologie fizică care abia după o perioadă de timp mai îndelungată se poate transforma în morbiditate specifică. Am ținut cont în selectarea simptomelor, de vârsta tânără a subiecților, ceea ce și predispune mai puțin la anumite boli cronice.

Sănătatea fizică este destul de bună la această categorie de vârstă. Simptomele prezentate au fost acuzate ca manifestându-se des și foarte des de către următoarele porțiuni de subiecți:

	%
- dureri de spate	27
- dureri de cap	26,3
- arsuri de stomac	20
- amețeli	20
- palpitații	15,4
- constipații	10,4
- răceli	10,3
- grețuri, vome	9,6.

Pe o renumerotare a scalei, de la 1 - sănătate foarte bună la 5 - sănătate foarte proastă, media eșantionului s-a situat la valoarea de 2,37 ceea ce înseamnă o sănătate bună.

Corelația dintre indicele de sănătate fizică și cel al nesigurăței economice ne arată următoarea situație:

	MEDIA indicelui de sănătate
- grupul nr. 1 (sănătate mai labilă)	= 3,34
- grupul nr. 2 (sănătate mai bună)	= 1,92

Variația nesiguranței economice la:

- grupul nr.1 = 3,42
- grupul nr.2 = 3,26
- probabilitate de eroare = 0,07

Prin urmare, grupul caracterizat printr-o sănătate fizică mai labilă are o nesiguranță economică mai mare decât grupul mai sănătos.

II. *Bunăstarea psihică* a fost măsurată printr-o scală care să evite dependența de sănătatea fizică. Este în același timp o scală care se referă la stările de tensiune, stres, neliniște - cunoscute de subiect în ultima lună (scor de la 1 la 5). Scorul mic (sub 3 puncte) indică o bunăstare psihică redusă.

Distribuția răspunsurilor a fost următoarea:

“În ultima lună, ați cunoscut stări de tensiune, stres, neliniște?”

	%	
1 - da, de nesuportat	11	> 31,3
2 - da, multă tensiune	20,3	
3 - da, dar ca de obicei	29,4	
4 - da, puțin	30,3	> 39,3
5 - nu, deloc	9	

Media acestei scale (3,05) arată proporția unui stres moderat, totuși destul de îngrijorător.

În ceea ce privește corelația dintre nesiguranța economică și bunăstarea psihică, rezultatele sunt următoarele:

MEDIA bunăstării psihice

- grupul nr. 1 (bunăstare psihică redusă) = 2,38
- grupul nr. 2 (bunăstare psihică mare) = 4,20

Variația nesiguranței economice la:

- grupul nr.1 = 3,40
- grupul nr.2 = 3,24
- probabilitate de eroare = 0,007

Observăm că grupul cu o bunăstare psihică mai redusă (stres mai mare) are o nesiguranță economică destul de mare în comparație cu grupul ce are o bunăstare psihică mai bună (stres general mai mic).

III. *Satisfacția generală față de viață*

Această scală în 5 trepte a fost realizată ca o sinteză între scalele folosite de cercetări ale I.C.C.V. (“Atitudini, valori și condiții de viață în

mediul studentesc” 1992; “Moduri și stiluri de viață” 1991). Ea exprimă grade de satisfacție de la 1 (nesatisfăcut) la 5 (foarte satisfăcut).

Satisfacția față de viață este relativ mare printre tinerii intervievați:
“Cum ați caracteriza viața dvs. în ultima lună de zile?”

1. Nefericit, cu multe supărări și necazuri	- 8	➤ 25,4
2. Unele necazuri și supărări	- 17,4	
3. Nici supărări prea mari, dar nici bucurii	- 38,3	
4. Unele bucurii și prilejuri de satisfacție	- 31,2	➤ 35,7
5. Fericit, stare de profundă bucurie	- 4,5	

Această variabilă se corelează în mod semnificativ cu nesiguranța economică:

MEDIA SĂTISFACTIEI GENERALE FAȚĂ DE VIAȚĂ

- grupul nr.1 (mai fericit)	= 3,50
- grupul nr.2 (mai nefericit)	= 1,65
Variația nesiguranței economice la:	
- grupul nr.1	= 3,21
- grupul nr.2	= 3,70
- probabilitate de eroare	= 0,00

După cum se vede, există o puternică discriminare între cele două grupuri; cei care au fost mai fericiți în ultima lună dinaintea interviului au un scor mai mic la nesiguranța economică.

ÎN CONCLUZIE, nesiguranța economică (ca simptom al tranziției la economia de piață) este însoțită de: *o sănătate fizică mai labilă, o bunăstare psihică mai redusă, o stare de nefericire mai accentuată.*

B. ROLUL RESURSELOR FAMILIEI ÎN FAVORIZAREA ADAPTĂRII LA TRANZIȚIA LA ECONOMIA DE PIAȚĂ

Principala ipoteză a modelului nostru teoretic susține că succesul adaptării familiei la tranziție depinde de următorii factori protectivi: resursele economice și sociale ale familiei, resursele individuale ale membrilor ei, resursele familiale intrinseci (relații familiale, solidaritatea familială).

Aceste resurse diminuează acțiunea efectelor negative ale tranziției asupra familiei. Lipsa sau insuficiența prezență a resurselor mai sus menționate creează dificultăți în procesul de adaptare al familiilor,

accentuând efectele negative (asupra nivelului economic al familiei, asupra relațiilor sociale și familiale, asupra sănătății fizice și psihice a membrilor familiei).

Variabila “nesiguranță economică” este considerată unul din principalele simptome ale inadaptării la tranziție.

Această variabilă, creată pe baza unui indice complex, a fost analizată prin intermediul metodei “cluster”.

Prin această metodă s-au putut pune în evidență covarianțele dintre nesiguranța economică și alte variabile din chestionar. Aceste covarianțe pot fi semnificative, sau nu, din punct de vedere statistic; ele nu indică însă cu claritate o relație de cauzalitate.

B.1. Resursele familiale

I. *Homogamia cuplului*: nu am putut pune în evidență rolul acestei variabile, deoarece cuplurile investigate au fost homogame în proporție de 96%, deci nu s-au putut face analize prin formarea a două grupuri (un grup homogam și altul heterogam).

II. Satisfacția maritală

Considerând două grupuri, unul cu satisfacție maritală redusă, altul format din restul eșantionului, nesiguranța economică a obținut următoarele scoruri:

	MEDIA INSATISFACTIEI MARITALE	MEDIA NESIGURANTEI ECONOMICE
- grupul nr. 1 (satisfacție maritală redusă)	3,14	3,38
- grupul nr. 2 (restul eșantionului)	2,45	3,33

Probabilitate de eroare = 0,60.

Prin urmare, nesiguranța economică este mai mare în cazul celor cu o satisfacție maritală mai mică, dar această diferență nu este semnificativă.

III. Satisfacția familială

Am împărțit eșantionul în două grupuri - unul cu satisfacție familială redusă și altul format din restul eșantionului

	MEDIA INSATISFACTIEI MARITALE	MEDIA NESIGURANȚEI ECONOMICE
- grupul nr. 1 (satisfacție maritală redusă)	1,89	3,48
- grupul nr. 2 (restul eșantionului)	3,18	3,30

Probabilitate de eroare = 0,10.

Deși grupul celor cu o satisfacție familială redusă au o nesiguranță economică mai mare decât restul eșantionului, această discriminare nu este semnificativă.

III. Distribuția echitabilă a responsabilităților

Nici această ipoteză nu a fost testată întrucât, în marea majoritate a cuplurilor investigate, distribuția nu este echitabilă, existând o supraîncărcare a femeii.

CONCLUZIA acestei investigații *infirmă, în general, ipoteza B.1. RESURSELE FAMILIALE (satisfacția maritală și familială) NU JOACĂ UN ROL HOTĂRĂTOR ÎN ADAPTAREA FAMILIEI LA CONDIȚII DE NESIGURANȚĂ ECONOMICĂ ȘI NICI NESIGURANȚA ECONOMICĂ NU ARE UN EFECT SEMNIFICATIV ASUPRA RELAȚIILOR FAMILIALE.*

B.2. Resursele economice ale familiei

I. Veniturile

Cu cât satisfacția față de veniturile familiei este mai mare, cu atât nesiguranța economică scade:

Nr. grupului	Gradul de satisfacție în raport cu veniturile familiei economice	Scorul nesiguranței
1	sub minimul necesar	3,80
2	doar minimul necesar	3,32
3	un trai decent, fără excese	2,91
4	o relativă bunăstare	2,68
5	ne permitem aproape orice	2,66

Probabilitate de eroare = 0,00

II. *Locuința*

a. Aglomerarea locativă

Calculând suprafața locuibilă (m²) pe membru al familiei, nesiguranța economică variază astfel:

	Nr. m ² /membru
1. Nesiguranța economică mică (valori între 1 și 2,59)	11,58
2. Nesiguranța economică medie (între 2,60 și 3,39)	10,23
3. Nesiguranța economică mare (între 3,40 și 5,00)	9,79
(Probabilitate de eroare = 0,21)	

Prin urmare, aglomerarea locativă nu corelează în mod semnificativ cu nesiguranța economică, deși cei care au o nesiguranță economică redusă dețin o mai mare suprafață locativă.

b. Satisfacția locativă

Valorile medii ale satisfacției locative pentru cele trei grupuri (în funcție de scorurile obținute la indicele de nesiguranță economică) sunt următoarele:

	Media satisfacției locative
- nesiguranța economică mică	2,87
- nesiguranța economică medie	2,74
- nesiguranța economică mare	2,61
(Probabilitate de eroare = 0,07)	

Nu există deci o corelație semnificativă între satisfacția locativă și nesiguranța economică, deși, pe măsură ce nesiguranța economică crește, satisfacția locativă scade.

c. Numărul de camere:

Număr camere	Valoarea medie a nesiguranței economice în grupul respectiv
1	3,3
2	3,6
3	3,3
4	3,8
5	3,4
6	4,0

Prin urmare locuința, ca resursă a familiei, nu are o influență clară, semnificativă asupra nesiguranței economice deoarece statutul familiilor investigate a fost omogen din acest punct de vedere. Majoritatea familiilor investigate (64,4%) locuiesc în 2-3 camere, deci nu există diferențe mari în această privință. De asemeni, majoritatea gospodăriilor (70%) au fost formate din 2-4 persoane, deci și din acest punct de vedere există o mare omogenitate. Confortul, calitatea locuinței - sunt, de asemeni, asemănătoare, familiile subiecților intervievați locuind, în majoritate, în condiții de bloc.

III. Bunuri în proprietate

Lista prezentată subiecților cuprinde un număr de opt categorii de bunuri (TV color, acțiuni, autoturism, mașină de spălat, întreprinderi, magazine, video, teren agricol). Nesiguranța economică începe să scadă în mod semnificativ odată cu deținerea bunurilor din cel puțin 4 categorii.

Nr. grupului	Nr. bunuri deținute	Scor nesiguranță economică
I	0	3,55
II	1	3,33
III	2	3,47
IV	3	3,39
V	4	3,26
VI	5	3,04
VII	6	2,71
VIII	7	2,50

(Nimeni nu deține obiecte din toate cele 8 categorii).

Semnificația discriminării este pusă mai bine în evidență astfel:

- grupul nr.1 (deține maxim 3 bunuri) = 3,40 (scor nesiguranță economică);

- grupul nr.2 (deține minimum 4 bunuri) = 2,91 (scor nesiguranță economică).

(Probabilitate de eroare = 0,00).

Prin urmare, numărul bunurilor deținute în proprietate de către familiile subiecților noștri a corelat în mod semnificativ cu nesiguranța economică. Proprietățile pot constitui un factor favorizant al adaptării la nesiguranță.

B.3. Resursele sociale ale familiei

a) Sprijinul social emotiv

	Media
- grupul nr. 1 (sprijin emotiv foarte puternic)	1,00
- grupul nr. 2 (restul eșantionului)	4,37

Variația nesigurăței economice la cele două grupuri:

- grupul nr. 1	3,30
- grupul nr. 2	3,34
probabilitate de eroare	0,85

Nesiguranța economică este mai mare la grupul ce beneficiază de sprijin emotiv redus, dar nu este o diferență semnificativă.

b) Sprijinul social normativ

	Media
- grupul nr. 1 (sprijin normativ mediu)	2,55
- grupul nr. 2 (sprijin normativ redus)	4,25

Variația nesigurăței economice la cele 2 grupuri:

- grupul nr. 1	3,32
- grupul nr. 2	3,35
- probabilitate de eroare	0,79

Prin urmare, nu există o discriminare semnificativă între cele două grupuri.

c) Ajutorul material primit de la părinți

	Media
- grupul nr. 1 (ajutor substanțial)	1,65
- grupul nr. 2 (ajutor redus)	3,22

Variația nesigurăței economice la:

- grupul nr. 1	3,32
- grupul nr. 2	3,37
- probabilitate de eroare	0,53

Grupul care beneficiază de un ajutor material mai redus din partea părinților are o nesiguranță economică mai mare (dar nu în mod semnificativ) decât grupul care beneficiază mai substanțial acest ajutor.

d) Sprijinul în alimente

	Media
- grupul nr. 1 (primește foarte des ajutor în alimente)	1,00
- grupul nr. 2 (restul eșantionului)	4,59

Variația nesiguranței economice la:

- grupul nr. 1	3,17
- grupul nr. 2	3,37
- probabilitate de eroare	0,08

Așadar, grupul care nu beneficiază de un ajutor alimentar frecvent, are o nesiguranță economică mai mare.

e) Sprijinul social în bani

	Media
- grupul nr. 1 (sprijin financiar rar)	4,54
- grupul nr. 2 (sprijin financiar frecvent)	1,00

Variația nesiguranței economice la:

- grupul nr. 1	3,40
- grupul nr. 2	3,02
- probabilitate de eroare	0,02

Discriminarea semnificativă a nesiguranței economice în cazul celor două grupuri se produce în următoare direcție: grupul nr.1, care nu împrumută bani mai des, are o nesiguranță economică mai mare.

În concluzie, ipoteza B.3. ce susține importanța sprijinului social în diminuarea efectelor tranziției (în special a nesiguranței economice) se *confirmă* numai în cazul sprijinului în bani.

B.4. Resursele individuale ale membrilor familiei

a) Nivelul studiilor

Cu cât nivelul de școlaritate al subiecților a fost mai redus, cu atât nesiguranța lor economică a fost mai mare.

Grupul	Studii	Scorul nesiguranței economice
1	școala generală	3,68
2	școala profesională	3,09
3	treapta I de liceu	2,99
4	liceu	2,90
5	școala post liceală	2,80
6	studii superioare	2,70

Probabilitate de eroare = 0,02.

b) Statutul ocupațional

Există o puternică discriminare între diferitele statuturi socio-ocupaționale avute în vedere:

Nr.	Statut ocupațional	Scorul nesiguranței economice
1	șomeri	3,55
2	studenți	3,25
3	muncitori în sectorul de stat	3,05
4	intelectuali	2,73
5	patroni și salariați în sectorul privat	2,45

Probabilitate de eroare = 0,00.

c) Sectorul de activitate

Nesiguranța economică este mai mare în cazul celor ce lucrează în sectorul de stat în comparație cu cei care lucrează în sectorul particular:

- grupul nr. 1 (sector de stat) 2,96
- grupul nr. 2 (sector particular) 2,45
- probabilitate de eroare 0,00

d) Satisfacția ocupațională

Nr. grupului	gradul de satisfacție în raport cu locul de muncă actual	Scorul nesiguranței economice
0	fără loc de muncă	3,91
1	foarte nemulțumit	3,74
2	mai degrabă nemulțumit	3,39
3	așa și așa	3,32
4	mai degrabă mulțumit	3,11
5	foarte mulțumit	2,65

Observăm că nesiguranța economică scade odată cu creșterea gradului de satisfacție ocupațională. Semnificația acestei variații este pusă în evidență prin compararea scorurilor nesiguranței economice succesiv la fiecare grup și tot restul eșantionului.

Grupul nr. 0 comparat cu restul eșantionului = probabilitate 0,00.

Grupul nr. 1 comparat cu restul eșantionului = probabilitate 0,04.

Grupul nr. 2 comparat cu restul eșantionului = probabilitate 0,62.

Grupul nr. 3 comparat cu restul eșantionului = probabilitate 0,74.

Grupul nr. 4 comparat cu restul eșantionului = probabilitate 0,01.

Grupul nr. 5 comparat cu restul eșantionului = probabilitate 0,00.

Se poate observa discriminarea semnificativă ce are loc la capetele scalei (respectiv valorile 0 și 1; 4 și 5), valorile 2 și 3 reprezentând valori medii.

Prin urmare resursele individuale (educația, ocupația) au un rol hotărâtor în diminuarea nesiguranței economice și deci, în adaptarea familiilor la tranziție.

2.3.3 CONCLUZII

Nesiguranța economică nu are o covarianță semnificativă cu: sprijinul social emotiv și normativ, satisfacția familială (stresul familial), satisfacția maritală, satisfacția locativă, ajutorul material primit de la părinți.

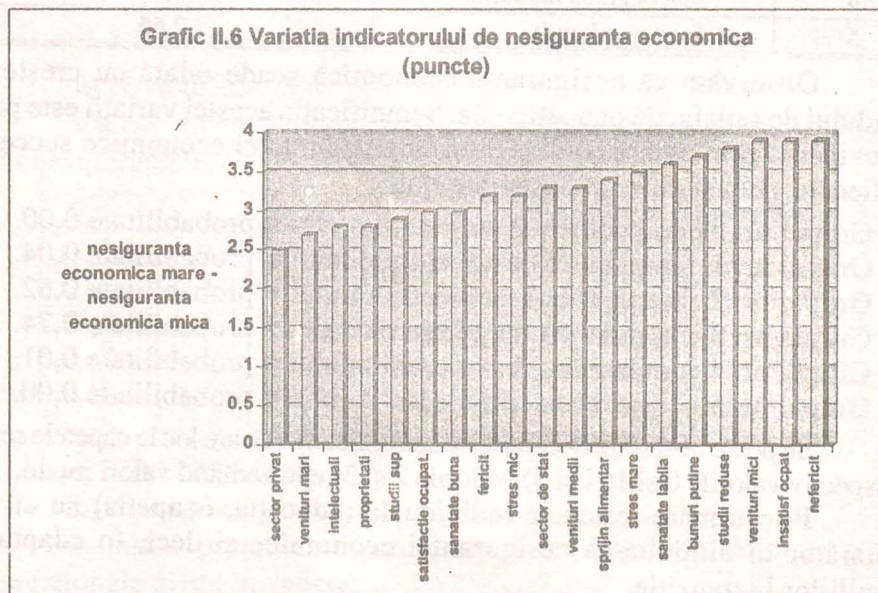
Fără a fi corelată semnificativ, nesiguranța economică are o tendință de creștere în următoarea situații:

- sprijin în alimente mai puțin frecvent;
- sănătate fizică mai labilă;
- stres general mai mare (bunăstare psihică mai redusă).

Nesiguranța economică crește *in mod semnificativ* atunci când:

- sprijinul social în bani este redus;
- satisfacția generală față de viață este mai redusă;
- nivelul studiilor este mai scăzut;
- statutul ocupațional este acela de șomer sau student;
- sectorul de activitate este de stat;
- bunurile în proprietate sunt puține;
- satisfacția ocupațională este scăzută;
- satisfacția în raport cu veniturile este redusă.

(Vezi graficul nr. II.6)

Revenind la modelul teoretic al adaptării familiei la tranziție, analiza nesigurăței economice în cadrul eșantionului nostru aduce confirmări ale acestui model, dar și unele infirmări.

Astfel, ipotezele de tipul A, cuprinzând efectele negative ale tranziției asupra familiei au fost probate în toate cele trei direcții (nivel economic, relații sociale, sănătate fizică și psihică) *cu excepția relațiilor familiale* (A.2.I). Indicii satisfacției maritale și ai satisfacției familiale - stresul familial - nu sunt afectați. Aceasta ne face să credem că relațiile familiale și coeziunea familiei nu joacă un rol esențial - cel puțin pe termen scurt - în adaptarea familiilor la tranziție.

Dacă resursele familiale nu joacă un rol esențial, nu același lucru îl putem spune despre resursele economice ale familiei (vezi corelația nesigurăței economice cu bunurile în proprietate și cu veniturile) și despre resursele individuale ale membrilor familiei (vezi corelația nesigurăței economice cu satisfacția ocupațională, sectorul de activitate, nivelul studiilor, și statutul ocupațional). Astfel, și ipotezele de tipul B au fost confirmate (cu excepția B.1).

Indicatorii de adaptare își mențin relevanța (de exemplu satisfacția ocupațională, siguranța economică, bunăstarea psihică, satisfacția generală), cu excepția solidarității familiale, care, în aparență, este independentă de adaptarea la tranziție.

Fără a fi suficient probată, se conturează totuși concluzia unei autonomii relative (cel puțin pe termen scurt) a celulei familiale în raport cu presiunile mediului social exterior și cu dificultățile materiale create de tranziție. Desigur, nu avem suficiente date pentru a vedea ce se întâmplă dacă aceste presiuni și dificultăți sporesc în intensitate și au loc pe o durată mai îndelungată.

3. POLITICA FAMILIALĂ ÎN PERIOADA DE TRANZIȚIE

3.1. CONCEPTUL DE POLITICĂ FAMILIALĂ

3.1.1. DEFINIȚIE

Politica familială reunește, în principiu, un ansamblu mai mult sau mai puțin coerent de măsuri și programe, un cadru legislativ adecvat și are ca obiect modul în care aceste măsuri structurează condițiile de existență ale familiilor.

3.1.2. NECESITATEA POLITICII FAMILIALE

Prin funcțiile ei specifice, familia are o deosebită importanță pentru dezvoltarea unei națiuni. Orice dezvoltare are în vedere populația umană care nu este o masă amorfă ci trăiește structurată în familii. De aceea, familia este considerată “nucleu de bază”, “celulă fundamentală” a societății.

Deși criticile față de necesitatea politicii familiale menționează incompatibilitatea acestui demers politic cu valoarea și primordialitatea individului și consideră măsurile respective ca o ingerință într-un domeniu privat, totuși, sistemele politice contemporane au în vedere formularea unei politici familiale mai mult sau mai puțin explicite (care include ajutorul dat de stat în diferite stadii de dezvoltare a familiei sau în situații de criză).

Importanța și necesitatea faptului ca puterea publică (guvernul) să includă în preocupările sale majore problemele familiei, să elaboreze și să promoveze o politică familială, decurg din mai multe considerente:

a) Tendința de modificare a structurii și modelelor familiale.

Accentuarea proceselor de disoluție a familiilor¹⁵⁴, apariția familiilor monoparentale, a altor tipuri de uniuni conjugale decât cuplul legitimat oficial - au dus la precaritatea economică și socială a unor tipuri de familii, precaritate ce face necesar sprijinul statului, crește numărul copiilor afectați de divorț și separări, crește numărul de familii monoparentale (și a celor apărute ca urmare a nașterilor ilegite), crește numărul familiilor recompuse.

Creșterea numărului de menaje non-familiale (unidimensionale) și a ponderii lor în totalul menajelor este determinată nu numai de îmbătrânirea populației ci și de tendința de părăsire precoce a domiciliului parental, de răspândirea celibatului prelungit sau definitiv, de frecvențele divorțuri și separări, de scăderea numărului de recăsătoriri.

A apărut astfel o adevărată subcultură "single", cu locuri de întâlniri specifice, vacanțe-tip etc. Aceasta dovedește importanța acordată autonomiei (femeii, printre alții) de către societatea contemporană (individualizarea societății).

Căsătoria și cuplul încep să fie bazate din ce în ce mai mult pe parteneriat (în domeniile consumului, organizării timpului liber, al educației copiilor, mai puțin al treburilor menajere).

Sistemele de securitate socială actuale au fost elaborate pentru o repartiție mai tradițională a treburilor casnice între sexe. Parteneriatul în cadrul familiei are consecințe și asupra organizării pieței muncii, ducând la răspândirea unor forme ca: orar flexibil, timp de muncă parțial.

b) Paralel are loc fenomenul de creștere a independenței economice a femeii datorită angajării ei într-o activitate economico-socială. Acest lucru a făcut necesară organizarea și dezvoltarea unor prestații și servicii acordate familiei pentru creșterea și educația copiilor; astfel socializarea copiilor a fost, parțial, transferată altor instituții specializate în educație, asistență socială, asistență medicală.

¹⁵⁴ DE CE? noi dispoziții legale, noi atitudini sociale, formarea profesională și posibilitățile femeii de a intra în câmpul muncii, drepturile femeii, independența sa economică și financiară.

c) Modificarea funcțiilor familiei.

Familia și-a pierdut treptat funcția economică, nemafiind, în principal, o unitate de producție, devenind predominantă funcția sa de consum. Importanța acestei transformări pentru geneza politicii familiale este subliniată și de faptul că statul, chiar și astăzi, își orientează sprijinul său într-un mod mai redus către familiile care dețin încă funcția economică: familii de țărani cu gospodării individuale, asociațiile familiale din sfera privată (mică producție, servicii, comerț). Totuși, relațiile și rețelele familiale fac parte integrantă din sistemele de securitate socială indispensabile unei societăți.

Deși funcția economică a familiei contemporane nu mai este, în general, cea de producție, există totuși o economie familială și domestică ce cuprinde: bugetul familiei (venituri și cheltuieli), costul copilului (direct și indirect), responsabilitățile domestice, amploarea muncii casnice (sarcini menajere, educative), stăpânirea diferitelor situații de risc de către familie.

Astfel copilul, cu un aport economic nul, are un cost din ce în ce mai mare în societatea contemporană, cost exprimat atât în cheltuieli directe (hrană, îmbrăcăminte), cât și indirecte (locuință, întreruperea activității lucrative a mamei pentru îngrijirea și educarea lui).

Avantajul de a avea copii este astfel mai degrabă emoțional și afectiv decât o “asigurare materială de bătrânețe”. Dezavantajul material și social al celor ce dau naștere la copii, punând bazele societății viitoare și ale echilibrului între generații trebuie compensat de către societate (mai ales în probabilitatea îmbătrânirii demografice). Aceasta face ca statul să acorde o atenție sporită față de situația social-economică a părinților și copiilor.

Dacă în familia tradițională copiii erau considerați o forță de muncă, sporirea numărului lor crescând puterea economică a familiei, în familia nucleară modernă copiii devin o sarcină suplimentară prin costul întreținerii și educării lor. Alături de copii, și alți membri ai familiei incapabili de a muncă - bolnavi, vârstnici - beneficiază în societatea modernă de sprijinul asistenței sociale sau al sistemelor de asigurări sociale.

La dezvoltarea acestor sisteme au contribuit și tendința de îmbătrânire a populației precum și scăderea solidarității familiale între generații, familiile de vârstnici fiind tot mai numeroase (cupluri sau persoane singure).

Studiile demografice au arătat că, cel puțin pe continentul nostru, *populația activă scade iar cea inactivă crește*. Printre cauzele acestei situații amintim: fertilitatea redusă (în unele țări europene sporul natural este chiar negativ), mărirea speranței de viață (cu accentuarea, datorită supramortalității masculine, a diferenței între sexe), îmbătrânirea populației (creșterea ponderii celor de peste 65 de ani), prelungirea perioadei de studii, de formare și reorientare profesională. Prognozele pentru anul 2040 arată creșterea acestei ponderi de la 20,8 la 28,2% (medie europeană). Crește, de asemenea, numărul celor de peste 80 de ani.

Consecințele acestei situații sunt: mărirea sarcinilor populației active și mărirea nevoilor de îngrijire și asistență (medicală, socială) în special din partea femeilor bătrâne, singure, fără venituri sau cu venituri mici. E posibil ca viitorii pensionari să aibă un nivel de trai și de cultură mai mare ca astăzi și să rămână mai mult timp “tineri” (din punct de vedere social sau biologic) dar bătrânețea este asociată totuși cu reducerea nivelului de trai (uneori până la mizerie) și cu izolarea socială (plecarea copiilor, moartea soțului, a prietenilor, cunoștințelor) la care se adaugă degenerarea fizică care duce la pierderea independenței.

În concluzie, dacă în trecut membrii familiei erau protejați de solidaritatea colectivă (a tribului, clanului, familiei largite, comunității rurale, vecinătății) procesele de industrializare și urbanizare au dus la necesitatea acoperirii riscurilor standard de către societate, în condițiile în care majoritatea populației a devenit dependentă de un salariu controlat de forțele impersonale ale pieții.

d) Contracurarea posibilelor efecte negative ale dezvoltării sociale și economice de ansamblu - asupra familiei. Progresul tehnic, restructurarea economică și socială pot determina curenți de adaptare a familiei: creșterea șomajului, scăderea veniturilor, criza de locuință etc. O astfel de situație o reprezintă și tranziția țărilor foste comuniste către economia de piață.

3.1.3. CARACTERUL INTEGRATOR AL POLITICII FAMILIALE

Familia și calitatea vieții de familie se află în strânsă interconexiune cu toate aspectele vieții economice, sociale, culturale. Diferite programe sociale care vizează piața muncii, educația, sănătatea, protecția socială a

persoanelor vulnerabile (vârstnici, copii, tineret, handicapați, șomeri), combaterea unor fenomene sociale patologice ș.a., nu pot fi eficiente dacă nu prezintă o coerență a intervențiilor la nivelul familial.

De aceea, politica familială interferează cu mai multe politici sectoriale: politica demografică, politica locuirii, politica ecologică, politica sanitară, politica culturală, politica în domeniul tineretului, politica de protecție socială a categoriilor defavorizate etc.

Spre deosebire de aceste politici sectoriale, politica familială realizează o sinteză globală și chiar o coordonare a influenței tuturor acestor măsuri sociale la nivelul grupului familial.

3.1.4. PROBLEMATICA POLITICII FAMILIALE

Cuprinde, în principal, următoarele domenii:

a) **funcțiile de procreare, de creștere și educație** a copiilor în cadrul familiei; această funcție se află în relație cu alte fenomene: nupțialitatea, divorțialitatea, celibatul, uniunile informale, durata uniunii, disoluția familiei etc.;

b) **influențele marilor domenii economice și sociale** (învățământul, sănătatea, starea de nutriție a populației, condițiile de locuit, posibilitățile de ocupare, serviciile sociale) asupra familiei;

c) **relațiile familiale**: constituirea cuplului conjugal, structura de autoritate, relația soț-soție, părinți-copii, reglementarea dizolvării familiei; o mare importanță o au pentru societate consecințele interacțiunii inadecvate copil-părinte, lipsa comunicării și neglijența ducând la abandon sau la comportamentul deviant, chiar delincvent, al copiilor;

d) **identificarea pragului de intervenție** a statului la nivelul grupului familial.

Așa cum am mai arătat, în societatea contemporană există o tendință de scădere a dimensiunii familiei, atât prin trecerea de la familia lărgită la cea nucleară, cât și prin reducerea numărului de copii (datorită planificării familiale, maternitatea este, în general, dorită).

Aceasta a dus la schimbări în relațiile părinți-copii:

- contacte mai strânse
- confruntare mai intensă și mai precoce cu lumea adulților

- moduri de educație non-autoritare
- relativizarea principiilor “universale” de pedagogie;
- valoarea socială a muncii casnice și a maternității;
- reducerea perioadei de creștere și îngrijire a copiilor, perioadă ce nu mai ocupă quasi-tot ciclul fertil al femeii;
- prelungirea fazei post-parentale (de la plecarea ultimului copil din cămin până la moartea mamei).

3.1.5. OBIECTIVELE ȘI PRINCIPIILE POLITICII FAMILIALE

Acestea depind, în general, de o ideologie (implicită sau explicită) și reprezintă orientările majore în domeniile enumerate mai sus (stimulare-contracurare, intervenție-nonintervenție, ierarhia priorităților).

În analiza politicilor familiale trebuie făcută distincția dintre obiectivele proclamate și cele urmărite în mod real. Raționalismul este depășit de presiunile economice, sociale, ideologice. În general, o politică familială implică o idee despre cum trebuie să arate și să se comporte o familie dar există și excepții (în Suedia sunt sprijinite toate formele familiale).

Conștientizarea importanței familiei pentru dezvoltarea și echilibrul social a determinat guvernele să ajungă la un relativ consens în proclamarea atașamentului față de familie. Modul de înțelegere și de concretizare a acestui atașament este însă diferit.

Calitatea vieții familiilor (nivel de trai, locuință, sănătate) susținerea constituirii și stabilității familiei, egalitatea de șanse, drepturile femeii, echilibrarea obligațiilor profesionale cu cele familiale, dimensiunea adecvată a populației, asigurarea, în general, a funcțiilor familiei - sunt obiective des întâlnite în documentele programatice ale guvernelor.

În stabilirea obiectivelor, demersul politicii familiale trebuie să pornească de la *diagnoza* situației existente:

- ce structuri familiale există, ce pondere au aceste structuri?
- în ce măsură familiile sunt capabile să stăpânească situațiile de criză, situațiile precare, în ce condiții ele nu-și mai pot asuma acest rol?
- care sunt situațiile și fazele ciclului familial cele mai critice din punct de vedere social și economic (nașterea, plecarea copiilor, decesul etc.) și cum pot fi ele controlate?

- ce prestații de întraajutorare există între membrii familiei?
- care este situația femeii în societate?
- ce politică socială există și cu ce efecte?

Influența obiectivelor asupra demersului de politică familială este vizibilă în toate cele patru domenii principale ale problematicii politicii familiale. Pentru exemplificare, în primul domeniu (funcțiile de procreare, de creștere și educație a copiilor) acționează obiectivul dimensionării populației, obiectiv și al *politicii demografice*. Politică pro sau anti natalistă se răsfrânge asupra instrumentelor politicii familiale. Vom exemplifica, pe scurt, această afirmație:

CHINA (politică anti-natalistă):

- concediu de maternitate foarte redus (65 zile la prima naștere, micșorându-se treptat la nașterile următoare);
- nu există indemnizație la naștere pe plan central sau obligatoriu;
- alocațiile pentru copii se acordă doar familiilor cu un singur copil;
- concediul medical plătit 100% pentru femeile ce suportă un avort (14 zile) sau sterilizare - legarea trompelor uterine (30 zile).

FRANȚA (politică pro-natalistă):

- limitarea avorturilor legale la motive terapeutice (Legea din 17.01.1975);
- alocații familiale extinse și consistente, în funcție de numărul copiilor;
- sistemul fiscal este conceput în vederea redistribuirii către familiile cu mulți copii;
- beneficii de maternitate "neutre" (fără a ține cont de resursele familiei sau de numărul de copii); protecția femeii salariate, concediu de maternitate (14 săptămâni), alocații pre și post natale, concediu post natal (2 ani);
- servicii sociale pentru tinerele mame;
- majorarea tuturor prevederilor (concedii, alocații) în funcție de rangul copilului;
- asigurarea unui venit minim familiilor cu cel puțin 3 copii (1981).

3.1.6. TIPURI DE POLITICĂ FAMILIALĂ

Deși termenul de politică familială are accepțiuni foarte diverse, prima distincție care trebuie făcută este cea între *politici familiale explicite*

*și politici familiale implicite*¹⁵⁵. Politici explicite sunt cele care cuprind măsuri luate în mod expres pentru familie și recunoscute astfel în mod oficial. Ele presupun programe specifice vizând atingerea unor obiective precise și explicite.

Politicile familiale implicite cuprind politicile și măsurile guvernamentale care nu vizează în mod direct familia, dar care o influențează. Aceste politici vizează indivizi, segmente ale populației, anumite probleme sociale precum și politicile sociale sectoriale.

O asemenea politică, care este implicită pentru familie, poate să fie explicită pentru alte sectoare sau grupuri sociale.

Așa cum am mai arătat, stabilirea unei politici familiale (principii, obiective, instrumente) depinde de o anumită ideologie, de anumite valori subiacente. Există două modele principale¹⁵⁶ care cunosc, în afara expresiilor lor clasice, numeroase variante sau chiar extreme, precum și combinații ale lor în diferite proporții:

a) **Modelul instituțional (redistributiv)**: vede politica familială ca pe un domeniu social major, îndeplinind servicii universale, în afara regulilor pieței, după principiul nevoilor. Acest model este bazat pe principiul egalității sociale și tinde să se extindă asupra tuturor aspectelor vieții civile, având ca scop redistribuirea resurselor.

b) **Modelul rezidual**: există două căi “naturale” (sau social-date) prin care nevoile individuale sunt îndeplinite: piața liberă și familia. Numai atunci când acestea nu funcționează sau sunt distruse intervin instituțiile sociale și statul. Protecția socială vizează familiile marginale sau pe cele aflate în mare nevoie. Acest model este legat de ideologia liberală a pieței libere și auto-susținerii.

Premisa tacită a modelului rezidual constă în conceperea familiei nucleare ca unitate de susținere și îngrijire bazată pe forțele pieței.

¹⁵⁵ Grigore Vâlceanu și colaboratorii: *Probleme actuale ale populației și politiciii familiale*, în “Probleme economice”, nr. 11-14, C.I.D.E.

¹⁵⁶ Barbara Hobson: *Women’s contribution to the family economy*, ArbetsLivs Centrum, Stockholm, 1982.

Modele de politici familiale

MODELUL REZIDUAL (S.U.A.) nu promovează munca femeilor	MODELUL INSTITUȚIONAL (Suedia) stimularea femeilor pentru a intra pe piața muncii
alocații familiale numai pentru cei cu venituri foarte mici	toți salariații primesc alocații în funcție de mărimea venitului
nu există securitatea locului de muncă în timpul concediului de maternitate	se garantează locul de muncă
impozitele sunt calculate pe familie	impozitele garantează tuturor indivizilor statut separat
lucrătorii cu program redus pierd importante beneficii (asistență medicală, nr. zile de concediu, salariu)	aceeași protecție și beneficii pentru lucrătorii (mame) cu program redus ca și cei pentru cei cu program normal
mama își întrerupe activitatea pentru a-și crește copiii	concedii parentale pentru mamă și tată, dezvoltarea serviciilor publice de îngrijire a copiilor mici.

Observăm din acest tablou comparativ caracterul mai activ al politicii familiale de tip instituțional în raport cu tipul rezidual. În unele situații, acest “activism” a dat naștere la efecte “perverse”, contrare obiectivelor urmărite. După unele păreri¹⁵⁷, în modelul redistributiv asigurările sociale ar ocupa principalul loc, pe când în sistemul rezidual, locul proeminent ar aparține asistenței sociale.

În evaluarea diferitelor politici familiale și în situarea lor mai aproape de un model sau de altul, se au în vedere următoarele criterii:

1) Raportul dintre universalism și selectivitate (programe pentru totalitatea familiilor sau programe specifice pentru familiile în situații dificile);

2) Sistemul de prestații familiale:

- sferă de cuprindere;
- distribuția pe categorii de familie;
- procent în produsul național;
- cheltuieli / locuitor;
- structură.

¹⁵⁷ Arnold J. Heidenheimer, Hugh Hecllo, Carolyn T. Adams, *Comparative public policy*, St. Martin's Press, New York, 1990, p.219.

3) Rețetele fiscale ale asigurării resurselor politicii familiale:

- ponderea contribuțiilor publice;
- ponderea contribuției persoanelor protejate;
- ponderea contribuției patronilor;
- ponderea contribuției organismelor non-guvernamentale;
- procentul cheltuielilor totale de securitate socială în P.I.B.;

de exemplu, în Suedia acest procent este 33,3 pe când S.U.A. de 13,8¹⁵⁸.

4) Modul în care este realizată egalitatea dintre bărbați și femei, mai ales în ceea ce privește activitatea profesională.

5) Modul de calcul al impozitelor.

6) Serviciile sociale familiale:

- diversitate;
- cost (gratuități, reduceri, cost integral);
- ponderea sectorului de stat și a celui privat în acest domeniu;
- sfera de cuprindere, categorii de beneficiari;
- procentul din P.I.B reprezentat de cheltuielile alocate acestui domeniu.

7) Raportul dintre administrarea centrală și locală a politicii familiale.

8) Raportul dintre sectorul public și cel privat în ceea ce privește contribuția la rezolvarea problematicii familiale.

La aceste criterii adăugăm încă unul care face diferențierea dintre o politică familială caracteristică unui regim democratic sau unuia totalitar:

9) Asigurarea libertății alegerii modului de viață familial dorit și a numărului de copii (câți, când, cu cine).

3.1.7. INSTRUMENTELE POLITICII FAMILIALE

Se pot clasifica în economice (instrumentale) și non-economice (expresive).

¹⁵⁸ Giovanni Andrea Comia, Sandor Sipos: *Children and the transition to the market economy*, Averbury, 1991.

Legislația familială reprezintă principalul instrument non-economic al politicii familiale. Ea poate fi concepută ca un pachet complet de legi cu referire expresă la familie sau poate să fie inclusă în dreptul constituțional sau în alte reglementări juridice. Dispozițiile legale reglementează căsătoria, vârsta minimă de căsătorie, divorțul, întreținerea copiilor, contracepția și avortul, drepturile mamei și ale copilului, drepturile și obligațiile părinților față de copiii minori (protecție, asigurarea dezvoltării bio-psiho-sociale), legitimitatea copiilor, drepturile văduvelor, ale persoanelor în vârstă, ale handicapaților, drepturile femeilor etc.¹⁵⁹

Alături de *cadru legislativ*, celelalte instrumente ale politicii familiale sunt susținute de mecanisme *bugetare* și *sisteme instituționale* care să permită aplicarea în practică a proiectului politic, urmărirea și controlul acestei aplicări.

Instrumentele propriu-zise ale politicii familiale sunt, în general, următoarele:

¹⁵⁹ Lupta pentru egalitatea și independența femeii este îndelungată. Ea s-a desfășurat paralel cu democratizarea și modernizarea societății. Lupta a fost dusă mai ales în planul drepturilor profesionale (după ce egalitatea în plan politic a fost formal recunoscută). În 1948 Declarația universală a drepturilor omului, articolul 25, paragraful 2 recunoaște principiul "venituri egale la muncă egală". În 1951 O.N.U. adoptă Convenția nr.103 privind remunerarea egală. Organizațiile internaționale și instituțiile interguvernamentale au avut un rol major în promovarea principiului egalității. Astfel, între 1976-1985, O.N.U. a organizat "Decada pentru femei", după ce, în 1970 a recunoscut conceptul de "tratament egal în privința securității sociale" (asigurare socială de boală, de invaliditate, ajutor în caz de deces, asigurare proprie - nu a soțului - pentru obținerea beneficiilor de maternitate, asigurarea în caz de șomaj). În 1975 a avut loc, la Mexico-City, Conferința Mondială a Anului internațional al femeii, care a adoptat "Declarația egalității femeii și a contribuției ei la dezvoltare și pace" precum și Planul mondial de acțiune". În 1980, la Copenhaga s-a desfășurat Conferința Mondială a Decadei O.N.U. pentru femei după ce, în 1979, Adunarea Generală a O.N.U. aprobase "Convenția eliminării oricărei forme de discriminare a femeii", Organismele europene (Conferința OECD, Tratatul de la Roma din 1951, Consiliul Comunităților Europene) s-au înscris pe aceeași direcție.

Legislația internațională are meritul de a fi statuat aceste drepturi și prevederi. Implementarea în plan național trebuie să cuprindă următoarele planuri: recunoașterea constituțională, în legislația muncii, în prevederile de securitate socială, competența justiției în încălcarea principiului tratamentului egal. Al doilea pas după recunoașterea în planul strategiilor legislative este aplicarea cotidiană a acestui principiu, ce intră în responsabilitatea guvernului național.

a) **Veniturile** și repartitia lor; acestea se constituie in instrumente ale politicii familiale în măsura în care se supun următoarele obiective: garantarea veniturilor familiale minime necesare unui trai decent, menținerea puterii de cumpărare a veniturilor disponibile ale familiei (compensare, indexare).

b) **Sistemul de prestații** (beneficii) familiale în bani și natură. Aici se includ alocațiile pentru copii, beneficiile legate de maternitate și de compensarea unui eveniment familial. Prestațiile sunt diferite de la o țară la alta în privința: criteriilor de eligibilitate, beneficiarilor, cuantumurilor, administrării și surselor de finanțare.

c) **Sistemul fiscal**, ca instrument al redistribuirii.

d) **Sistemul de asistență socială** (prevederile referitoare la asistența familiilor situate în condiții de riscuri diferite).

e) **Serviciile sociale** în favoarea familiei.

f) **Politica financiară**, care cuprinde subvenții și credite acordate familiilor.

Iată, în continuare, și aspectele evidențiate pe plan internațional în privința utilizării acestor instrumente:

a) **Veniturile:**

- garantarea unui venit minim pe familie (în general 60-70% din pensia de asigurări sociale minimă): Franța, Canada, Noua Zeelandă, Israel, Germania, Bulgaria, Cehoslovacia (25% din salariu mediu), Belgia, Olanda, Marea Britanie, Polonia (35% din salariu mediu); în Marea Britanie cuantumul depinde de statutul material și numărul de copii;

- compensări cu sume fixe (Cehoslovacia) sau indexări în funcție de evoluția prețurilor (Polonia, România).

b) **Prestațiile familiale.** (Anexa nr.1)

➤ **Alocațiile pentru copii.**

Acestea pot fi universale (Suedia, România, Ungaria, Germania) sau numai pentru cei săraci (sub un anumit plafon al veniturilor): S.U.A., Marea Britanie. Pe plan internațional, o poziție aparte ocupă Franța, care oferă un dublu sistem de alocații, unele cu caracter universal, altele fiind selective, disponibile numai pentru anumite familii (spre exemplu, cu venituri mici sau copii mulți).

În majoritatea țărilor, alocația se acordă numai dacă cel puțin unul dintre părinți face parte din populația ocupată. În România, alocația este universală și nu este condiționată decât de frecventarea cursurilor de către copiii școlari.

Vârsta limită de acordare a alocațiilor este de 16 ani, cu prelungire până la 18 ani, chiar 20 pentru cei care-și continuă studiile.

Cuantum: între 4 și 10% din salariu mediu (Polonia, Cehoslovacia, România, Germania). În unele țări, alocația este sporită (între 25 și 200%) în funcție de condiții: mame singure, orfani, plasament familial, copii handicapați (Ungaria, Franța, Suedia).

Criterii de diferențiere: veniturile familiei (S.U.A., Franța, Marea Britanie) structura și mărimea familiei (Ungaria, Cehoslovacia, Bulgaria, Franța); vârsta copiilor (Franța).

În unele țări, alocația nu se acordă pentru primul născut (Ungaria, Franța, Italia). Ea crește o dată cu rangul copilului (Ungaria) sau este plafonată sau chiar redusă după depășirea rangului 3-4 (Bulgaria).

➤ În afara alocațiilor pentru copii mai există **beneficii de maternitate** (indemnizația la naștere, concedii de maternitate, concedii medicale pentru îngrijirea copilului mic etc.)¹⁶⁰ (Anexa nr.2).

Între 1975-1980 a fost perioada în care s-a afirmat tendința realizării unei mai bune protecții în perioada pre și post-natală. Beneficiile în natură și indemnizațiile de naștere au crescut. În multe țări s-au făcut progrese considerabile privind durata concediului de maternitate și retribuirii lui precum și asigurarea păstrării locului de muncă. Organizația Internațională a Muncii (I.L.O.) a adoptat în 1952 standarde minime în aceste direcții. Astfel sunt prevăzute:

- concediu de maternitate de minimum 14 săptămâni, plătit cu 100% din salariul curent al mamei;
- interzicerea concedierii în timpul acestui concediu;
- pauze pentru hrana la sân a copilului în timpul zilei de muncă;
- asistență medicală și medicamente gratuite în perioada gravidității, nașterii, lehzuziei, iar pentru copil până la 1 an la cel puțin.

¹⁶⁰ În 1919 Conferința Mondială a Muncii adoptă prima Convenție privind protecția maternității. Pentru prima dată pe plan internațional se afirmă instrumentele principale ale protecției: menținerea locului de muncă pe perioada întreruperii activității și protejarea sănătății femeii în timpul și după naștere.

Deși la început aceste drepturi erau garantate numai celor ce participau cu cotizații la Asigurările sociale, după 1980, condiționarea a fost relaxată (Franța, 1980; Germania, 1979; Finlanda, 1981; Luxemburg, 1983; Ungaria, 1983), drepturile (în special cele în natură) fiind acordate doar pe baza actului de identitate. În țările cu natalitate mare (Coreea, China), beneficiile de maternitate se restrâng începând cu cel de-al treilea copil¹⁶¹.

În multe țări, multe femei (în special cele cu copiii preșcolari) pot opta pentru *forme speciale de muncă plătită*: timp de lucru parțial, activitate temporară sau ocazională, lucru la domiciliu. În mod formal, cei care ocupă astfel de locuri de muncă nu sunt excluși de la schemele de securitate socială dar li se cer anumite condiții greu de îndeplinit (o anumită perioadă lucrată neîntrerupt, o sumă minimă a cotizației). În țările unde aceste forme de activitate au luat avânt, guvernele au luat măsuri speciale de protecție (Canada, 1983; Japonia, 1974; Peru, 1983; Luxemburg, 1976; Portugalia, 1978; Costa Rica, 1982; Guineea Bissau, 1980; Marea Britanie, 1977; Egipt, 1980; Franța, 1972; 1982, 1983). În Australia și Noua Zeelandă, lucrătorii cu program redus sunt însă excluși de la indemnizații de șomaj. În Germania și Olanda ei sunt excluși de la pensia suplimentară¹⁶².

➤ **Pentru familiile sărace**, într-o serie de țări sunt folosite alocații pentru chirie, energie, transport, medicamente, tichete de masă ș.a.

În unele țări (Ungaria, Bulgaria, Franța) copiii beneficiază de mese școlare gratuite sau la prețuri subvenționate. În Franța, la începutul anului școlar se acordă alocație specială pentru procurarea manualelor și rechizitelor școlare.

Implementarea prestațiilor familiale ridică numeroase probleme, cu efect asupra eficacității lor:

- determinarea eligibilității;
- calculul plăților;
- formularistica;
- descurajarea muncii;
- fraudă (40% din programul american *Aid for Families With Dependent Children*).

¹⁶¹ Anne Marie Brocas, Anne Marie Cailloux, Virginie Oget: *Women and social security*, International Labour Office, Geneva, 1990, p. 60.

¹⁶² Idem, p. 28.

De multe ori, prestațiile familiale sunt legate de conceptul de “cap de familie”. Mai este valabil acest concept în societatea contemporană în care atât bărbatul cât și femeia muncesc și contribuie în mod egal la veniturile familiei, la îndeplinirea responsabilităților etc.?

Membrii familiilor femeilor ocupate tind să aibă aceleași drepturi cu membrii familiilor unde există bărbați ocupați (pensii de urmași și alte forme de asigurări sau asistență socială).

Deși, la început, încasarea alocațiilor pentru copii era făcută de către tați, ca fiind salariați și asigurați, după anul 1980 și mama a fost îndrituită la acest lucru (în unele cazuri alocațiile se împart: 50% ia mama, 50% - tatăl). În cazul divorțurilor și separărilor beneficiază de alocațiile părintele în a cărui întreținere a rămas copilul.

Exemple de țări unde și mama are drept la alocație pentru copii: Suedia, Irlanda, Marea Britanie, Belgia, Elveția.

Tabel III.1

Valoarea proporțională a alocațiilor familiale în țările C.E.E (cupluri cu venituri medii și cu doi copii de 10 , respectiv 12 ani - ianuarie 1981).

Nr.	țara	% din venitul lunar mediu
1	Belgia	14,0
2	Danemarca	3,8
3	Franța	7,6
4	Germania	5,5
5	Irlanda	2,4
6	Italia	5,0
7	Luxemburg	7,6
8	Olanda	9,2
9	Marea Britanie	8,8
10	Suedia	8,0

Sursa: Catherine Jones: *Patterns of social policy*, Tavistock, New York, 1985, p.197.

c) Sistemul fiscal are un efect redistributiv: pe verticală, de la cei cu venituri mari la cei cu venituri mici prin sistemul progresiv de impozitare - și - pe orizontală, de la familiile fără copii sau cu copii puțini, la familiile cu mulți copii (reducere de impozit în funcție de numărul copiilor aflați în întreținere) . (Anexa nr.3)

În multe țări care nu au un sistem de alocații pentru copii, sau acestea au un quantum mic sau au criterii restrictive de acordare - sistemul

fiscal este principalul mijloc de compensare a cheltuielilor legate de creșterea și educația copiilor (SUA, Israel, Olanda, Austria, Marea Britanie¹⁶³).

În Franța unitatea de calcul a impozitului pe venit este familia. Determinarea coeficientului familial se face astfel: 0,7 unități unități de consum fiecărui membru peste 14 ani, 0,5 unități de consum celor sub 14 ani și 0,3 unități pentru cheltuielile fixe ale familiei, indiferent de mărimea ei. Pentru determinarea impozitului se pornește de la venitul familiei pe anul anterior (fără prestații familiale) care se împarte la coeficientul familial, obținându-se venitul/unitate fiscală. Impozitul se stabilește progresiv, pe tranșe de venit impozabil pe unitate fiscală. Alte țări au optat pentru extinderea și majorarea alocațiilor familiale și renunțarea la reducerea de impozit (Germania - 1975, Australia - 1976, Suedia - 1982). În Canada, și SUA există sistemul "TAX-CREDIT" (1972)¹⁶⁴.

În general, există o legătură între nivelul impozitării existent într-o țară și nivelul transferurilor: țările care au o impozitare redusă (SUA, Canada, Australia) au transferuri sociale mai mici. Există însă și excepții: Franța (impozitare redusă, dar transferuri sociale generoase), Marea Britanie (impozitare mare, dar transferuri sociale relativ mici).

d) Asistența socială

Aceasta este, în general, mai puțin dezvoltată în țările foste socialiste dar în statele occidentale este bine organizată și focalizată asupra categoriilor celor mai expuse.

Asistența socială este destinată, în funcție de nevoi, grupurilor celor mai defavorizate sau chiar individualizată. Ea cuprinde beneficii în bani, natură, servicii și se adresează deci, în principal, familiilor sărace, orfanilor, handicapaților, familiilor cu probleme, în general. Există, de asemenea, asistența socială pentru cei privați de o familie proprie, cei care trăiesc în instituții.

e) Serviciile sociale: învățământul general gratuit, asistența medicală gratuită, servicii de îngrijire a preșcolarilor sau supraveghere în lipsa părinților, servicii orientate spre timpul liber și dezvoltarea psihică, intelectuală și motorie a copilului, terapia de familie, servicii de îndrumare privind igiena și alimentația copiilor, servicii de îndrumare a adulților în

¹⁶³ Ibidem., p. 99.

¹⁶⁴ Ibidem., p. 101.

relațiile cu copiii, servicii de planificare familială, consiliere și îndrumare familială, ajutor menajer. (Anexa nr.6)

Serviciile sociale pentru familii, după cum vedem, au o mare diversitate (diversitate care însă nu este prezentă în țările mai puțin dezvoltate). Din această cauză, o clasificare a lor este dificilă. Se pot avea în vedere criteriile:

- servicii gratuite sau plătite;
- servicii subvenționate sau aflate sub acțiunea pieței libere;
- servicii centralizate sau locale;
- potrivit specificului activității, aceste servicii contribuie la facilitarea exercitării funcțiilor familiei (prin menținerea veniturilor, educație, comunicarea și solidaritatea familială) la îmbunătățirea calității vieții de familie.

O tendință recent manifestată în planul protecției sociale, cerută de necesitatea reducerii cheltuielilor guvernamentale, este cea a "benevolatului" (voluntariatului) în prestarea de servicii către familii - nu într-un cadru organizat neapărat (asociații, organizații etc.) ci chiar prin refacerea forței solidarității vecinătății și a comunității locale. Influențate și de schimbările demografice, rețelele sociale și serviciile la domiciliu tind să capete o importanță din ce în ce mai mare, fiind bazate pe întrajutorare și reprezentând un tampon între familiile lipsite de sprijin și stat.

Aceste servicii sunt deci concentrate asupra familiilor cu resurse economice și sociale slabe (familii monoparentale, bătrâni singuri, bolnavi)¹⁶⁵.

¹⁶⁵ Pentru exemplificare, iată o tipologie de prestări de astfel de servicii:

- îngrijire personală;
- spălarea rufelor;
- procurare de bunuri alimentare;
- procurare de combustibil;
- reparații instalații sanitare;
- zugrăvit;
- însoțire în vizite sau alte ieșiri;
- plătirea telefonului;
- ziare, reviste, cărți (cu împrumut sau cadouri);
- radio, televizoare;
- activități recreative și culturale;
- asistentă infirmieră;
- analize medicale la domiciliu;
- tratamente de recuperare;

În multe cazuri, serviciile sociale se îmbină cu prestațiile în bani și în natură, pentru familiile sărace. Dacă aceste prestații contribuie la menținerea unui nivel de trai măcar la un anumit prag minim, serviciile încearcă să rezolve și alte probleme (câteodată corelate cu sărăcia), în special legate de patologia socială: delincvență, alcoolism, toxicomanie, violență, neglijență parentală, exploatare și abuzuri față de copii.

O mare problemă o reprezintă eficiența acestor servicii, bazată pe simplitatea procedurilor formale, accesibilitate, calitate.

f) Subvențiile pentru produsele destinate copiilor au fost treptat înlăturate prin cerințele de austeritate financiară. Pentru familiile foarte sărace există în multe țări (atât din Est cât și din Vest) subsidii (reduceri, gratuități) în următoarele domenii: chirie, întreținerea locuinței, taxe pentru creșe și grădinițe, transport, manuale, rechizite școlare, medicamente.

Pentru produsele alimentare sau obiectele de vestimentație sunt folosite bonuri (tichete) cu care beneficiarii pot achiziționa bunuri subvenționate din magazine specializate. Subvențiile pot cuprinde și întreaga populație.

g) Creditele sunt folosite în toate țările, în special pentru tinerele familii sau pentru nevoi speciale (reparații ale casei, achiziționări de locuințe sau alte bunuri de folosință îndelungată).

3.1.8. CONCLUZII

a) Statul, prin instrumentele economice și non-economice ale politicii sale familiale, influențează puternic calitatea vieții de familie.

b) Deși are un rol foarte important, statul înregistrează eșecuri ori de câte ori încearcă să se substituie familiei în loc de a o ajuta în realizarea funcțiilor ei.

c) Politica familială depinde de o ideologie, de valori implicite.

-
- asistență nocturnă;
 - asistență medicală generală;
 - procurarea medicamentelor.

(*I servizi di assistenza domiciliare*, Ministero dell'Interno, Roma, 1984, pp. 30-31).

3.2. POLITICA FAMILIALĂ A STATULUI ROMÂN ÎNTRE 1950 - 1990

3.2.1. INTRODUCERE

În anii în care au precedat cel de al doilea război mondial, România, alături de celelalte țări din Europa de Est, aparținea vastei zone ce se întindea de la Marea Baltică la Peninsula Iberică, zonă diferențiată, din punct de vedere al stadiului evoluției instituției familiale, de statele mai avansate din vestul și nordul continentului.

Urmările celui de al doilea război mondial au suprapus realității geografice a apartenenței europene, o entitate geopolitică nouă: Europa de Est, care a urmat tendința integrării economice, politice și militare cu U.R.S.S.

Deși aflate la un alt nivel de dezvoltare, în perioada interbelică țările Europei de Est puteau fi asociate (prin unele trăsături comune) diferitelor grupări de țări occidentale¹⁶⁶. Între 1965 și 1985, Europa de Est ajunge însă să alcatuiască un ansamblu relativ omogen și distinct de restul continentului.

În cadrul acestui ansamblu au existat însă și diferențieri. Analiza calității vieții de familie în România și a politicii familiale a statului comunist român pune în evidență, mai ales după 1968, câteva aspecte "originale".

3.2.2. TRĂSĂTURI GENERALE ALE POLITICII FAMILIALE ÎN STATELE COMUNISTE

În privința politicii familiale, datele statistice oficiale nu arată o diferență fundamentală între lumea capitalistă și statele socialiste ci, mai degrabă, între țările socialiste și cele capitaliste pe de o parte, și lumea a

¹⁶⁶ De exemplu: R.D.G, Ungaria și Cehia cu R.F.G.și Austria; Polonia, Bulgaria și România cu Franța, Olanda, Italia; Albania și Iugoslavia cu Irlanda, Spania, Portugalia, Grecia.

III-a, pe de altă parte. Astfel, în 1980 cheltuielile pentru securitate socială erau în medie ,16,6% din P.I.B. în țările capitaliste dezvoltate, 14,9% în țările socialiste și numai 3,5% în țările în curs de dezvoltare¹⁶⁷.

În privința numărului mediu al programelor de securitate socială, în țările capitaliste dezvoltate acesta era 5, în țările socialiste 4,44, în țările în curs de dezvoltare 2,71.

Tot criteriile statistice formale arată prezența, în politica statelor socialiste, a unor programe pentru mame și copii (alocații, servicii, concedii etc.) mult mai generoase decât în țările capitaliste (cu excepția celor scandinave)¹⁶⁸.

Prin urmare, există opinia că politica socială (și familială) a statului socialist nu este în sine greșită. Eșecul politicii sociale a socialismului a fost provocat de falimentul economiei, care nu a mai fost capabilă să o susțină, și de supremația unei ideologii rupte de realitate și a unei puteri de natură totalitară.

O altă opinie susține că politica socială socialistă este structural neadekvată și că trebuie puse în funcțiune un nou concept și un nou sistem al politicii sociale.

În continuare vom prezenta câteva trăsături distinctive ale politicii sociale și familiale a regimurilor comuniste în comparație cu statele capitaliste:

a) Egalitarismul. Regimurile comuniste susțin ideea desființării discriminărilor între oameni și a administrării centralizate și planificate a resurselor economice și non-economice în scopul dezvoltării umane. Principalul mecanism al realizării egalitarismului este *redistribuirea*, limitând veniturile primare (din muncă) și susținând veniturile secundare (din redistribuire) ale familiei. Având la îndemână practic în mod nelimitat avuția unei țări întregi, rezultatele primelor două decenii de guvernare comunistă în privința protecției sociale au fost notabile comparativ cu situația interbelică. Chiar în condițiile de după cel de al doilea război mondial (când venitul național și veniturile populației erau foarte reduse) statul a reușit să sporească cheltuielile sociale, să extindă asistența medi-

¹⁶⁷ G.A.Cornia, S.Sipos, op. cit., p.70.

¹⁶⁸ Cel puțin doi indicatori plasează mai bine țările socialiste în raport cu cele capitaliste: rata înrolării în învățământul preșcolar și rata ocupării forței de muncă feminine.

cală și rețeaua de învățământ. Mortalitatea infantilă, morbiditatea, analfabetismul - s-au redus spectaculos iar speranța de viață și nivelul de școlaritate al populației au crescut.

b) Efectul acestui redistribuirii dusă până la extrem a fost paternalismul. Statul se implica în cele mai importante aspecte ale vieții familiale și individuale. Instrumentele acestui paternalism erau:

- ocuparea completă, în mod artificial, a forței de muncă;
- universalismul asigurărilor sociale, care acopereau totalitatea salariaților de stat (fiind presupus că, mai devreme sau mai târziu, fiecare va deveni salariat de stat);

- accesul gratuit la educație și asistență medicală;

- sistemul de prețuri subvenționate, fundamentat pe criterii ne-economice; acest sistem opera în privința itemilor esențiali ai consumului populației: chirii, energie, alimente de bază, transport public, majoritatea serviciilor; acest sistem acționa ca un sistem de beneficii universale, care asigura accesul la realizarea nevoilor fundamentale ale tuturor, chiar a celor cu venituri foarte mici; cu timpul însă, odată cu creșterea veniturilor și schimbarea structurii subvențiilor, acest sistem a ajuns să-i favorizeze pe cei relativ avuți; astfel nu numai eficiența lui economică este pusă sub semnul întrebării ci și echitatea; de altfel, sistemul de prețuri subvenționate a constituit un pretext pentru menținerea veniturilor la nivel redus;

- sistemul de distribuire a locuințelor prin întreprinderi.

c) Ignorarea nevoilor reale. Deși sună paradoxal, statul comunist a avut o atitudine paternalistă față de majoritatea populației dar a arătat un dezinteres total față de grupurile cele mai defavorizate. Astfel, sistemul de securitate socială era dezvoltat asimetric, acceptând protecția socială pentru cei ce munceau (asigurări sociale) dar nu și pentru cei care nu erau cuprinși în sfera activității social-economice (asistența socială era quasi-ignorată, subdezvoltată, marginalizată). Statul nu proteja ceea ce nu putea controla. Trei elemente, prezente în statele capitaliste, lipseau în cele socialiste: indemnizația și ajutorul de șomaj; programele de indexare automată a pensiilor; programele universale în general (de exemplu alocațiile pentru copii, asistența medicală, pensiile de boală sau incapacitate de muncă nu acopereau toți beneficiarii posibili). Condiția pentru a

obține beneficiile de securitate socială - inclusiv pentru copii - era munca retribuită. Chiar în cazuri disperate - copii ai caror amândoi părinții nu lucrau - această regulă nu cunoștea excepții.

Astfel, nevoile individuale sau ale unor grupuri particulare, "marginale", nu erau luate în considerare. Saracii și problema sărăciei erau neglijate pentru că, în mod oficial, ele nu existau, fiind rezolvate o dată pentru totdeauna.

d) Subordonarea obiectivelor politicii sociale și familiale dezvoltării economice propagandistice, imperativelor și primatului unui stat totalitar coercitiv. Aceasta îndepărtează politica statelor comuniste atât de modelele orientate către nevoile populației cât și de modelele orientate spre pragmatism. Fundamentarea predominant ideologică determină caracterul formal al multor prevederi și măsuri, făcându-le să contravină, în mod practic, atât dorințelor și nevoilor populației cât și necesităților unei economii eficiente.

Astfel, după 1980, cheltuielile social-culturale înregistrează o scădere lentă, justificată de rațiunea primatului sferei productive în raport cu sfera non-productivă. Supralicitarea statutului de salariat a determinat devalorizarea socială a statutului femeilor casnice, liber-profesioniștilor, țăranilor. Dacă o problemă era considerată rezolvată în plan ideologic (de exemplu problema locuințelor, a ocupării forței de muncă, inflația), societatea nu mai făcea nimic pentru a contracara persistența ei în planul real.

e) Centralismul excesiv și excluderea societății civile de la elaborarea și aplicarea politicii familiale, urmare directă a naturii totalitare a regimului, se traducea prin:

- *controlul total* al statului asupra aspectelor de politică economică și socială ce influențează viața de familie (veniturile, socializarea copiilor, locuința etc.);

- abolirea autonomiei fondului de asigurări sociale;
- limitarea câmpului de acțiune de la nivelul local;
- dispariția organismelor non-guvernamentale;
- absența conceptului de drepturi sociale din vocabularul politic;
- asistența socială discreționară.

În concluzie, chiar dacă regimurile totalitare au creat sisteme de politică familială asemănătoare formal cu cele din țările capitaliste

dezvoltate (beneficiile pentru mame și copii, asigurări sociale, învățământ, servicii de îngrijire a preșcolarilor, asistență medicală, emanciparea femeii)

- rezultatele și efectele acestor sisteme nu au fost aceleași.

Chiar dacă în primii ani după război politica familială și socială a comunismului ar fi putut fi justificată (reducând sărăcia masivă și unele inegalități), în ultimul deceniu datele obiective au arătat falimentul acestei politici: deteriorarea nivelului de trai, penuria, scăderea calității serviciilor sociale, aspecte critice ale vieții de familie, stagnarea sau chiar scăderea indicatorilor consumului populației sau evoluția nefavorabilă a unor indicatori demografici (mortalitatea infantilă, speranța de viață).

Administrația publică devine din ce în ce mai incapabilă să răspundă nevoilor reale ale populației (la aceasta contribuind și scăderea performanței economiei).

3.2.3. ETAPE ALE POLITICII FAMILIALE ÎN ROMÂNIA ÎN TIMPUL REGIMULUI COMUNIST

Punerea în practică a comunismului în România s-a lovit de rezistența elementelor societății civile. Putem considera familia ca unul dintre aceste elemente. Proclamarea, în ideologia oficială, a familiei ca “celulă de bază a societății” nu era o simplă propagandă, ci și o justificare a intervenției statului în spațiul privat, pentru a-și instaura acolo controlul prin distrugerea valorilor tradiționale.

În prima etapă a regimului comunist în România (1950-1965), s-au manifestat o serie de fenomene de criză la nivelul familial: scăderea brutală a fertilității, conflicte, sporirea divorțialității (de exemplu, dacă în 1940 se înregistrau 0,5 divorțuri la 1.000 de locuitori, în 1960 această rată ajunge la 2,01/1.000).

Aceste fenomene n-au fost numai rezultatul rupturilor sociale, al schimbărilor majore petrecute în societate (industrializarea masivă, urbanizarea, colectivizarea agriculturii, exodul rural), ci și consecința unor măsuri politice mai mult sau mai puțin directe ce aveau ca scop creșterea dezordinii pentru a spori controlul (“divide et impera”).

Caracterul extensiv al economiei, în condițiile unei industrializări forțate, făcea necesară o forță de muncă numeroasă. Alături de exploatarea rezervorului rural, a fost nevoie de utilizarea forței de muncă feminine.

Prin urmare, emanciparea femeii nu a fost numai o lozincă a ideologiei oficiale, ci și o cerință a modelului specific de dezvoltare a economiei (la care se adaugă importanța veniturilor femeii în asigurarea unui minim relativ decent de trai al familiei - salariile fiind, în general, reduse). Pentru a putea munci, femeia trebuia "eliberată" de povara responsabilităților familiale.

În aceste condiții, s-a adoptat, în 1957, liberalizarea avorturilor. Femeia era stimulată să devină salariată prin beneficii legate de maternitate (concedii de maternitate, concedii medicale, concedii fără plată, garantarea locului de muncă pe perioada întreruperii activității, extinderea rețelei de creșe și grădinițe).

După 1965, statul își schimbă însă atitudinea față de familie. Etapa "internaționalismului comunist", când statul comunist român acționa în același mod cu țările "frățești" sub bagheta U.R.S.S., este înlocuită cu o altă etapă, dominată de național-comunism și pretenția de independență față de U.R.S.S. În acest context, regimul din România trece la reconsiderarea unor instituții, printre care și familia, încercând să integreze ideologia tradiționalistă în ideologia oficială. Dacă în primul deceniu al regimului comunist statul voia să rupă solidaritatea familială, să-și exercite presiunile și controlul asupra indivizilor atomizați, dependenți de suportul statului și nu al propriei familii - în a doua etapă, statul caută mijloace mai subtile de penetrare și de utilizare a spațiului privat în interesul propriu. În ciuda măsurilor luate anterior, familia românească n-a devenit un vestigiu al unei societăți revoluate, ci a rămas o instituție puternic valorizată, lucru ce ar putea fi folosit în cadrul unui eventual santaj exercitat asupra membrilor ei. De aceea, statul a început să fie interesat în consolidarea stabilității familiei.

Legislația divorțului a fost modificată prin impunerea unor condiții deosebit de restrictive. În 1967 nu s-a înregistrat nici un divorț, pentru ca între 1968 și 1972 rata divorțurilor să evolueze între 0,2 și 0,5 la 1.000 de locuitori. Celibatarii și cei fără copii erau penalizați printr-o taxă specială și accesul lor la locuințe era mai dificil. Divorțul era stigmatizat, blocând promovarea administrativă și politică.

Mărimea și forța națiunii trebuiau susținute și demonstrate de investiții extensive în economie și de creșterea accelerată a populației. Epuizarea rezervorului rural în ceea ce privește forța de muncă precum și

argumente politice și ideologice au dus la faimosul decret 770 din 1966 care a interzis avortul, limitându-l doar la cazuri excepționale. Aceasta a coincis și cu prohibirea tacită a mijloacelor contraceptive. Creșterea natalității s-a făcut prin mijloace coercitive și nu stimulative. Mărirea alocațiilor pentru copii a fost nesemnificativă, iar celelalte prestații familiale introduse (de exemplu ajutorul lunar dat mamelor cu peste 3 copii pe întreaga lor viață) nu a putut schimba tendința “pe termen lung” de reducere a natalității. Înăsprirea ulterioară a legislației (1985 și 1987) nu a schimbat situația, ceea ce arată că familia reacționează mai puțin la măsuri politice directe, găsind un comportament “subversiv”, de contracarare a acestora și de menținere a unei evoluții relativ autonome.

Aspectul represiv al politicii familiale a determinat familia să se organizeze pentru a rezista imixtiunii statului, pentru a atenua, transgresa sau ignora prevederile juridice.

3.2.4. ASPECTE ȘI EFECTE ALE POLITICII FAMILIALE ÎN ROMÂNIA, ÎNTRE 1950-1989.

Putem enumera următoarele **aspecte specifice**:

a) *Veniturile familiilor* erau foarte reduse, menținute în mod artificial la un nivel scăzut. O pondere importantă în aceste venituri o aveau transferurile sociale.

b) *Standardul de trai foarte redus* era determinat nu numai de nivelul veniturilor ci de cel al consumului. România a avut o situație inferioară în comparație cu celelalte țări socialiste din Europa la aproape toți indicatorii de consum al populației. Penuria generalizată și mai acută decât în țările vecine se poate explica prin efortul substanțial de acumulare (30-34% din venitul național) și prin efortul de returnare accelerată a datoriei externe.

c) *Cheltuieli sociale foarte reduse*, de asemeni, în comparație cu țările socialiste est-europene.

Tabelul III.2

Cheltuieli sociale față de P.I.B. în 1989

țara	Pondere (%)
Bulgaria	19,9
Cehoslovacia	23,3
ROMÂNIA	14,2
Ungaria	24,5

d) **Alocațiile pentru copii** erau deturnate de la scopul lor firesc, de protecție a copiilor. Ele nu se acordau copiilor celor fără loc de muncă și erau diferențiate în defavoarea mediului rural.

Din 1960, la stabilirea cuantumului alocațiilor s-au avut în vedere trei criterii:

- venitul lunar al susținătorului legal (s-au fixat 5 grupe de venituri);
- rangul copilului;
- mediul (urban sau rural) de domiciliu.

Tot atunci a fost introdus și plafonul maxim de venit.

Ulterior (1985), legislația a adus unele modificări care vizau:

- reducerea diferențierii alocației în funcție de venitul părintelui (s-a trecut de la 5 la 3 grupe de venituri) și de rangul copilului (lucru valabil până la al treilea născut, după aceea acționând și alte categorii de prestații);

- prelungirea perioadei de acordare a alocației (de la 14 la 16 ani);
- majorarea cuantumurilor.

Caracteristic politicii familiale a regimului comunist român era faptul că alocațiile erau privite predominant ca un instrument de stimulare a natalității și nu de protecție a copilului sau de ridicare a calității vieții de familie.

e) O altă trăsătură a politicii familiale a statului socialist este și **intrarea masivă a femeilor în forța de muncă**, intrare stimulată prin: concediu pre și postnatal plătit, totalizând 112 zile; dreptul mamei la un concediu plătit (în caz de îmbolnăvire a copilului sub 3 ani) până la 65-85% din salariu, potrivit vechimii în muncă (dar acest concediu nu putea depăși două săptămâni pe lună); concediu fără plată pentru îngrijirea copilului preșcolar; garantarea locului de muncă pe perioada întreruperilor; dezvoltarea rețelei de creșe și grădinițe.

Aceste prevederi legale urmăreau și creșterea fertilității femeilor ocupate.

f) **Serviciile sociale** (în special asistența medicală și învățământul), gratuite în bună parte, sau situate la prețuri accesibile, au beneficiat însă de subvenții din ce în ce mai reduse și aveau un mare grad de birocratizare, centralism, rigiditate - ceea ce a dus la scăderea calității prestațiilor lor.

g) Aspectul esențial coercitiv al politicii pro-nataliste.

Stimulele erau mult mai puțin generoase decât în celelalte țări din estul Europei (de exemplu mărimea concediului de maternitate, mărimea alocațiilor și a prestațiilor familiale, în general, calitatea serviciilor pentru mame și copii etc.) În schimb, restricțiile legislative cu privire la întreruperea sarcinii erau deosebit de dure.

În ceea ce privește efectele acestei politici familiale, ele se pot grupa astfel:

a) Asupra nivelului economic al familiei. În ciuda unei relative nivelări a veniturilor familiale, diferențele sociale s-au menținut:

- între familiile sărace și cele avute (prin sistemul de subvenționare a bunurilor și serviciilor care acționa nediferențiat);

- între familiile cu un copil și cele numeroase, cu mulți copii (astfel, pentru nașterea primului copil, familia era scutită de așa-zisa "taxă pe celibat" și beneficia și de alocație, pe când nașterea celui de al doilea copil nu mai era stimulată);

- între familiile din mediul rural și cele din mediul urban;

- între diferitele zone ale țării.

b) Asupra stării de sănătate a membrilor familiei.

Potențialul biologic al familiei românești cunoaște o degradare continuă după 1980. România ocupă în anul 1989 ultimul loc din Europa la speranța de viață și primul loc în ceea ce privește rata mortalității infantile. Pe plan mondial, România înregistrează o mare scădere de rang la acești indicatori (între 1979 și 1989).

La această deteriorare dramatică au contribuit scăderea calității vieții, neglijarea asistenței medicale precum și politica demografică represivă. Urmările acestei politici se extind pe următoarele planuri: dinamica mortalității materne; dinamica mortalității infantile; dinamica morbidității specifice; incidența asupra calității produsului concepției¹⁶⁹.

Iată câteva date:

- în 1985 mortalitatea mamelor la naștere era de 10 ori mai ridicată în România față de media europeană;

¹⁶⁹ Cf. Smaranda Mezei: *L'odysee de la famille roumaine*, în "Revue française des affaires sociales", nr.2/1991.

- în 1989, în România s-au înregistrat 1,47 decese datorate avorturilor la mia de nașteri vii, față de media europeană de 0,03;
- din 626 decese la naștere în 1989, 545 au fost datorate avorturilor ilegale;
- creșterea numărului copiilor malformați;
- creșterea numărului nașterilor premature;
- curba mortalității infantile urmărește curba fertilității ceea ce înseamnă că fiecare spor de nașteri s-a făcut ucigând copii;
- starea de subnutriție (771 calorii / zi în România, față de 1045 în fosta R.D.G. sau 1.329 în Ungaria; de fapt România avea cea mai scăzută rație calorică din Europa, cu excepția Albaniei, la care se adaugă și carențe nutritive (malnutriție).

c) *Distorsiunea structurii populației României*; dotarea populației României cu cele două cohorte supra-dimensionate (1967 și 1968) a ridicat numeroase probleme: supra-aglomerarea spațiilor școlare, agravarea crizei de locuințe, dificultatea de a găsi un loc de muncă.

d) *Asupra relațiilor intrafamiliale*:

- supra încărcarea femeii;
- neglijarea copiilor, în condițiile în care părinții trebuiau să muncească în afara domiciliului și să facă față penuriei de bunuri;
- creșterea numărului copiilor nedorți care, în cazul unor condiții dificile (mame singure, mame foarte tinere, familii cu statut social-cultural scăzut, părinți fără loc de muncă, bonavi, handicapați sau aflați în detenție etc.) erau abandonați;
- eșecul familiei în îngrijirea și educația propriilor copii este subliniat de proporția instituționalizării copiilor.

România reprezintă un caz unic în lume, având o rată ridicată a instituționalizării copiilor - 3,4% - când, în mod normal, această rată nu trebuie să depășească 1%¹⁷⁰.

Care sunt cauzele acestei situații? Sărăcia nu poate explica acest fenomen. Niciodată în istorie, nici chiar în țările cele mai sărace, instituționalizarea copiilor nu a avut o atât de mare amploare. Nici chiar existența abandonului nu implică neapărat preluarea creșterii și educării

¹⁷⁰ M. Berthier, D. Bonneau: *Les institutions pour enfants en Roumanie* în "Devenir" - revue europeenne du developpement de l'enfant, Volume 4, no.2, 1992.

acestor copii către stat. Remarcăm pericolele instituționalizării asupra dezvoltării psihice și motorii a copilului, chiar în condiții materiale excelente. Originea acestui fenomen trebuie căutată în politica demografică represivă și în lipsa de acces la avort și contracepție în condiții economice dezastruoase, care împing mamele să-și abandoneze copiii. Un rol important l-a avut, de asemenea, postura paternalistă a statului, intruziunea acestuia în viața privată și pretenția de a asigura socializarea și educația copiilor mai mult decât însăși familia.

e) Asupra cadrului moral și spiritual al familiei.

Puritanismul ideologiei dominante a contribuit la menținerea moralei și valorilor familiale tradiționale, în ciuda unei îndiscutabile modernizări. Nu trebuie uitat că familia a jucat și rolul unui refugiu în fața mediului social opresiv. Atașamentul față de familie reiese nu numai din aprecieri subiective ci și din date obiective: marea propensiune spre căsătorie și proporția redusă a celibatului definitiv, vârsta redusă la căsătorie, rata scăzută a divorțurilor comparativ cu media europeană, numărul mic al copiilor născuți în afara căsătoriilor, proporția ne semnificativă a “uniunilor libere” etc.

3.3. POLITICA FAMILIALĂ ÎN ROMÂNIA, DUPĂ 1989

3.3.1. ASPECTE

Începând cu 1990, familia românească a avut de înfruntat, pe lângă dificultățile create de consecințele crizei socialismului, și dificultățile tranziției la economia de piață. În această situație, măsurile luate în privința familiei de noul regim s-au concentrat, practic asupra a două aspecte:

- a) susținerea familiilor în efortul de a face față rigorilor tranziției și
- b) politica reparatorie a efectelor politicii familiale anterioare.

a) în privința primului aspect:

- s-au luat măsuri în vederea unei relansări a funcției economice a familiei (Decretul nr.54/1990, Legea nr.31/1990, Legea fondului funciar);

- măsuri de protecție socială a șomerilor;
- omogenizarea sistemului de alocații pentru copii;
- reorganizarea asistenței pentru cei săraci (ajutorul social, cantine sociale);
- indexarea periodică a veniturilor în raport cu dinamica prețurilor.

b) în privința celui de-al doilea aspect:

- retragerea treptată a statului din sfera vieții familiale; dezinteresul statului față de unele probleme ale familiei se poate explica nu numai prin abandonarea ideologică a paternalismului, dar și prin penuria de resurse;
- liberalizarea avorturilor și a folosirii mijloacelor contraceptive;
- liberalizarea legislației în domeniul divorțurilor;
- mărirea concediului parental plătit până la 12 luni , apoi până la doi ani ai copilului;
- protecția intrinsecă a statutului mamei și copilului, prin înlăturarea accentelor forțat pronataliste (de exemplu, înghețarea cuantumului ajutoarelor pentru 3 și mai mulți copii);
- măsuri de încurajare a adopției și plasamentului familial.

Mai sunt însă multe de făcut. Astfel, politica familială ar trebui să acopere contururile unui proiect coerent, integrat sistemului de politică socială generală; în locul răspunsurilor la diferite presiuni prezente ar trebui să primeze imperatiivele viitorului.

3.3.2. INSTRUMENTE

Principalele *instrumente* ale politicii familiale utilizate în perioada 1990-1997, precum și punctele critice ale funcționării lor, sunt următoarele:

1. Serviciile sociale. Dintre acestea, învățământul și asistența medicală generală sunt furnizate gratuit, în scopul asigurării egalității de șanse pentru toți copii. În funcție de venituri, există reduceri pentru taxele pentru creșe și grădinițe¹⁷¹.

Eficiența, calitatea, diversificarea și modernizarea serviciilor sociale familiale lasă mult de dorit. Acest lucru este datorat inerției

¹⁷¹ În medie, statul participă cu 11,7% din total iar consumatorul cu 88,3% (Ministerul Economiei și Finanțelor, 1992).

instituționale precum și penuriei de resurse financiare. Astfel, sunt foarte slab dezvoltate (practic inexistente) următoarele categorii de servicii:

- servicii pentru îngrijirea și supravegherea copiilor la domiciliu;
- servicii orientate spre dezvoltarea și timpul liber al copilului;
- terapia de familie;
- consiliere în probleme familiale;
- servicii de îndrumare privind alimentația și igiena copilului;
- servicii de îndrumare a adulților în relațiile cu copiii;
- servicii pentru bătrâni.

2. Asistența socială este slab dezvoltată, hipercentralizată, subfinanțată și bazată excesiv pe sprijinul în bani.

În România, primesc prestații de asistență socială:

- mamele cu 3 și mai mulți copii;
- soțiile (care nu au venituri) militarilor în termen;
- familiile care au primit un copil în plasament familial sau

incredințare;

- invalizii, orfanii, văduvele, veteranii de război;
- mamele, începând cu a doua naștere (alocație la naștere);
- persoanele handicapate (Legea 53/1992);
- familiile care au în îngrijire copii (liceeni sau studenți) îndreptățiți,

conform legii, să primească burse sociale;

- familiile cu venituri foarte mici per capita și care pot beneficia de cantine sociale și ajutoare sociale;
- foștii deținuți politici;
- revoluționarii răniți sau familiile celor decedați în revoluție;
- familiile cu copii școlari care beneficiază de manuale gratuite și

reduceri de prețuri la abonamentele pe mijloace de transport.

Fără a avea un sistem de alocații familiale diversificat și consistent, România nu a susținut nici extinderea sistemului de asistență socială. Transferurile de asistență socială acoperă doar anumite cazuri-limită și au un quantum foarte redus.

Ceea ce deosebește radical asistența socială din țara noastră de cea din țările dezvoltate este că, aceasta din urmă cuprinde, în afara beneficiilor în bani și în natură (tichetele de hrană, de exemplu) și o gamă diversificată de servicii, mai ales în domeniul consilierii psihologice și

educaționale. Penuria de resurse și specialiști din România face ca rețeaua de servicii sociale oferite familiilor în dificultate să fie foarte puțin dezvoltată. Asistența socială se mărginește la un sprijin aproape simbolic pentru câteva tipuri de familii aflate în situații disperate și, de cele mai multe ori, mijlocește intrarea membrilor acestor familii în rețeaua de instituții (leagăne, case de copii, azile, spitale-cămin).

De asemenea, în România, asistența socială cuprinde și o gamă de prestații difuze, quasi-universale, care - în mod normal - nu și-ar avea locul aici. Astfel, manualele acordate tuturor elevilor din învățământul de stat, inclusiv cel liceal, precum și abonamentele de transport cu preț redus, de care - de asemeni - beneficiază toți elevii, nu sunt, propriu-zis, prestații de asistență socială, lipsindu-le tocmai focalizarea, selectivitatea. Aceste două prestații, la care se adaugă și compensarea parțială a costului creșelor și grădinițelor, fac ca numărul beneficiarilor asistenței sociale să crească foarte mult, fără ca sumele ajunse la familii să fie semnificative pentru ridicarea nivelului de trai.

Implicarea numeroaselor organisme, instituții și unități de asistență socială, fără o coordonare eficientă, a creat paralelisme și condiții pentru o activitate birocratică și greoaie. O deficiență importantă a sistemului actual o constituie insuficienta preocupare pentru activitățile de asistență socială deschisă și cu privire la prevenirea instituționalizării copiilor și găsirea unor forme de plasament familial sau de revenire în familie a copiilor instituționalizați.

Se poate spune că au fost rezolvate situații grave, s-a depășit etapa măsurilor de urgență în privința unităților de asistență socială (condiții materiale și financiare) impunându-se programe pe termen mediu și lung.

Tot în domeniul serviciilor sociale s-au făcut primii pași, timizi, spre privatizare. Deși, teoretic, calitatea serviciilor private ar trebui să fie mai bună, ele au și consecințe negative, restrângând accesul unor categorii largi ale populației (care nu au venituri suficiente pentru a accede la aceste servicii).

3. Alocațiile de stat pentru copii s-au acordat, până în 1994, potrivit nivelului retribuției tatălui sau al mamei, în cazul în care aceasta se ocupă singură de copil (sau a susținătorului legal pentru copiii încredințați spre creștere de către organele competente, potrivit dispozițiilor legale).

Deși legea din 1985 a rămas de referință până în 1994, au fost făcute, după 1989, unele completări esențiale:

- creșterea valorii nominale a alocațiilor (contracarată însă de inflație);
- acordarea alocației de stat pentru copii, paralel cu ajutorul de șomaj;
- eliminarea condițiilor de acordare a alocațiilor în funcție de mediul de rezidență;
- abrogarea plafonului maxim al veniturilor pentru acordarea alocațiilor;
- majorarea cu 100% a cuantumului alocației acordate copiilor handicapați și prelungirea, pentru aceștia, a acordării alocației până la 18 ani.

Sistemul de alocații în perioada 1990-1994 nu a eliminat discriminările majore prezente în legea din 1985, care favoriza salariații de stat în dauna sectorului cooperatist sau privat sau a ne-salariaților.

Faptul că în România familia este predominant nucleară și că veniturile sunt puțin diferențiate - duce la situația practică în care familiile cele mai numeroase sunt cele mai sărace (după venitul net lunar pe un membru de familie). Numărul aducătorilor de venituri în familie rămânând fix (unul sau doi), indiferent de dimensiunea familiei, iar aceste venituri nedepășind, în general, o sumă mică, în cazul familiilor numeroase (adică cu mulți copii) rezultatul este că, practic, mai mulți oameni trebuie să trăiască din aproximativ aceleași venituri ca și în familiile mai puțin numeroase. Pondere cea mai mare în populația săracă o au minorii și tineretul inactiv. Astfel, potrivit estimărilor Institutului de Cercetare a Calității Vieții jumătate din familiile cu trei și mai mulți copii și o treime din cele cu doi copii trăiesc în sărăcie¹⁷².

Din această situație, observăm că nașterea fiecărui copil reprezintă o scădere a venitului net lunar pe membru de familie. Compensarea oferită de stat (inclusiv prin sistemul alocațiilor de stat) pentru nașterea celui de al doilea sau al treilea copil este insuficientă, sistemul actual de alocații nefăcând decât să adâncească, și nu să atenueze, disparitățile dintre familii.

Nu este vorba de obiective pro-nataliste sau egalitariste ci de necesitatea protecției copilului, în perioadele de criză economică și,

¹⁷² C. Zamfir și colectiv: *Situația social-economică a copilului în România*, CIDE, București, 1992, p. 11.

implicit, de scădere a nivelului de trai al populației, copii reprezentând grupul cel mai vulnerabil.

Deși în cifre absolute fondurile pentru alocații și alte ajutoare pentru copii au crescut continuu, ponderea lor în cheltuielile bugetare a început să scadă încă din 1988, accentuându-se în ultimii ani¹⁷³.

De asemeni, ponderea alocației în veniturile familiei și în acoperirea costului minim al copilului a scăzut. Astfel, ponderea alocațiilor pentru doi copii ca procent din salariul mediu a scăzut de la 41,14% în 1960 la 8,52% în decembrie 1992¹⁷⁴.

Începând cu 1994 a început să se aplice noua Lege referitoare la alocațiile de stat pentru copii care are ca trăsături esențiale universalitatea completă (absolut toți copii până la 16 ani din părinți cetățeni români au dreptul la alocație) și nediferențierea (mărimea alocației este aceeași pentru toți copiii - sumă fixă, indexabilă în raport cu creșterea prețurilor; la data introducerii, alocația pentru copii reprezentând 13,4% din salariul minim net pe economie și 8% din salariul mediu net pe economie).

Legea a fost adoptată în octombrie 1993, dar implementarea ei a fost dificilă, datorită mecanismelor birocratice.

Ministerul Muncii și Protecției Sociale a avut ambiția de a implica școlile în acest proces, pentru a condiționa acordarea alocației pentru copiii de vârstă școlară de frecventarea cursurilor, contribuind astfel la prevenirea abandonului școlar. Principalele neajunsuri ale sistemului actual al alocațiilor pentru copii pot fi sintetizate astfel:

- a) ignorarea vârstei copilului ca criteriu de diferențiere;
- b) lipsa diferențierii în raport cu veniturile susținătorului legal și rangul copilului;
- c) desființarea *plafonului maxim* de venit a împiedicat focalizarea fondurilor asupra copiilor care aveau realmente nevoie de sprijin;
- d) necorelarea corespunzătoare a creșterii alocațiilor cu dinamica prețurilor a dus la scăderea, la mai puțin de jumătate, a puterii de cumpărare a acestor prestații¹⁷⁵;

¹⁷³ E. Zamfir, C. Zamfir: *Politici sociale. România în context european*, Alternative, București, 1995, p.428.

¹⁷⁴ C. Zamfir și colectiv: *Situația social-economică a copilului în România* CIDE, București, 1992.

¹⁷⁵ Idem, p.19.

e) alocațiile au crescut mai lent decât celelalte venituri ale populației;
f) cuantumul prea mic în raport cu cheltuielile necesare întreținerii unui copil.

4. Reducerea de impozit

Un alt mijloc de compensare a cheltuielilor legate de creșterea și educația copiilor, prin intermediul impozitului pe veniturile directe, operează o dublă redistribuire a veniturilor:

- redistribuirea pe verticală, de la cei cu venituri mari la cei cu venituri mici, prin sistemul progresiv de impozitare;
- redistribuirea pe orizontală, de la cei fără sarcini familiale spre cei cu sarcini familiale, prin reducerea cu 20% a impozitului pentru cei care au copii, indiferent de vârsta și numărul lor.

O astfel de impozitare prezintă mai multe limite:

- a) reducerea nu ține seamă de numărul și vârsta copiilor;
- b) de scutire beneficiază și familiile care nu mai copii în întreținere;
- c) în *valoare absolută*, reducerea este cu atât mai mare cu cât veniturile sunt mai mari¹⁷⁶;

d) datorită creșterii paradoxale a transferurilor statului în mod direct proporțional cu veniturile familiei, chiar și *mărimea relativă* a acestor transferuri în venituri are tendința de a crește la venituri foarte mari¹⁷⁷.

Odată cu adoptarea noii Legi privind alocațiile pentru copii (1993), pentru a elimina (parțial) aceste limite, s-a extins reducerea cu 20% din impozit asupra tuturor salariaților, sistemul fiscal încetând astfel de a mai fi un instrument al politicii familiale.

5. Indexarea periodică a veniturilor familiei, care a înlocuit practica compensațiilor fixe, este un instrument mai adecvat inflației rapide. Din păcate, prăbușirea producției nu a dus la acoperirea completă a creșterii prețurilor.

6. Politica financiară. *Creditele* sunt cu totul insuficiente și au condiții deosebit de restrictive de acordare, Hotărârile și Ordonanțele privind creditul cu dobândă redusă pentru tinerii sub 25 de ani în primii ani de căsătorie au rămas, practic, literă moartă. *Subvențiile* sunt treptat înlăturate datorită austerității fiscale.

¹⁷⁶ C. Zamfir și colectiv, op. cit. pp. 6 și 23.

¹⁷⁷ Idem, p. 24.

Apreciem că politica familială în România are câteva realizări, dar și lipsuri importante:

Realizări:

- legiferarea egalității dintre bărbat și femeie;
- unele reglementări ce echilibrează obligațiile familiale cu cele profesionale;
- existența unui sistem de alocații familiale;
- nașterea opțională;
- învățământul și asistența medicală generale gratuite.

Lipsuri:

- organizarea și funcționarea necorespunzătoare a serviciilor sociale pentru familii; insuficiența lor diversificare;
- declinul cheltuielilor reale ale guvernului în domeniul sănătății, educației, asistenței sociale, al cheltuielilor în general;
- reducerea utilizării creșelor și grădinițelor;
- excesiva centralizare a sistemului de asigurări sociale, lipsit de autonomie și flexibilitate;
- monetizarea excesivă a prestațiilor, ceea ce duce, în condițiile inflației, la erodarea valorilor reale;
- neimplicarea sistemului fiscal în susținerea familiilor cu sarcini familiale sporite;
- insuficiența utilizării creditelor și restrictivitatea excesivă a condițiilor lor de acordare.

În concluzie, prin măsurile din 1990 s-a încercat stoparea nașterilor nedorite, considerate principala sursă a abandonului și unei calități insuficiente a produsului concepției. Nașterea unui copil reprezintă un risc serios de diminuare a nivelului de trai (în condițiile actuale) ceea ce a dus la prăbușirea natalității. Statul a făcut prea puțin pentru a contracara dezinteresul față de maternitate și a ușura povara tranziției suportată de familii, iar efectele acestei politici sunt vizibile prin deteriorarea continuă a nivelului economic al familiilor, prin deficiențele în starea de sănătate și nutriție a populației, prin scăderea utilizării serviciilor sociale, prin creșterea fenomenelor de devianță socială. Este nevoie nu de reacții haotice la presiuni și urgențe, ci de o politică structurată în mod coerent.

3.3.3. PRINCIPALELE OBIECTIVE ALE POLITICII FAMILIALE ÎN PERIOADA DE TRANZIȚIE: CĂI ȘI INSTRUMENTE DE REALIZARE A ACESTOR OBIECTIVE

Politica familială, ca disciplină normativă, cuprinde în demersul ei mai multe elemente:

I. analiza structurală și diagnoza problemelor;

II. stabilirea obiectivelor și fixarea cadrului cronologic;

III. selecția instrumentelor adecvate și disponibile;

IV. evaluarea (posibilele consecințe, gradul de acoperire a obiectivelor, costuri, beneficii etc.).

Pornind de la analiza situației familiei și a politicii familiale existente, a lipsurilor și nerealizărilor arătate mai sus, trebuie răspuns la trei întrebări: ce trebuie *menținut* așa cum este? ce trebuie *adaptat* la economia de piață? și, în sfârșit, ce elemente *noi* trebuie introduse?

De asemenea, trebuie făcută o distincție clară între problemele generate de criza socialismului și cele legate de reforma economică și socială.

Așa cum am mai arătat, familia reprezintă un cadru pentru abordarea completă și integrată a politicii sociale, un punct de întâlnire a diverselor abordări sectoriale. Ea îndeplinește funcțiuni capitale în perioada de tranziție, ceea ce face din această instituție un pilon ce trebuie consolidat. În această perioadă trebuie avută în vedere împletirea rolului familiei în asigurarea protecției sau chiar a supraviețuirii membrilor ei - cu rolul rețelelor instituționale și statale.

Principiile ce stau la baza suportului statului acordat familiilor se referă la: întărirea familiei ca instituție, asigurarea bunăstării copiilor; egalitatea între bărbați și femei.

Din capitolele 1 și 2 am remarcat dificultățile ce decurg din cele două procese: modernizarea și adaptarea la tranziția la economia de piață.

De aceea, principalele **obiective** ale politicii familiale în această perioadă sunt:

a) **SUSTINEREA FAMILIILOR ÎN EFORTUL DE A FACE FAȚĂ RIGORILOR TRANZIȚIEI;**

b) **LIMITAREA CONSECINȚELOR NEGATIVE ALE COMPORTAMENTULUI FAMILIAL MODERN ASUPRA ECHILIBRELOR DEMOGRAFICE ȘI SOCIALE.**

A) SUSȚINEREA ECONOMICĂ A FAMILIILOR.

Analiza științifică¹⁷⁸ a pus în evidență familiile cu cele mai mari riscuri în ceea ce privește diminuarea nivelului de trai și sărăcia. Acestea sunt:

- familiile cu cel puțin 2 copii și doar o singură persoană ocupată, care au nevoie de 63-108% din VSMN¹⁷⁹ (în funcție de mărimea salariului) pentru a atinge pragul de subzistență;
- familiile monoparentale cu cel puțin 2 copii, care au nevoie de un complement mediu de 73% din VSMN;
- familiile cu șomeri, care necesită un complement al cărui quantum se situează între 45% și 53% din VSMN;
- familiile cu 3 și mai mulți copii, care au nevoie de un complement între 20% și 46% din VSMN;
- familiile de vârstnici în care există o singură pensie, care - pentru depășirea pragului de subzistență - necesită (în medie) 44% din VSMN.

Am observat, din subcapitolul anterior, slaba eficiență a actualei politici de transferuri sociale, care nu micșorează semnificativ distanța familiilor față de pragul de subzistență, cu atât mai mult nereușind să treacă de acest prag.

În această situație, măsurile minime de protecție socială trebuie să răspundă următoarelor cerințe: împiedicarea alunecării sub nivelul de sărăcie și a altor familii și evitarea cronicizării stării de sărăcie la familiile care au acest statut.

În prezent, nu există un program politic coerent în această privință. Sistemul de protecție socială, bazat mai mult pe securitate socială, are o logică internă ce favorizează mecanismele caracteristice asigurărilor sociale. Statul oferă astfel o minimă protecție în fața unor riscuri riguros determinate: boală; bătrânețe; incapacitate de muncă; maternitate; șomaj. Asistența socială, în prezent difuză și nediferențiată, are unele aspecte ce o aseamănă, paradoxal, beneficiilor universale; numărul mare de beneficiari determină reducerea semnificației prestațiilor de asistență socială în veniturile familiilor. În loc să fie focalizată către acele familii care într-adevăr depind de ea, asistența socială se diluează neselectiv. Nici

¹⁷⁸ G. Ghebreă, S. Stroie: *Politici sociale de susținere a familiilor*, în "Calitatea vieții", nr.1-2/1995.

¹⁷⁹ Venituri salariale medii nete (salariul mediu lunar).

perspectiva conturată în “Carta albă a asistenței sociale” (Ministerul Muncii și Protecției Sociale, 1993) nu este mai incurajatoare, de data aceasta trecându-se în celalaltă extremă. În rețeaua protecției sociale sunt cuprinse familiile cu veniturile cele mai reduse, rămânând în afară familiile cu venituri mici, chiar dacă mai ridicate decât categoria precedentă, dar aflate cu adevărat în pericol de a deveni (dacă nu sunt deja) sărace. Legea ajutorului social a transpus deja acest risc în realitate. Dacă tendința pe plan mondial este de a diversifica prestațiile sociale, conform cauzelor diverse și situațiilor specifice, ajutorul social propune o prestație unică, indiferent de ce anume provocă sărăcia.

Prin urmare credem că este necesar un program politic coerent de protecție socială a familiilor în perioada de tranziție. Acest program trebuie să se bazeze pe concluziile analizei riscurilor și a lipsurilor în familiile cele mai expuse acestor riscuri.

Astfel, analiza noastră¹⁸⁰ a pus în evidență riscuri în fața cărora familiile nu sunt, actualmente, protejate și a demonstrat că, deseori, fluxurile transferurilor sociale nu se îndreaptă către tipurile de familii care au cea mai mare nevoie de protecție. Atât timp cât nu sunt stabilite în mod clar și justificat prioritățile, protecția socială va rămâne lipsită de eficiență. Astfel, aflate într-o situație foarte grea sunt familiile monoparentale, familiile de șomeri pe termen lung, familiile cu peste 3 copii. Pentru aceste familii nu există, în prezent, măsuri speciale de protecție, care să țină seama de specificul situației lor și să contribuie la menținerea veniturilor și la împiedicarea degradării iremediabile a nivelurilor lor de trai. De asemenea, o situație foarte grea o au și familiile cu copii în care un singur părinte lucrează, această situație grea fiind consecința politicii duse în anii regimului comunist (care forța și stimula femeile să facă parte din populația ocupată) și a nivelului de trai foarte redus al salariilor în perioada actuală. Această familie, “clasică” în societățile occidentale în care, tradițional soțul lucrează iar soția este casnică, a ajuns în societatea noastră un fel de “paria”. Salariul mediu nu permite un nivel decent de viață în aceste condiții și nici măcar un nivel de subzistență. Statutul muncii casnice nu este reglementat într-un mod favorabil, efortul gospodinei și mamei rămânând nerecompensat și nerecunoscut pe plan social. Concluzia foarte clară este că aceste familii, deși au o situație deosebit de grea nu sunt mai protejate.

¹⁸⁰ G. Ghebrea, S. Stroie, op. cit.

Există, actualmente, în România, o politică familială? *

Noi credem că eforturile statului în această direcție sunt susținute de reminiscentele politicii regimului anterior, de la care s-au moștenit majoritatea programelor sociale (cu excepția beneficiilor de șomaj). Modificările recente nu au avut urmări semnificative asupra nivelului de trai al familiilor. În general, toate avantajele noi introduse au fost contracarate de abrogarea sau deprecierea altora. Astfel, sistemul de alocații pentru copii a devenit universal dar valoarea reală a acestor prestații a scăzut mult. Celelalte alocații familiale, fiind, în general, înghețate la suma ante-revoluționară, au avut aceeași soartă. Sistemul fiscal, deși încearcă să promoveze impozite progresive, nu protejează în mod real familiile cu venituri mici (care, în general, au și mulți copii). Politică financiară (subvenții, credite) în favoarea familiilor este practic inexistentă, subvențiile fiind suprimate iar creditele neoperaționale. Singurele programe sociale care funcționează cât de cât eficient sunt cele cu regim de asigurări sociale (pensii, beneficii de șomaj, beneficii de maternitate).

Putem conchide că statul nu are ca obiectiv explicit și efectiv protecția familiilor defavorizate, măsurile existente având un aspect formal și inconsistent iar respectivele familii lăsate, mai mult sau mai puțin, să se descurce singure. Astfel, noile generații de copii sunt silite, în majoritate, să crească în condiții de deprivare economică. Costul ridicat al copilului reiese și din analiza sărăciei pe tipuri de familii. Familiile fără copii sunt astfel situate mult mai bine din punct de vedere material și, de asemeni, persoanele singure. Nu este deci de mirare prăbușirea natalității și nici cea a nupțialității.

Nu susținem ideea unor programe sociale atât de generoase (nici nu ar fi posibil din punct de vedere al resurselor societății) încât să aibă efecte negative precum descurajarea muncii sau încurajarea divorțurilor. Totuși, familiile care, datorită unor astfel de experiențe (șomaj, monoparentalitate) ajung în situații limită, nu pot fi lăsate la voia întâmplării, cu atât mai mult cât au și copii.

Statul trebuie, în această perioadă de tranziție să-și asume obligația constituțională de a avea o responsabilitate față de bunăstarea familiilor și, în special, față de bunăstarea copiilor, la a căror creștere și educație contribuie alături de părinți.

Analiza sociologică a nivelului de trai și a sărăciei în țara noastră arată că riscurile majore de vulnerabilitate își au originea în plan social și nu individual.

Politica socială de contracarare trebuie să țină seama de această constatare. Este adevărat însă că transferurile sociale nu vor reuși să elimine complet sărăcia și că cea mai bună soluție în această privință este *promovarea activității economice și creșterea valorii reale a veniturilor primare (obținute din muncă) în bugetul familiei*. De aceea, alături de politica de transferuri sociale trebuie desfășurată și o susținută politică activă de ocupare a forței de muncă și de stimulare a veniturilor realizate prin muncă și competiție. Transferurile sociale, oricât de generoase, nu vor reuși niciodată (și nici nu ar fi de dorit) să țină locul bunăstării bazate pe venituri mari obținute din activitate (de exemplu, de 3 ori VSMN).

Propunerile noastre vizează constituirea unui pachet coerent de transferuri sociale pentru familii, care să țină seama de tendințele de evoluție a familiei și a întregii societăți românești, precum și de tendințele în dezvoltarea politicii sociale familiale pe plan mondial. Astfel:

1) Este necesar un nou echilibru între universalism și selectivitate. Nu putem rămâne la vechiul universalism al regimului trecut, care ar fi inefficient în condițiile unei societăți bazate pe diferențierea crescândă a veniturilor familiilor, care departajează sever familiile sărace de cele bogate. Această tendință este probată de evoluția ponderii salariului minim în cel mediu (de la 63% în 1989 la 40% în prezent).

De asemenea, nu putem adopta modelul protecției bazate pe programe sociale puternic focalizate, care ar fi inefficientă în condițiile în care sărăcia are proporții de masă.

În actuala perioadă trebuie redefinită noțiunea de “risc social”, care, în mod tradițional, este contracarat prin asigurări sociale. În perioada de tranziție au apărut riscuri pe care societatea românească nu le cunoștea anterior: șomaj, inflație, lipsa locuinței, creșterea galopantă a prețului locuințelor etc.

Beneficiile de șomaj și indexările veniturilor au încercat să acopere, parțial, aceste riscuri. Rămân, în continuare, descoperite: șomajul pe termen lung, creșterea costului de cumpărare și de întreținere a locuinței, pierderile de venit datorate divorțului / separării produse în familii, costul creșterii și educației copilului.

2) Singura soluție pentru protejarea în fața acestor riscuri este diversificarea gamei de alocații familiale care să răspundă unor criterii de eligibilitate specifice. Aceste beneficii ar trebui să aibă în vedere nevoile

specifice pentru diferite tipuri de familii (în special cele cu copii) și nu doar pe ale celor foarte sărace. Alocații familiale, astfel lărgite, ar diminua treptat nevoia de asistență socială. Desigur, printre alocațiile familiale, un rol promordial îl au alocațiile pentru copii.

Pentru a-și asigura un aport cât de cât semnificativ la costul creșterii copilului, alocația medie ar trebui să reprezinte cel puțin 10% din VSMN. O atenție specială trebuie acordată familiilor monoparentale și celor cu mulți copii, care ar necesita susținerea prin alocații specifice.

Alocațiile de locuire ar putea fi, de asemenea, o direcție de dezvoltare a alocațiilor familiale, constituind un mijloc mai simplu de realizare a transferurilor către familiile care nu au fonduri suficiente pentru realizarea nevoilor de locuire (chirie la particulari, cheltuieli de întreținere mari în condițiile unor venituri prea mici etc.).

Alocațiile familiale trebuie protejate de inflație printr-o indexare echitabilă în raport cu prețurile, salariile și pensiile.

În afară de copii, o altă categorie deosebit de expusă o alcătuiesc *tineretele familiei*. Veniturile mici, lipsa unei locuințe corespunzătoare, copii născuți devreme, decalajul nevoi-resurse, adaptarea la noi roluri simultan (carieră ocupațională și membru adult al familiei) - constituie tot atâtea dificultăți pentru aceste familii. Printre măsurile de susținere se pot propune:

- credite pentru impozit (scutirea temporară sau micșorarea impozitelor care vor fi plătite prin majorări, mai târziu); această modalitate economisește formalitățile și aduce spor de venit mai mare decât prin alte forme de ajutor;

- creditele pentru locuință;

- sporirea ofertei de locuințe - proprietatea personală;

- asigurarea unei mai mari deschideri a accesului tinerelor familii la locuințe sociale;

- încurajarea investitorilor privați și a băncilor particulare (pentru a acorda credite);

- reabilitarea locuințelor vechi sau de confort necorespunzător și vânzarea lor prioritară către familiile tinere;

- crearea unui sistem mai eficient de colectare, selectare și rezolvare a cererilor de locuințe, pe baza criteriului caracterului precar al condițiilor de locuit ale solicitanților;

- în situația în care statul nu poate acoperi din fondul propriu cererile de locuințe cu chirie, să se acorde subvenții familiilor care locuiesc cu chirie la particulari.

3. Sistemul fiscal nu joacă, actualmente, nici un rol în susținerea familiilor, prin reduceri de impozit. Este nevoie de un sistem de impozitare progresiv calculat pe unitatea familială, care să țină cont de numărul persoanelor dependente din familie. Acest rol al sistemului fiscal în redistribuirea veniturilor este cu atât mai justificat cu cât există tendința de creștere a impozitelor. Prin urmare, statul și-a sporit presiunile fiscale asupra cetățenilor fără a le oferi nimic mai mult în schimb. Putem trage concluzia că, în prezent, statul nu acordă, prin sistemul fiscal, nici un sprijin familiilor cu copii. Logica protecției sociale cere o coerență între sistemul de impozitare și sistemul de alocații familiale, astfel încât aceste două sisteme să se completeze reciproc în protecția familiilor.

4. O anumită diversificare ar fi necesară și pentru beneficiile de șomaj. Anumite categorii de șomeri, care nu intră în prezent sub incidența celor două prestații (indemnizația și alocația de sprijin) ar putea fi protejate prin măsuri speciale, unde forma bănească să se combine cu o politică activă eficientă de ocupare. Din aceste categorii exemplificăm: șomerii pe termen lung, tinerii (în special cei în căutarea primului loc de muncă), șomerii vârstnici, femeile casnice.

5. Asistența socială este încă foarte slab dezvoltată din cauza penuriei de resurse (a proastei lor distribuții și administrări) și de specialiști. Formele sale sunt foarte puțin diversificate și extinse, fiind dominate de prestațiile în bani, insuficiente în caz de inflație. Deși răspândirea masivă a sărăciei face inoperant un sistem prea selectiv de beneficii sociale, tendința de diferențiere și polarizare a veniturilor impune renunțarea treptată la universalismul nivelurilor și regândirea unui sistem de testare a veniturilor care să stea la baza criteriilor de eligibilitate a diferitelor beneficii. În acest scop, este esențială stabilirea unui prag de sărăcie oficial.

Asistența socială trebuie să rămână un resort atunci când toate celelalte transferuri au fost epuizate. Este esențial pentru evitarea fraudei sau a stigmatului social ca asistența socială să fie individualizată, bazată pe anchete sociale și completată de beneficii în bunuri și servicii. Utilizarea mai accentuată a sprijinului în bunuri și servicii este justificată în condițiile slabei diversificări și monetarizării excesive a asistenței sociale. Acest

sprijin trebuie însă scos de sub incidența asistenței sociale (care este și așa prea difuză din cauza unor prestații quasi-universale) În cazul familiilor care nu sunt cele mai sărace: gratuități universale (manuale, gustări școlare, medicamente pentru copii), reduceri universale (costul creșterilor, grădinițelor, transport).

Gratuitățile focalizate (bonuri pentru îmbrăcăminte, rechizite școlare, cantine sociale) rămân apanajul asistenței sociale.

Un alt deficit al asistenței sociale este centrarea ei pe instituții de ocrotire și nu pe servicii la domiciliu.

6. În privința beneficiilor de maternitate, pe plan mondial există o tendință de expansiune a lor. În România, direcția de evoluție ar putea fi aceea de prelungire a concediului parental până la 3 ani ai copilului, plătit la nivelul salariului minim.

Acest fapt ar avea urmări benefice asupra creșterii și educării copiilor și a încurajării natalității și ar slăbi presiunea supra pieței muncii.

7. Politica financiară: creditele - în acest moment - sunt infime și practic inutilizabile. Este necesară mărirea cuantumurilor, eliminarea restricțiilor de acordare și simplificarea birocrăției.

Sunt necesare credite nu numai pentru locuințe ci și pentru reparații ale casei și procurarea de bunuri.

B) LIMITAREA CONSECINȚELOR NEGATIVE ALE COMPORTAMENTULUI FAMILIAL MODERN

Dacă la punctul "A" am pus în evidență o protecție economică a familiei, la punctul "B" avem în vedere o politică familială non-economică, "expresivă", care trebuie să răspundă unor probleme pe care prestațiile financiare nu le pot rezolva. În sfera acestor probleme s-au dovedit eficiente *serviciile sociale pentru familii* a căror dezvoltare este cerută de tendințele din evoluția familiei. De aceea este necesară o rețea mai extinsă de servicii sociale în familii, unde să lucreze asistenți sociali calificați.

Dezvoltarea serviciilor ar fi o soluție eficientă de ocupare a forței de muncă, în condițiile în care România are o pondere foarte redusă a populației ocupate în sfera serviciilor. Principalele probleme pe care aceste servicii ar fi chemate să le aibă în vedere (și care prezintă tendințe contemporane de evoluție) sunt:

1. Îmbătrânirea populației: servicii pentru bătrâni.

* 2. **Munca femeii:** Deși ideologia socialistă a susținut egalitatea pe toate planurile între bărbați și femei, mai există importante discriminări între sexe (școlarizare, egalizare, participare la forța de muncă, rata sinuciderilor).

Carierea femeilor este, în general, mai scurtă și discontinuă. Intrarea femeilor în câmpul muncii e favorizată de creșterea economică, de extinderea sferei serviciilor, de politică socială, de dotarea gospodăriei. Acest proces, caracteristic secolului nostru și, în mod special, fostelor țări socialiste, este foarte controversat, având atât efecte pozitive cât și negative. Ca efecte pozitive, angajarea femeilor reduce izolarea socială, depresiunea psihică și are un rol fundamental în bunăstarea economică a familiilor. Intrarea femeilor în câmpul muncii are însă și efecte negative: copiii sunt mai puțin supravegheați, scade coeziunea, cresc divorțialitatea și numărul de copii din afara căsătoriei, femeia fiind mai independentă.

Politica socială familială trebuie și în continuare să realizeze măsuri pentru un echilibru optim între obligațiile de muncă și cele familiale: legislație a muncii protectivă pentru femei; sensibilizarea întreprinderilor la nevoile părinților; diversificarea pieței muncii pentru femei; ierarhia să dea posibilitatea femeilor de a-și dezvolta și dovedi competența; reglementarea juridică a drepturilor femeilor (remunerație, angajare nediscriminatorie, condiții de muncă, pregătire profesională, promovare, securitate socială, proprietate, credit); concedii parentale și pentru tată; timp de lucru flexibil; program redus.

O mare importanță pentru stimularea femeilor de a face parte din populația activă o au serviciile publice și private de îngrijire zilnică a copiilor preșcolari: creșe cu colective mari sau mici, îngrijirea la domiciliu, grădinițe, minicluburi etc. În fața acestor servicii, care au o anumită tradiție și dezvoltare în țara noastră, stau imperatiivele creșterii calității lor, ale diversificării (să asigure tranziția spre școală; să realizeze îngrijirea dar și educația copiilor; să dezvolte capacitățile potențiale ale copiilor mici; să mențină relațiile cu părinții).

Aceste servicii trebuie să treacă de la o concepție igienistă, privilegiind sănătatea copilului într-o optică exclusiv medicală, la o interogare asupra problemelor psihice și la favorizarea dezvoltării psihice și sociale.

În ceea ce privește consecințele demografice, creșterea ratei înrolării în învățământul preșcolar poate duce la scăderea fertilității, prin stimularea femeilor de a se implica în forța de muncă.

3. Scăderea natalității (amenințând echilibrul generațiilor) este una din cele mai vizibile caracteristici ale comportamentului demografic modern. Scăderea numărului de copii este legată de schimbări sociale și economice fundamentale pentru societatea modernă: intrarea femeilor în cadrul forței de muncă; ajustarea numărului de copii la locuință; creșterea nivelului de educație al femeii; creșterea costului copilului, a investiției economice și emoționale în copii. Costul copilului crește datorită învățământului obligatoriu și a excluderii treptate a copiilor din forța de muncă, nemaiaducând venituri în casă. Statutul politic și juridic al familiei și al femeii s-a modificat, asigurându-se protejarea deciziei individuale în raport cu nașterea copiilor, fără intruziunea nejustificată a statului. Controlul nașterilor s-a realizat prin răspândirea avortului și a mijloacelor contraceptive.

Fără îndoială, nașterea opțională crește interesul parental și calitatea îngrijirii și educației copiilor; copilul dorit are condiții mai bune, afective și materiale.

Folosirea anticoncepționalelor duce la schimbarea opticii despre sex și a eticii sexuale, la coborârea vârstei de începere a relațiilor sexuale (de unde necesitatea educației sexuale în școli).

Numărul îngrijorător de mare al avorturilor în țara noastră poate da naștere întrebării: este necesară o campanie de incriminare a avorturilor?

Despre interzicerea avortului nu poate fi vorba, datorită consecințelor dezastruoase asupra sănătății fizice și psihice a femeii, asupra statutului copilului nedorit, atâta timp cât tehnicile moderne de planning familial sunt răspândite mai ales la categoriile favorizate.

Interzicerea avortului va da naștere rapid unei “piețe negre” și corupției.

Se poate încerca limitarea avorturilor printr-un preț prohibitiv sau prin cote maxime alocate spitalelor dar aceste măsuri ar avea un caracter discriminatoriu.

În orice caz, nu există rațiuni pro-nataliste de interzicere a avortului în condițiile existenței anticoncepționalelor.

În cadrul comportamentului demografic european, familia poate găsi mijloacele de sustragere de la politica familială a statului. Totuși guvernul și legile influențează puternic viața de familie. Deși măsurile legislative nu pot crea o mișcare demografică, ele o pot confirma și amplifica.

Utilizarea avortului ridică probleme de sănătate și mortalitate a femeilor. De aceea sunt necesare *servicii de planificare familială modernă* care să cuprindă educația sexuală și difuzarea metodelor anticoncepționale moderne - mai ales în grupurile sociale "de risc" - tineri, femei cu școlarizare redusă, fără calificare, de etnie rromă etc.

4. Un alt exces al comportamentului demografic modern îl constituie **creșterea alarmantă a disoluțiilor familiilor**. Divorțurile au efecte economice nefaste. Familiile alcătuite din copii și un singur părinte au, în general, venituri mai mici și nu de puține ori sunt amenințate de sărăcie.

La aceasta contribuie atât dimensiunea mai redusă a salariilor femeilor față de cele ale bărbaților (în general copiii rămânând în îngrijirea mamei) precum și lipsa suportului sau un suport insuficient din partea tatălui natural ca și din partea statului. După divorț, veniturile familiei scad mai evident pentru mame și copii decât pentru bărbați.

Divorțul are de asemeni consecințe psihologice dramatice, ducând, uneori, la comportamente deviante ale copiilor (în special în perioada pubertății și adolescenței). Urmările asupra copiilor din familii astfel dezorganizate se pot întinde pe termen lung. Cercetările¹⁸¹ arată că acești copii ajunși la maturitate tind să aibă un nivel de educație mai redus, venituri mai mici, profesii mai puțin prestigioase - decât cei proveniți din familii cu ambii părinți. Tinerile fete care au trăit experiența divorțului părinților au tendința să se căsătorească (sau să concubineze) și să conceapă la rândul lor copii la vârste tinere. Acest lucru este, în general, valabil și pentru băieți. Copiii din familii dezorganizate sunt mai predispuși să-și desfacă propriile lor căsătorii. În concluzie, acest proces, al influenței divorțului asupra echilibrelor individuale și sociale, începe, în multe cazuri, cu mulți ani înaintea divorțului propriu-zis și are repercusiuni ce reverberează la vârsta adultă a copiilor.

¹⁸¹ Kathleen Kirman: *Children and marital breakdown* în "European Population" II, INED, Paris, 1993.

Divorțul pare mai distructiv în cazul muncitorilor decât al intelectualilor. Motivația divorțurilor este diferențiată în funcție de categoria socială.

Inițiativa feminină (care e majoritară în divorțuri) invocă, în cazul muncitoarelor, alcoolismul și violența (care reprezintă motive reale, serioase) pe când femeile din categoriile favorizate invocă incompatibilitatea de caracter (ceea ce este de multe ori un motiv inventat, caracteristic divorțului consensual).

Pentru muncitoare, reticenta față de divorț e mai mare (fiind conștiente de dificultățile vieții fără sprijinul soțului) dar procedura e mai dură, mai conflictuală și ruptura între soți mai radicală. În cazul intelectualelor, procedura mai consensuală duce la contacte mai frecvente între divorțați.

Un rol benefic asupra evoluției copiilor l-ar avea autoritatea parentală conjugată, copilul nemaifiind încredințat unui singur părinte ci ambilor părinți (după divorț).

Societatea contemporană a găsit mijloace de reducere a exceselor comportamentului demografic și familial modern: terapia de familie, agenții și centre de consiliere și sprijin, agenții de planificare familială, tribunale specializate în mediere și probleme familiale. Această politică familială instrumentală, non-economică, "expresivă", întâmpină însă, în concretizarea ei în țara noastră, dificultăți din cauza penuriei de resurse și de specialiști.

5. Schimbările sociale rapide sunt însoțite de conflicte între generații. Mesajul societății către tineri trebuie să ia în seamă diversitatea lor și a aspirațiilor lor. Ca și în cazul copiilor și al femeilor, un pas important îl constituie reglementarea drepturilor. Dezvoltarea serviciilor sociale pentru tineri și adolescenți, asigurarea participării lor sociale, a dreptului lor de expresie - ar putea reduce riscul fenomenelor deviate în rândurile acestora.

6. **Fenomene deviate** - precum: violența, alcoolismul, delincvența, prostituția, neglijența educativă, persecuția părintească - reprezintă prioritățile serviciilor sociale pentru familii și ale asistenților sociali. Sunt necesare, de asemenea, programe de prevenire a acestor fenomene deviate.

În concluzie, un rol important în creșterea calității relațiilor interfamiliale îl au serviciile sociale familiale. Acestea necesită, în țara noastră, o reorganizare fundamentală în următoarele direcții:

- extindere;
- diversificare;
- ameliorarea administrației lor;
- creșterea calității;
- flexibilitatea instituțională;
- libertatea de a coexista a serviciilor publice și a celor private.

Actualmente gama serviciilor oferite familiilor, în general, și a familiilor care trec prin diferite situații de criză, în special - este foarte restrânsă. Căile de pătrundere în sistemul de servicii și traiectoria de urmat în interiorul lui sunt neclare, complexe, birocratice și dificil de parcurs.

Majoritatea serviciilor pentru familii sunt dominate de optica medicală și nu iau în considerare problemele sociale ale familiilor: sărăcia, șomajul, lipsa de locuință, alcoolismul, delincvența. Două priorități sunt prezente:

- prevenirea instituționalizării copilului și crearea de servicii care să ajute revenirea lor în propriile lor familii sau în alte familii permanente (adopția, plasamentul, încredințarea);
- crearea de servicii care să sprijine familiile vulnerabile la domiciliu.

Concluzii:

- politica familială trebuie să aibă în vedere prevenția și ameliorarea aspectelor negative imediate în viața de familie dar să permită și o abordare pozitivă, de inovare și de atingere a unor obiective de perspectivă;
- susținerea familiilor care nu pot câștiga venitul minim stabilit ca prag oficial al sărăciei contribuie la ridicarea nivelului de trai al acestor familii fără a le scoate însă din statutul de sărăcie;
- simpla creștere a cheltuielilor sociale, fără a crește eficiența utilizării lor nu este o soluție (bineînțeles, nici reducerea lor);
- strategia veniturilor (redistribuirea) ameliorează temporar situația familiilor cu dificultăți materiale dar poate avea consecințe negative asupra stimulării economice.

PRIN URMARE, reforma protecției sociale a familiei trebuie să aibă în vedere:

* *Restructurarea bugetară.*

* *Strategia instituțională*, eliminarea paralelismelor și a golurilor în funcționarea instituțiilor implicate în protecția familiei.

* *Cadrul juridic legislativ* (condamnarea juridică a violenței în familie, reglementarea statutului femeii și a muncii casnice, intervenția judecătorilor în caz de abuz sexual sau neglijare parentală, alternative eficiente la instituționalizare, eliminarea confuziei între puterea executivă și cea judecătorească în aplicarea legislației, abrogarea legilor din 1950-1960 și înlocuirea lor cu altele, coerente cu cele apărute după 1990).

A N E X A N R. 1

PRESTAȚII FAMILIALE

(în paranteză sunt exemple de țări unde există)

ÎN BANI	ÎN NATURĂ
I. ALOCAȚII PENTRU COPII	zile în plus concediul de odihnă al mamei (de ex.: Franța, Ungaria = 2 zile pentru fiecare copil)
II. BENEFICIILE DE MATERNITATE (vezi anexa nr.2)	
III. COMPENSAREA UNUI EVENIMENT FAMILIAL	
1. indemnizația la căsătorie (Argentina, Franța) 2. pensii de urmaș (văduve, orfani și alți membri ai familiei dacă dovedesc că sunt dependenți de cel decedat - mamă, tată, concubină, frați, surori) (Argentina, Brazilia, Guatemala, țările europene) 3. ajutor în caz de deces (Argentina, Japonia etc.) 5. alocație pentru elevi la începutul anului școlar (Franța)	4. zile libere plătite
IV. BENEFICIILE PENTRU ADOPTIE, PLASAMENT FAMILIAL, ÎNCREDINȚARE	
1. alocație pentru copil (Puerto Rico, In- dia, țările europene etc.) 4. indemnizație de adopție (Danemarca, Israel, Polonia)	2. concediu special cu ocazia adopției (URSS, Finlanda) 3. beneficii de maternitate (Franța, Norvegia)
V. BENEFICIILE PENTRU FAMILII MONOPARENTALE ȘI FEMEI VĂDUVE, DIVORȚATE SAU SEPARATE	

1. spor de alocație pentru copii	4. extinderea concediului de maternitate și a concediului pentru îngrijirea copilului bolnav
2. introducerea de beneficii speciale în funcție de testarea veniturilor (alocație de subzistență - Suedia, URSS)	5. medicamente gratuite (și asistență medicală)
3. alocații pentru văduve care nu îndeplinesc vârsta de pensie de urmaș (Franța, 1981; Ungaria)	

VI. BENEFICII PENTRU FAMILIILE SĂRACE

1. burse pentru elevi și studenți (Mexic)	2. tichete de masă (SUA)
7. alocații pentru chirie (SUA, Franța, Germania, Suedia, Marea Britanie, Guatemala)	3. mese școlare (Franța, SUA, Brazilia)
8. alocații pentru energie (Puerto Rico)	4. cantine sociale (Brazilia, China)
10. ajutor în bani pentru familiile sub un anumit prag al veniturilor sau fără surse de venit	5. medicamente (Chile, Mexic)
	6. lapte (SUA, Brazilia, Mexic, Uruguay)
	9. reduceri de preț la transport (Franța, Germania, Suedia, Brazilia)

VII. AJUTOARE PENTRU FAMILIILE (MAMELE) CU MULȚI COPII (Argentina, Romia)

Surse: - Heidenheiner, ș.a., op. cit.

- C. Jones, op. cit.

- J. Dixon, R. Scheurell: *Social Welfare in Latin America*, Routledge, Londra, 1990.

- T.R. Dye: *Politics in states and communities*, Prentice Hall, Englewood, N.Y., 1977.

- J. Dixon, Hayoung Shik Kim: *Social Welfare in Asia*, Croom Helm, Londra, 1985.

A N E X A NR.2

BENEFICII DE MATERNITATE

1. ALOCAȚII PRENATALE (în bani, de la 4-5 luni de sarcină)

Țara	Anul introducerii
India	1975
Coreea	1979
Franța	1974
Luxemburg	1974
Polonia	1978
Finlanda	1981
Marea Britanie	1982
Grecia	1984
Argentina, Chile	

2. BENEFICII ÎN NATURĂ: lapte (Peru 1979), medicamente, scutece.

3. SERVICII - asistența medicală
- cursuri de igienă, puericultură.

4. CONCEDIU DE MATERNITATE (pre și post natal):
- obligatoriu
- opțional (Germania, Danemarca)

a) durata:

ȚARA	DURATA	ANUL INTRODUCERII
Algeria	8 - 14 săptămâni	1974
Austria	8 + 8 săptămâni	1974
Cuba	12 - 18 săptămâni	1974
Danemarca	4 + 24 săptămâni	1985
Finlanda	100 zile lucrătoare	1985
Franța	14 - 16 săptămâni	1978
Grecia	12 - 14 săptămâni	1984
Irlanda	14 săptămâni	1981
Luxemburg	12 - 16 săptămâni	1981
Noua Zeelandă	6 + 20 săptămâni	1981
Norvegia	12 - 18 zile	1977
Portugalia	30 + 60 zile	1984
Spania	6 + 8 săptămâni	
S.U.A.	nu există reglementare federală; numai în anumite state, în anumite sectoare de activitate - maximum 8 săptămâni	
Tunisia	30 de zile	(politică antinatalistă)
Japonia	3 luni	

b) *plata* concediului de maternitate (% din salariul curent):

- 60% (Canada, Japonia);
- 80%
- 90%
- 100% (Camerun, Coasta de Fildeș, Libia, Mali, Senegal).

În unele țări se plătește o alocație de maternitate femeilor ne-salariate, cu condiția prezentării la controlul medical regulat (Franța, Luxemburg, Austria, Suedia).

5. CONCEDIU PARENTAL PENTRU ÎNGRIJIREA COPILULUI MIC

- se acordă numai mamei sau și mamei și tatălui (țările scandinave, Franța, Italia, Belgia, Canada, România).

Durata - 8-12-24 luni (5 ani pentru un copil handicapat sau adoptat).

- Austria - 1 an
- Canada - 24 săptămâni
- Cuba - 9 luni
- Cehoslovacia - 1-2 ani
- Finlanda - 158 zile
- Franța - 2 ani
- Germania - 10-12 luni
- Ungaria - 3 ani
- Islanda - 3 luni
- Italia - 6 luni
- Irlanda - 4 săptămâni
- Noua Zeelandă - 6 luni (pentru salariații de stat)

(tot numai pentru ei:

- Belgia
- Egipt
- India
- Israel
- Kuweit
- Siria
- Tunisia)
- Norvegia - 1 an
- Polonia - 24 luni
- Japonia - 3 ani
- ex.URSS - 1 an
- Suedia - 3 ani

Plata: 50-60% din salariul curent

(- 30% Italia

- 90% Suedia

- Austria și Canada - doar familiile sărace și se garantează

locul de muncă, celelalte drepturi.)

6. INDEMNIZAȚIA DE NAȘTERE = un salariu mediu
(Argentina, Franța, Suedia, Japonia etc)

7. CONCEDIU MEDICAL - pentru îmbolnăvirea mamei sau a copilului – până la o vârstă limită:

- 1 an (Chile)
- 3 ani (Italia)
- 8 ani (Germania)
- 10 ani (Finlanda, Ungaria, Norvegia, Portugalia)
- 12 ani (Suedia)
- 14 ani (Polonia, ex.URSS, ex.RDG).
- *durata:*
- pe îmbolnăvire: - 3 zile (Cehoslovacia)
 - 6 zile (ex.URSS - prelungită pentru văduve, necăsătorite, divorțate)
- pe an:
 - 60 zile (Polonia)
 - 1 lună (Bulgaria)
 - 4 săptămâni (RDG)
 - 30 zile (Portugalia)
 - 60 zile Suedia
- concediul medical poate fi luat și de tată în:
 - Austria
 - Ungaria
 - Israel
 - Norvegia
 - Suedia
 - Franța.

8. CONCEDIU FĂRĂ PLATĂ - se garantează locul de muncă și celelalte drepturi:

- până la 3 ani ai copilului (Bulgaria)
- 6 luni în total (Finlanda)
- până la 8 ani ai copilului (Suedia)
- până la 2 ani ai copilului (ex. URSS).

9. FACILITĂȚI LA LOCUL DE MUNCĂ:

- program redus
- timp de lucru flexibil
- pauze de alăptare
- repartizarea unor activități mai ușoare.

10. ALOCAȚIE DE ALĂPTARE (Japonia, Franța).

Surse: Brocas ș.a., op. cit., pp. 58-78.

A N E X A NR.3

CUANTUMUL IMPOZITULUI EXPRIMAT CA PROCENT DIN SALARIUL MEDIU BRUT

Țara	Pesoană singură		Familie cu 2 copii	
	1981	1985	1981	1985
Austria	10,2	10,2	7,6	7,6
Marea Britanie	23,4	22,3	19,8	17,9
Canada	19,0	19,4	10,6	10,2
Danemarca	37,8	40,0	32,6	34,3
Franța	8,6	7,4	0,5	0
Germania	16,4	18,1	9,7	10,9
Italia	14,1	date indisponibile	10,8	date indisponibile
Japonia	8,5	8,8	2,8	2,8
Olanda	13,5	11,0	11,2	33,9
Suedia	36,1	35,6	33,7	33,9
Elveția	11,6	11,2	7,2	6,4
S.U.A.	23,5	22,8	14,4	15,3

Sursa: OECD, The Tax/Benefit position of Production Workers (Paris, OECD, 1986), p.50.

A N E X A N R. 4

ROLUL TRANSFERURILOR PUBLICE ÎN REDUCEREA SĂRĂCIEI

Tipul de familie și țară	Procentul reducerii prin transferuri publice *	Procentul din reducerea totală a sărăciei, realizat prin:			Total
		Asigurări sociale	Asistență socială	Alocații pentru copii	
FAMILII CU COPII					
Australia	0,71	-	87	13	100
Marea Britanie	1,17	38	38	24	100
Canada	0,85	38	48	14	100
Germania	10,6	68	11	21	100
Norvegia	1,05	86	3	11	100
Suedia	1,76	52	37	11	100
Elveția	0,91	93	7	-	100
S.U.A.	0,65	29	71	-	100
FAMILII MONOPARENTALE					
Australia	0,71	-	88	12	100
Marea Britanie	0,90	15	63	22	100
Canada	0,75	19	69	16	100
Germania	0,84	67	12	18	100
Norvegia	1,13	83	4	13	100
Suedia	2,03	45	45	10	100
Elveția	0,78	92	8	-	100
S.U.A.	0,58	7	93	-	100
FAMILII DE BĂTRÂNI					
Australia	1,30	-	100	-	100
Marea Britanie	1,10	91	9	-	100
Canada	1,61	94	6	-	100
Germania	1,56	99	1	-	100
Norvegia	1,24	99	1	-	100
Suedia	2,41	94	6	-	100
Elveția	1,92	95	5	-	100
S.U.A.	1,48	93	7	-	100

* Această rată a fost calculată împărțind transferurile publice totale către cei săraci la rata totală a sărăciei.

Sursa: Smeeding, Timothy: *The Vulnerable*, (Washington, Urban Institute, 1988), p.111.

A N E X A NR.5

TABLOUL ISTORIC AL APARIȚIEI ȘI DEZVOLTĂRII POLITICII SOCIALE FAMILIALE

Anul	Țara	Prevederea
1881	Suedia	Prima intezicere a muncii copiilor
1889	Anglia	Prima lege împotriva bătăii copiilor
1917	Franța	Alocații familiale pentru salariații de stat
1920	Franța	Alocații familiale optionale pentru toți (sistem asigurări sociale)
1932	Franța	Alocațiile familiale devin obligatorii
1906	Marea Britanie	Mese școlare pentru copii săraci
1908	Marea Britanie	Children Act
1935	S.U.A.	În timpul "New Deal" se introduc ajutoare pentru mamele cu copii
1939	Franța	"Code de la famille"
1945	Marea Britanie	Alocații familiale
1946	Franța	Alocațiile se stabilesc pe criterii regionale în locul celor ocupaționale
1948	Suedia	Alocații pentru copii
1948	Marea Britanie	Obligația autorităților locale de a avea un comitet pentru copii
1954	Germania	Alocații pentru copii

Sursa: Catherine Jones, *Patterns of Social Policy*, Tavistock Publication, London, 1985, p. 36.

A N E X A NR.6

SERVICII SOCIALE PENTRU FAMILII

Denumire	Beneficiari	Administrare Centrală - C Locală - L	Finanțare: Publică = Pu Privată = Pr	Exemple de țări în care există
1	2	3	4	5
Asistență medicală gratuită	universală (sau asigurări sociale universale)	C	Pu	Germania, Suedia, Marea Britanie
	focalizată (săraci, gravide, copii)	C + L	Pu	S.U.A., Franța, Chile, Mexic
Învățământ general gratuit	universal	C	Pu	Germania (Prusia 19763), Franța (1971), Suedia, Marea Britanie (1971), SUA (1957)
Creșe	femeile ocupate	C + L	Pu	China, Argentina, Austria, India, Iran, Irak, Italia, Irodania, Siria, Cuba, Chile, Mexic etc.
Grădinițe	femeile ocupate	C + L	Pu + Pr	Rata înrolării copiilor între 3 - 6 ani - Ungaria 83% - R.D.G. 87% - Cehoslovacia 12% - URSS 4,4 mil. - SUA 22% - RFG 43% - Franța 52% - Suedia 31% - M.Britanie 10%

1	2	3	4	5
Tabere școlare	universal	C + L	Pu + Pr	SUA, China, Franța etc.
Locuințe sociale	sâraci	L	Pu	SUA, Franța, RFG, Suedia, M. Britanie, Guatemala
Consiliere juridică gratuită: -contracte -protecție socială -moșteniri -relații cu poliția -locuire	sâraci	L	Pu	SUA
Cluburi de recreere, sport, timp liber	universal	L	Pu + Pr	Rico, China, Japonia, Franța, Suedia etc.
Planificare familială -difuzarea pe piață a contraceptivelor -furnizarea lor -educație și consiliere	universal gratuit pentru sâraci	L	Pu + Pr ^p	SUA, China Japonia, Franța etc.
Consiliere privind menajul * -bugetul familial -igienă -educație -relații familiale	universal	L	Pr	SUA, Franța, Suedia
Cursuri de (RE)calificare profesională (gratuite)	sâraci femei	C + L	Pu	SUA, Puerto Rico
Orientare școlară și profesională (gratuită)	sâraci femei copii	L	Pu	SUA, Puerto Rico

1	2	3	4	5
Terapia * de familie	universală	L	Pr	SUA, Franța, Japonia, Canada
Servicii de îngrijire a preșcolarilor la domiciliu	universală	L	Pr	SUA, Japonia, Franța
	gratuite pentru mamele cu copii mulți	C + L	Pu	Franța
Servicii orientate spre dezvoltarea fizică și psihică a copilului	universal gratuit pentru săraci	L	Pu + Pr	Franța
Servicii de îndrumare privind alimentația și igiena copilului	universal gratuit pentru săraci	L	Pu + Pr	Franța
Servicii pentru bătrâni	universal gratuit pentru săraci	L	Pu + Pr	Franța
Consiliere * în probleme familiale -adoptie, încredințare -divorț -conflicte -viitoare mame -mame singure -familii fără mame -căsătorie	universal	L	Pr	Puerto Rico, China, Japonia, SUA, Franța etc.

* Consilierul familial poate fi psiholog, psihiatru, sociolog, asistent social, preot, medic, avocat. În unele țări acest titlu este reglementat legal, în altele este asumat în practică. Consilierul familial poate fi solicitat în orice tip de criză familială. El oferă: informații, sfaturi, soluții, intermediari.

Surse: Jones, op. cit.

Dixon, Scheurell, op. cit.

Dixon, Kim, op. cit.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

- ANGEL, R. A.: *The family encounters the depression*, in "Social sciences studies", nr.xxxv, University of Chicago Press.
- AUGSBURGER, B. B.: *World view, marital satisfaction and stability*, University of Denver, Colorado, 1986.
- BAUDRILLARD, J.: *Symbolic exchange and death*, Sage Publications, London, 1993.
- BERTHIER, M.: *Les institutions pour enfants en Roumanie*, in BONNEAU, D.: "Devenir-revue europeene du developpement de l'enfant", vol.4, nr. 2, 1992.
- BLUM, A., RALLU, J. L.: *European population*, vol 1-2, John Libbey (editeurs) Eurotext, Montrouge, 1993.
- BOZZINI, L., DUFORT, F., TESSIER, R.: *Situations maritales, sante physique et bien etre psychologique*, U.Q.U.A.M., Montreal, 1986
- BROCAS, A. M.: *Women and social security*, I.L.O., Geneve, 1990
- CAILLOUX A.M., OYET, V., BULLOCK, A.,: *The Fontana dictionary of modern thought*, Fontana Books, London, 1982.
- BURGESS, E. W., COTTRELL, L. S.: *Predicting adjustment in marriage*, Prentice Hall New York, 1938.
- CATOCHE, S.: *Faut-il refuser le developpement ?*, P.U.F., Paris, 1980.
- COONEY, T.M.: *Changes in work-family connections*, in: UHLENBERG P. "Journal of Family Issues", vol.12, nr.1/1991.
- CHESNAIS, J.C.: *La transition demographique*, P.U.F., Paris, 1986.
- CORNIA, G. A., SIPOS, S.: *Children and the Transition to the market economy*, Averbury, 1991.
- COWAN, P. : *Family Transitions*, Lawrence Erlbaum, New Jersey, 1991.
- DIXON, J., KIM, H. S: *Social Welfare in Asia*, Croom Helm, London, 1985
- DIXON J.: *Social Welfare in Latin America*, Routledge, SCHEURELL R. London, 1990.
- DRAGAN I.(coord.): *Modernizare si dezvoltare*, Universitatea București 1992.
- DYE T. R.: *Politics in states and comunities*, Prentice Hall, Englewood, New York, 1977.
- GEERZ C.: *The interpretation of culture*, Basic Books, New York, 1973.

- GHEBREA, G.: *Familia și adaptarea la tranziția la economia de piață*, in: "Calitatea vieții", anul 4, nr. 2-3/1994.
- GHEBREA, G.: *Tineretele cupluri și coabitarea intergenerațională* în "Calitatea vieții", anul 5, nr. 1/1994.
- GHEBREA, G., STROIE S.: *Politici sociale de susținere a familiilor*, in: "Calitatea vieții", anul 6, nr.1-2/1995.
- GIDDENS, A.: *The consequences of the modernity*, Polity Press, Cambridge, 1990.
- HEIDENHEINER, H. J., HECLO H., ADAMS, C.T.: *Comparative public policy*, St. Martin's Press, New York, 1990
- HOBSON, B.: *Women's contribution to the family economy*, Arbets Livs Centrum, Stockholm, 1982.
- JOHNSON, A. G.: *Human arrangements*, H.B.J. Publishers, San Diego, 1989.
- JONES, C.: *Patterns of social policies*, Tavistock Publications, New York, 1987.
- KORNBLUM, W.: *Sociology in a changing world*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1988
- LYOTARD, J. F.: *Le postmoderne explique aux enfants*, Galille, Paris, 1988.
- MEZEI, S.: *Un model empiric al ciclului de viață familial*, in "Viitorul social", nr. 3/1989.
- MEZEI, S.: *L'odysee de la famille roumaine*, in "Revue française des affaires sociales" nr.1/1991.
- PARSONS, T., SMELSER, N. J.: *Economy and society*, Routledge and Kegan, Boston, 1984.
- ROSS, A. (editor): *Universal abandon*, Edinburgh University Press, 1988.
- SANDU, D.: *Dezvoltarea socio-teritorială în România*, Ed. Academiei, București, 1987.
- SHONLE CAVAN, R., HOWLAND RANCK, K.: *The family and the depression*, The University of Chicago Press, 1938.
- STOUFFER, S. A., LAZARFELD, P. F.: *Research Memorandum on the Family in the Depression*, Social Science Research Council, New York, 1933.
- SMEEDING, T.: *The Vulnerable*, Urban Institute, Washington, 1988.
- TARG, D. B., PERRUCCI, C. C.: *Plant Closings, Unemployment and Families*, Haworth Press, 1990.
- TESSIER, R și colectiv.: *Vivre a deux aujourd'hui*, Le Jour, Montreal, 1993.
- TILLY, C.: *Family history, social history and social change*, in "Journal of family history", nr. 12/1987.
- TREBICI, V., HRISTACHE, I.: *Demografia teritorială a României*. Ed. Academiei. București, 1986.
- TURNER, V.: *Proces, system and symbol*, in "Daedalus" vol. 1/1977.
- VALCEANU G. și colaboratori.: *Probleme actuale ale populației și politicii familiale în România*, in "Probleme economice" nr.11-14, C.I.D.E., București, 1992.
- WALLERSTEIN, I.: *The capitalist world economy*, Cambridge University Press, 1983.
- WANAMAKER, N. J. BERD, G. W.: *Coping with stress in dual career marriage*, in "Journal of sociology of the family" vol. 20, 1990.
- WEBER, M.: *Economy and society*, University of California Press, Berkeley, 1978.

- ZAMFIR, C. și colectiv.: *Situația social-economică a copilului în România*, C.I.D.E., București, 1992.
- ZAMFIR, C., POP, M. A., ZAMFIR, E.: *România '89-'93. Dinamica bunăstării și protecția socială*, Expert, București, 1994.
- ZAMFIR, E., ZAMFIR, C: *Politici sociale. România în context european*, Alternative, București, 1995.
- * * * : *Anuarul demografic al R.S.R.*, D.C.S., București, 1974.
- * * * : *Anuarul statistic al României*, D.C.S.(C.N.S.) București, 1977, 1978, 1981, 1984, 1986, 1990, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997.
- * * * : *Changing Family Patterns*, International Social sciences journal, nr. 126 (1990)
- * * * : *Couple, famille et société*, XL Congres de I.A.N.A.S., E.S.F., Paris, 1985.
- * * * : *Demographic Statistics*, Eurostat, 1992.
- * * * : *Demographic Statistics*, Eurostat, 1994.
- * * * : *Dix-neuvieme rapport sur la situation démographique en France*, Min. Affaires Sociales, Paris, 1990.
- * * * : *European Population Data Sheet*, Population Reference Bureau, Washington, 1991.
- * * * : *Europe in figures*, Eurostat, 1992.
- * * * : *Informatii statistice operative - nr.3/1994*. C.N.S., București - nr.1/1995.
- * * * : *I servizi di assistenza domiciliare*, Ministero dell'interno, Roma, 1984.
- * * * : *România. Date demografice*, C.N.S., București, 1994.
- * * * : *Recent demographic developments*, Council of Europe Press, 1994.
- * * * : *Recensământul populației și locuințelor*, C.N.S., București, 1993.
- * * * : *Raportul dezvoltării umane în România*, Guvernul României, București, Editura Expert, 1995, 1997, 1998.
- * * * : *Statistical yearbook of Sweden*, Statistiska Central Byran, 1994.
- * * * : *Tax/Benefit position of Production workers*, O.E.C.D., Paris, 1986.
- * * * : *World Population Data Sheet*, Population Reference Bureau, Washington, 1991.
- * * * : *Yearbook of Nordic Statistics*, Nordic Statistical Secretariat, 1994.

VERIFICAT
2007

VERIFICAT
2017

Tiparul s-a executat sub c-da 614/1999 la
Tipografia Editurii Universității din București

DE SPIRITU ET ANIMA

ESTITUIRII

21. MAI 2008	29. IAN. 2011	27. MAI 2014
31. MAI 2008	19. FEB. 2011	—
—	02. APR. 2011	26. NOV. 2016
18. FEB. 2009	7. IUN. 2011	06. MAI 2017
9. APR. 2011	22. FEB. 2012	—
—	23. MAR. 2012	02. APR. 2018
17. MAI 2009	—	—
—	.. IAN. 2013	20. MAR 2019
03. MAI 2010	5. IUN. 2013	—
—	4. IUN. 2013	—
29. MAI 2010	—	—
—	26. 2014	—

